शक्तीनां विमलाग्राणां तोमराणां तथाऽऽयतां । निस्त्रिंशानाञ्च पीतानां नीलोत्पलनिभाः प्रभाः ।
कवचानां विचित्राणां भूषणानां प्रभास्तथा । खं दिशः प्रदिशश्चैव भासयामासुरोजसा ।
वपुर्भिश्च नरेन्द्राणां चन्द्रसूर्य्यसमप्रभैः । विरराज तदा राजंस्तत्र तत्र रणाङ्गनं । ३१८०
रथसिंहा नरव्याघ्राः समायातास्च संयुगे । विरेजुः समरे राजन् ग्रहा इव नभस्तले ।
भीष्मस्तु रथिनां श्रेष्ठो भीमसेनं महाबलं । अवारयत संक्रुद्धः सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः ।
ततो भीष्मविनिर्मुक्ता रुक्मपुङ्खाः शिलाशिताः । अभ्यघ्नन् समरे भीमं तैलधौताः सुतेजिताः ।
तस्य शक्तिं महावेगां भीमसेनो महाबलः । क्रुद्धाशीविषसङ्काशां प्रेषयामास भारत ।
तामापतन्तीं सहसा रुक्मदण्डां दुरासदां । चिच्छेद समरे भीष्मः शरैः सन्नतपर्व्वभिः । ३१८५
ततोऽपरेण भल्लेन पीतेन निशितेन च । कार्मुकं भीमसेनस्य द्विधा चिच्छेद भारत ।
सात्यकिस्तु ततस्तूर्णं भीष्ममासाद्य संयुगे । आकर्णप्रहितैस्तीक्ष्णैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ।
शरैर्बहुभिरानर्च्छत् पितरं ते जनाधिप । ततः सन्धाय वै तीक्ष्णं शरं परमदारुणं ।
वार्ष्णेयस्य रथाद्भीष्मः पातयामास सारथिं । तस्याश्वाः प्रद्रुता राजन् निहते रथसारथौ ।
तेन तेनैव धावन्ति मनोमारुतरंहसः । ततः सैन्यस्य सर्व्वस्य निस्वनस्तुमुलोऽभवत् । ३१९०
हाहाकारश्च संजज्ञे पाण्डवानां महात्मनां । अभिद्रवत गृह्णीत हयान् यच्छत धावत ।
इत्यासीत्तुमुलः शब्दो युयुधानरथं प्रति । एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मः शान्तनवस्तदा ।
अवधीत् पाण्डवीं सेनामासुरीमिव वृत्रहा । ते वध्यमाना भीष्मेण पाञ्चालाः सोमकैः सह ।
आर्य्यां युद्धे मतिं कृत्वा भीष्ममेवाभिदुद्रुवुः । धृष्टद्युम्नमुखाश्चापि पार्थाः शान्तनवं रणे ।
अभ्यधावन् जिघांसन्तस्तव पुत्रस्य वाहिनीं । तथैव तावका राजन् भीष्मद्रोणमुखाः परान् । ३१९५
अभ्यधावन्त वेगेन ततो युद्धमवर्त्तत ।

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीष्मपराक्रमे द्विसप्ततोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ विराटोऽथ त्रिभिर्बाणैर्भीष्ममार्च्छन् महारथं । विव्याध तुरगांश्चास्य त्रिभिर्बाणैर्महारथः ।
तं प्रत्यविध्यद्दशभिर्भीष्मः शान्तनवः शरैः । रुक्मपुङ्खैर्महेष्वासः कृतहस्तो महाबलः ।
द्रौणिर्गाण्डीवधन्वानं भीमधन्वा महारथः । अविध्यदिषुभिः षड्भिर्दृढहस्तः स्तनान्तरे ।
कार्मुकं तस्य चिच्छेद फाल्गुनः परवीरहा । अविध्यच्च भृशं तीक्ष्णैः पत्रिभिः शत्रुकर्षणः । ३२००
सोऽन्यत्कार्मुकमादाय वेगवान् क्रोधमूर्च्छितः । अमृष्यमाणः पार्थेन कार्मुकच्छेदमाहवे ।
अविध्यत् फाल्गुनं राजन् नवत्या निशितैः शरैः । वासुदेवञ्च सप्तत्या विव्याध परमेषुभिः ।
ततः क्रोधाभिताम्राक्षः सह कृष्णेन फाल्गुनः । दीर्घमुष्णञ्च निश्वस्य चिन्तयित्वा मुहुर्मुहुः ।
धनुः प्रपीड्य वामेन करेणामित्रकर्षणः । गाण्डीवधन्वा संक्रुद्धः शितान् सन्नतपर्व्वणः ।
जीवितान्तकरान् घोरान् समाधत्त शिलीमुखान् । तैस्तूर्णं समरेऽविध्यद्द्रौणिं बलवतां वरः । ३२०५
तस्य ते कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे । न विव्यथे विनिर्भिन्नो द्रौणिर्गाण्डीवधन्वना ।

तथैव च शरान् पार्थो मत्तिनुन्नानविह्वलः । तथैव समरे राजंस्त्रातुमिच्छन् महाहवं ।
तस्य तत्सुमहत्कर्म्म शशंसुः कुरवस्तदा । यत्नात्पार्थं समेताभ्यामभ्यापतत संयुगे ।
स हि नित्यमनीकेषु युध्यते भयवर्जितः । अस्त्रग्रामं ससंहारं द्रोणात्प्राप्य सुदुर्लभं ।
ममायमाचार्य्यसुतो द्रोणस्यातिप्रियः सुतः । ब्राह्मणश्च विशेषेण माननीयो ममेति च । २२१०
समास्थाय मतिं वीरो बीभत्सुः शत्रुतापनः । कृपां चक्रे रथश्रेष्ठो भारद्वाजसुतं प्रति ।
द्रौणिं त्यक्त्वा ततो युद्धे कौन्तेयः श्वेतवाहनः । युयुधे तावकान्निघ्नंस्त्वरमाणः पराक्रमी ।
दुर्य्योधनस्तु दशभिर्गार्द्धपत्रैः शिलाशितैः । भीमसेनं महेष्वासं रुक्मपुङ्खैः समर्दयत् ।
भीमसेनस्तु संक्रुद्धः परासुकरणं दृढं । चित्रं कार्म्मुकमादत्त शरांश्च निशितान्दश ।
आकर्णप्रहितैस्तीक्ष्णैर्वेगितैस्तिग्मतेजितैः । अव्यग्रस्तूर्णमाविध्यत्कुरुराजं महोरसि । २२१५
तस्य काञ्चनसूत्रस्तु शरैः परिवृतो मणिः । रराजोरसि वै सूर्य्यो ग्रहैरिव समावृतः ।
पुत्रस्तु तव तेजस्वी भीमसेनेन ताडितः । नामृष्यत यथा नागस्तलशब्दं समीरितं ।
ततः शरैर्महाराज रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः । भीमं विव्याध संक्रुद्धस्त्रासयानो वरूथिनीं ।
तौ युध्यमानौ समरे भृशमन्योऽन्यविक्षतौ । पुत्रौ ते देवसङ्काशौ व्यरोचेतां महाबलौ ।
चित्रसेनं नरव्याघ्रः सौभद्रः परवीरहा । अविध्यन्निशितैर्बाणैः पुरुमित्रञ्च सप्तभिः । २२२०
सत्यव्रतञ्च सप्तत्या विद्ध्वा शक्रसमो युधि । नृत्यन्निव रणे वीर आर्त्तिं नः समजीजनत् ।
तं प्रत्यविध्यद्दशभिश्चित्रसेनः शिलीमुखैः । सत्यव्रतश्च नवभिः पुरुमित्रश्च सप्तभिः ।
स विद्धो विक्षरन् रक्तं शत्रुसंवारणं महत् । चिच्छेद चित्रसेनस्य चित्रं कार्म्मुकमार्ज्जुनिः ।
भित्त्वा चास्य तनुत्राणं शरेणोरस्यताडयत् । ततस्ते तावका वीरा राजपुत्रा महारथाः ।
समेत्य युधि संरब्धा विव्यधुर्निशितैः शरैः । तांश्च सर्व्वाञ्छरैस्तीक्ष्णैर्जघान परमास्त्रवित् । २२२५
तस्य दृष्ट्वा तु तत्कर्म्म परिवव्रुः सुतास्तव । दहन्तं समरे योधांस्तव कक्षं यथोल्बणं ।
अपेतशिशिरे काले समिद्धमिव पावकं । अत्यरोचत सौभद्रस्तव सैन्यानि शातयन् ।
तत्तस्य चरितं दृष्ट्वा पौत्रस्तव विशाम्पते । लक्ष्मणोऽभ्यपतत्तूर्णं सात्वतीपुत्रमाहवे ।
अभिमन्युस्तु संक्रुद्धो लक्ष्मणं शुभलक्षणं । विव्याध विशिखैः षड्भिः सारथिञ्च महारथः ।
तथैव लक्ष्मणो राजन् सौभद्रं निशितैः शरैः । अविध्यत महाराज तदद्भुतमिवाभवत् । २२३०
तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सारथिञ्च महारथः । अभ्यद्रवत सौभद्रो लक्ष्मणं निशितैः शरैः ।
हताश्वे तु रथे तिष्ठन् लक्ष्मणः परवीरहा । शक्तिं चिक्षेप संक्रुद्धः सौभद्रस्य रथं प्रति ।
तामापतन्तीं सहसा घोररूपां दुरासदां । अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद भुजगोपमां ।
ततः स्वरथमारोप्य लक्ष्मणं गौतमस्तदा । अपोवाह रथेनाशु सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः ।
ततः समाकुले तस्मिन् वर्त्तमाने महाभये । अभ्यद्रवन् जिघांसन्तः परस्परवधैषिणः । २२३५
तावकाश्च महेष्वासाः पाण्डवाश्च महारथाः । जुह्वन्तः समरे प्राणान् निजघ्नुरितरेतरं ।

मुक्तकेशा विकवचा विरथाश्छिन्नकार्मुकाः । बाहुभिः समयुध्यन्त सृञ्जयाः कुरुभिः सह ।
ततो भीष्मो महाबाहुः पाण्डवानां महात्मनां । सेनां जघान संक्रुद्धो दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ।
हतैर्नरेर्गजैस्तत्र नरैरश्वैश्च पातितैः । रथिभिः सादिभिश्चैव समास्तीर्य्यत मेदिनी ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि द्वन्द्वयुद्धे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ अथ राजन् महाबाहुः सात्यकिर्युद्धदुर्मदः । विकृष्य समरे चापं भारसाधनमुत्तमं । ३२४०
प्रामुञ्चत् पुङ्खसंयुक्तान् शरानाशीविषोपमान् । प्रगाढं लघु चित्रञ्च दर्शयन् हस्तलाघवं ।
तस्य विक्षिपतश्चापं शरानन्यांश्च मुञ्चतः । आददानस्य भूयश्च सन्दधानस्य चापरान् ।
क्षिपतश्च शरांस्तस्य रणे शत्रून् विनिघ्नतः । ददृशे रूपमत्यर्थं मेघस्येव प्रवर्षतः ।
समुदीर्य्यन्तमालोक्य राजा दुर्य्योधनस्ततः । रथानामयुतं तस्य प्रेषयामास भारत ।
तांस्तु सर्व्वान्महेष्वासान्सात्यकिः सत्यविक्रमः । जघान परमेष्वासो दिव्येनास्त्रेण वीर्य्यवान् । ३२४५
स कृत्वा दारुणं कर्म्म प्रगृहीतशरासनः । आससाद ततो वीरो भूरिश्रवसमाहवे ।
स हि सन्दृश्य सेनां ते युयुधानेन पातितां । अभ्यधावत संक्रुद्धः कुरूणां कीर्त्तिवर्द्धनः ।
इन्द्रायुधसवर्णं तत् स विस्फार्य्य महद्धनुः । व्यसृजद्वज्रसंकाशान् शरानाशीविषोपमान् ।
सहस्रशो महाराज दर्शयन्पाणिलाघवं । शरांस्तान्मृत्युसंस्पर्शान् सात्यकेस्तु पदानुगाः ।
न विषेहुस्तदा राजन्विदुद्रुवुस्ते समन्ततः । विहाय समरे राजन्सात्यकिं युद्धदुर्मदं । ३२५०
तं दृष्ट्वा युयुधानस्य सुता दश महाबलाः । महारथाः समाख्याताश्चित्रवर्म्मायुधध्वजाः ।
समासाद्य महेष्वासं भूरिश्रवसमाहवे । ऊचुः सर्व्वे सुसंरब्धा यूपकेतुं महारणे ।
भोभोः कौरवदायाद सहास्माभिर्महाबल । एहि युध्यस्व संग्रामे समस्तैः पृथगेव वा ।
अस्मान्वा त्वम्परित्यज्य यशः प्राप्स्यसि संयुगे । वयं वा त्वां परित्यज्य प्रीतिं धास्याम वै परां ।
एवमुक्तस्तदा शूरस्तानुवाच महाबलः । वीर्य्यश्लाघी नरश्रेष्ठस्तान् दृष्ट्वा समुपस्थितान् । ३२५५
साध्विदं कथ्यते वीरा यदिदं मतिरद्य वै । युध्यध्वं सहिता यत्ता निहनिष्यामि वै रणे ।
एवमुक्ता महेष्वासास्ते वीराः क्षिप्रकारिणः । महता शरवर्षेण अभ्यवर्षन्नरिन्दमं ।
अपराह्णे महाराज संग्रामस्तुमुलोऽभवत् । एकस्य च बहूनाञ्च समेतानां रणाजिरे ।
तमेकं रथिनां श्रेष्ठं शरवर्षैरवाकिरन् । प्रावृषीव महाशैलं सिषिचुर्जलदा नृप ।
तैस्तु मुक्तान् शरौघांस्तान्यमदण्डाशनिप्रभान् । असम्प्राप्तानसम्प्राप्तांश्चिच्छेद स महारथः । ३२६०
परिवार्य्य महाबाहुं निहन्तुमुपचक्रमुः । सौमदत्तिस्तु संक्रुद्धस्तेषां चापानि भारत ।
आच्छिद्य समरे राजंश्चिच्छेद विशिखैः शरैः । ते हता न्यपतन् भूमौ वज्रभग्ना इव द्रुमाः ।
तान् दृष्ट्वा निहतान्वीरो रणे पुत्रान्महाबलान् । वार्ष्णेयो विनदन् राजन् भूरिश्रवसमभ्ययात् ।
रथं रथेन समरे पीडयित्वा महाबलौ । तावन्योन्यस्य समरे निहत्य रथवाजिनः ।
विरथावभिवल्गन्तौ समीयातां महारथौ । प्रगृहीतमहाखड्गौ तौ चर्म्मवरधारिणौ । ३२६५

धृष्टद्युम्ने नरव्याघ्रौ युद्धाय समवस्थितौ । ततः सात्यकिमभ्येत्य निखिलं रथसारथिं ।
भीमसेनस्त्वरन् राजन् रथमारोपयत्तदा । तथापि तनयो राजन् भूरिश्रवस आहवे ।
आरोपयद्रथं तूर्णं पश्यतां सर्व्वधन्विनां । तस्मिंस्तदा वर्त्तमाने रणे भीष्मं महारथं ।
अयोधयन्त संरब्धाः पाण्डवा भरतर्षभ । लोहितायति चादित्ये त्वरमाणो धनञ्जयः ।
पञ्चविंशतिसाहस्रान्निजघान महारथान् । ते हि दुर्य्योधनादिष्टास्तदा पार्थनिवर्हणे । ११७०
सम्प्राप्यैव गता नाशं शलभा इव पावकं । ततो मत्स्याः केकयाश्च धनुर्व्वेदविशारदाः ।
परिवव्रुस्तदा पार्थं सहपुत्रं महारथं । एतस्मिन्नेव काले तु सूर्य्येऽस्तमुपगच्छति ।
सर्व्वेषां चैव सैन्यानां प्रमोहः समजायत । अवहारं ततश्चक्रे पिता देवव्रतस्तव ।
सन्ध्याकाले महाराज सैन्याः श्रान्तवाहनाः । पाण्डवानां कुरूणाञ्च परस्परसमागमे ।
ते सेने भयसंविग्ने ययतुः स्वनिवेशनं । ततः स्वशिविरं गत्वा न्यविशंस्तत्र भारत । ११७५
पाण्डवाः सृञ्जयैः सार्द्धं कुरवश्च यथाविधि ।

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि पञ्चमयुद्धदिवसावहारे चतुःसप्ततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ विहृत्य च ततो राजन् सहिताः कुरुपाण्डवाः । व्यतीतायां तु शर्व्वर्यां पुनर्युद्धाय निर्ययुः ।
तत्र शब्दो महानासीत्तव तेषाञ्च भारत । युज्यतां रथमुख्यानां कल्प्यतां चैव दन्तिनां ।
सन्नह्यतां पदातीनां हयानां चैव भारत । शङ्खदुन्दुभिनादश्च तुमुलः सर्व्वतोऽभवत् ।
ततो युधिष्ठिरो राजा धृष्टद्युम्नमभाषत । व्यूहं व्यूह महाबाहो मकरं शत्रुतापनं । ११८०
एवमुक्तस्तु पार्थेन धृष्टद्युम्नो महारथः । व्यादिदेश महाराज रथिनो रथिनाम्वरः ।
शिरोऽभूद्द्रुपदस्तस्य पाण्डवश्च धनञ्जयः । चक्षुषी सहदेवश्च नकुलश्च महारथः ।
तुण्डमासीन्महाराज भीमसेनो महाबलः । सौभद्रो द्रौपदेयाश्च राक्षसश्च घटोत्कचः ।
सात्यकिर्द्धर्मराजश्च व्यूहग्रीवां समास्थिताः । पृष्ठमासीत् महाराज विराटो वाहिनीपतिः ।
धृष्टद्युम्नेन सहितो महत्या सेनया वृतः । केकया भ्रातरः पञ्च वामं पक्षं समाश्रिताः । ११८५
धृष्टकेतुर्नरव्याघ्रश्चेकितानश्च वीर्य्यवान् । दक्षिणं पक्षमाश्रित्य स्थिता व्यूहस्य रक्षणे ।
पादयोस्तु महाराज स्थितः श्रीमान् महारथः । कुन्तिभोजः शतानीको महत्या सेनया वृतः ।
शिखण्डी तु महेष्वासः सोमकैः संवृतो बली । इरावांश्च ततः पुच्छे मकरस्य व्यवस्थितौ ।
एवमेतं महाव्यूहं व्यूह्य भारत पाण्डवाः । सूर्य्योदये महाराज पुनर्युद्धाय दंशिताः ।
कौरवानभ्ययुस्तूर्णं हस्त्यश्वरथपत्तिभिः । समुच्छ्रितैर्ध्वजैश्छत्रैः शस्त्रैश्च विमलैः शितैः । ११९०
व्यूहं दृष्ट्वा तु तत्सैन्यं पिता देवव्रतस्तव । क्रौञ्चेन महता राजन् प्रत्यव्यूहत वाहिनीं ।
तस्य तुण्डे महेष्वासो भारद्वाजो व्यराजत । अश्वत्थामा कृपश्चैव चक्षुरास्तां नरेश्वर ।
कृतवर्म्मा तु सहितः काम्बोजवरवाह्लिकैः । शिरस्यासीन्नरश्रेष्ठ श्रेष्ठः सर्व्वधनुष्मतां ।
ग्रीवायां शूरसेनस्तु तव पुत्रश्च भारत । दुर्य्योधनो महाराज राजभिर्बहुभिर्वृतः ।

प्राग्ज्योतिषस्तु सहितो मद्रसौवीरकेकयैः । उरस्यभून्नरश्रेष्ठ महत्या सेनया वृतः ।
स्वसेनया च सहितः सुशर्म्मा प्रस्थलाधिपः । वामं पक्षं समाश्रित्य दंशितः समवस्थितः ।
तुषारा यवनाश्चैव शकाश्च सह चूलिकैः । दक्षिणं पक्षमाश्रित्य स्थिता व्यूहस्य भारत ।
श्रुतायुश्च शतायुश्च सौमदत्तिश्च मारिष । व्यूहस्य जघने तस्थू रक्षमाणाः परस्परं ।
ततो युद्धाय सञ्जग्मुः पाण्डवाः कौरवैः सह । सूर्य्योदये महाराज ततो युद्धमवर्त्तत ।
प्रतीयू रथिनो नागा नागांश्च रथिनो ययुः । हयारोहान् हयाश्चैव रथिनश्चापि सादिनः ।
सादिनश्च हयान् राजन् कुञ्जरांश्च महारणे । हस्त्यारोहान् रथा राजन् गजिनश्चापि सादिनः ।
रथिनः पत्तिभिः सार्द्धं सादिनश्चापि पत्तिभिः । अन्योऽन्यं समरे राजन् प्रत्यधावन्नमर्षिताः ।
भीमसेनार्जुनयमैर्गुप्ता चान्यैर्महारथैः । शोभते पाण्डवी सेना नक्षत्रैरिव शर्व्वरी ।
तथा भीष्मकृपद्रोणशल्यदुर्य्योधनादिभिः । तवापि विबभौ सेना ग्रहैर्द्यौरिव संवृता ।
भीमसेनस्तु कौन्तेयो द्रोणं दृष्ट्वा पराक्रमी । अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्भारद्वाजस्य वाहिनीं ।
द्रोणस्तु समरे क्रुद्धो भीमं नवभिरायसैः । विव्याध समरे राजन् मर्म्माण्युद्दिश्य वीर्य्यवान् ।
दृढाहतस्ततो भीमो भारद्वाजेन संयुगे । सारथिं प्रेषयामास यमस्य सदनं प्रति ।
स सङ्गृह्य स्वयं वाहान् भारद्वाजः प्रतापवान् । व्यधमत् पाण्डवीं सेनां तूलराशिमिवानलः ।
ते वध्यमाना द्रोणेन भीष्मेण च नरोत्तम । सृञ्जयाः केकयैः सार्द्धं पलायनपराभवन् ।
तथैव तावकं सैन्यं भीमार्ज्जुनपरिक्षतं । मुह्यते तत्र तत्रैव समदेव वराङ्गना ।
अभिद्येतां ततः सेने तस्मिन् वीरवरक्षये । आसीद्व्यतिकरो घोरस्तव तेषाञ्च भारत ।
तदद्भुतमपश्याम तावकानां परैः सह । एकायनगताः सर्व्वे यदयुध्यन्त भारत ।
प्रतिसंवार्य चास्त्राणि तेऽन्योन्यस्य विशाम्पते । युयुधुः पाण्डवाश्चैव कौरवाश्च महामृधे ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि षष्ठदिवसयुद्धारम्भे पञ्चसप्ततोऽध्यायः ॥ ७५ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ एवं बहुगुणं सैन्यमेवं बहुविधं परं । व्यूढमेवं यथाशास्त्रममोघञ्चैव सञ्जय ।
हृष्टमस्माकमत्यन्तमभिकामञ्च नः सदा । प्रह्वमव्यसनोपेतं पुरस्तादृष्टविक्रमं ।
नातिवृद्धमबालञ्च न कृशं न च पीवरं । लघुवृत्तायतप्रायं सारगात्रमनामयं ।
आत्तसन्नाहसञ्छन्नं बहुशस्त्रपरिग्रहं । असियुद्धे नियुद्धे च गदायुद्धे च कोविदं ।
प्रासर्ष्टितोमरेष्वाजौ परिघेष्वायसेषु च । भिन्दिपालेषु शक्तीषु मुषलेषु कृतश्रमं ।
अस्त्रग्रहणविद्यासु सर्व्वासु परिनिष्ठितं । आरोहे पर्य्यवस्कन्दे सरणे सान्तरप्लुते ।
सम्यक्प्रहरणे याने व्यपयाने च कोविदं । नागाश्वरथयानेषु बहुशः सुपरीक्षितं ।
परीक्ष्य च यथान्यायं वेतनेनोपपादितं । न गोष्ठ्या नोपकारेण न सम्बन्धनिमित्ततः ।
न सौहार्द्दबलेनापि न कुलीनपरिग्रहैः । समृद्धजनमार्य्यञ्च तुष्टसत्कृतबान्धवं ।
कृतोपकारभूयिष्ठं यशस्वि च मनस्वि च । सजयैश्च नरैर्मुख्यैर्बहुशो मुख्यकर्म्मभिः ।

लोकपालोपमैस्तात पालितं लोकविश्रुतैः । बहुभिः क्षत्रियैर्गुप्तं पृथिव्यां लोकसम्मतैः ।
स्वयमभ्यागतैः कामात् सगणैः सपदानुगैः । महोदधिमिवापूर्णमापगाभिः समन्ततः । ३३२५
अपक्षैः पक्षसङ्काशैः रथैर्नागैश्च संवृतम् । नानायोधजलं भीमं वाहनोर्म्मितरङ्गिणम् ।
क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्रासझषाकुलम् । ध्वजभूषणसम्बाधं रत्नपट्टसुसञ्चितम् ।
वाहनैः परिधावद्भिर्वायुवेगविकम्पितम् । अपारमिव गर्जन्तं सागरप्रतिमं महत् ।
द्रोणभीष्माभिगुप्तञ्च गुप्तञ्च कृतवर्म्मणा । कृपदुःशासनाभ्याञ्च जयद्रथमुखैस्तथा ।
भगदत्तविकर्णाभ्यां द्रौणिसौबलबाह्लिकैः । गुप्तं प्रवीरैर्लोकस्य सारवद्भिर्महात्मभिः । ३३३०
यद्धन्यत संग्रामे दिष्टमेव पुरातनम् । नैतादृशं समुद्योगं दृष्टवन्तोऽथ मानुषाः ।
ऋषयो वा महाभागाः पुराणा भुवि सञ्जय । ईदृशोऽपि बलौघस्तु युक्तः शस्त्रार्थसम्पदा ।
वध्यते यत्र सङ्ग्रामे किमन्यद्भागधेयतः । विपरीतमिदं सर्व्वं प्रतिभाति स्म सञ्जय ।
उक्तो हि विदुरेणैव हितं पथ्यञ्च नित्यशः । न च गृह्णाति तन्मन्दः पुत्रो दुर्य्योधनो मम ।
तस्य मन्ये मतिं पूर्व्वं सर्व्वज्ञस्य महात्मनः । आसीद्यथागतं तात येन दृष्टमिदं पुरा । ३३३५
अथ वा भाव्यमेवं हि सञ्जयैतेन सर्व्वथा । पुरा धात्रा यथासृष्टं तत्तथा न तदन्यथा ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि धृतराष्ट्रचिन्तायां षट्सप्ततोऽध्यायः ॥ ७६ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ आत्मदोषात्त्वया राजन् प्राप्तं व्यसनमीदृशम् । न हि दुर्य्योधनस्तानि पश्यते भरतर्षभ ।
यानि त्वं दृष्टवान् राजन् धर्म्मसङ्करकाणि वै । तव दोषात् पुरा वृत्तं द्यूतमेतद्विशाम्पते ।
तव दोषेण युद्धञ्च प्रवृत्तं सह पाण्डवैः । त्वमेवाद्य फलं भुङ्क्ष्व कृत्वा किल्बिषमात्मनः ।
आत्मनैव कृतं कर्म्म ह्यात्मनैवोपभुज्यते । इह वा प्रेत्य वा राजंस्त्वया प्राप्तं यथा तथा । ३३४०
तस्माद्राजन् स्थिरो भूत्वा प्राप्येदं व्यसनं महत् । शृणु युद्धं यथावृत्तं शंसतो मम मारिष ।
भीमसेनः सुनिशितैर्बाणैर्भित्त्वा महाचमूम् । आससाद ततो वीरः सर्व्वान् दुर्य्योधनानुजान् ।
दुःशासनं दुर्व्विषहं दुःसहं दुर्म्मदं जयम् । जयत्सेनं विकर्णञ्च चित्रसेनं सुदर्शनम् ।
चारुचित्रं सुवर्म्माणं दुष्कर्णं कर्णमेव च । एतानन्यांश्च सुबहून् समीपस्थान् महारथान् ।
धार्त्तराष्ट्रान् सुसंक्रुद्धान् दृष्ट्वा भीमो महाबलः । भीष्मेण समरे गुप्तां प्रविवेश महाचमूम् । ३३४५
अथालोक्य प्रविष्टं तं ऊचुस्ते सर्व्व एव हि । जीवग्राहं निगृह्णीमो वयमेनं नराधिपाः ।
स तैः परिवृतः पार्थो भ्रातृभिः कृतनिश्चयैः । प्रजासंहरणे सूर्य्यः क्रूरैरिव महाग्रहैः ।
सम्प्राप्य मध्यं व्यूहस्य न भीः पाण्डवमाविशत् । यथा देवासुरे युद्धे महेन्द्रः प्राप्य दानवान् ।
ततः शतसहस्राणि रथिनां सर्व्वशस्त्रिणाम् । छादयानाः शरैर्घोरैस्तमेकमनुवव्रिरे ।
स तेषां प्रवरान् योधान् हस्त्यश्वरथसादिनः । जघान समरे शूरो धार्त्तराष्ट्रानचिन्तयन् । ३३५०
तेषां व्यवसितं ज्ञात्वा भीमसेनो जिघृक्षताम् । समस्तानां वधे राजन् मतिं चक्रे महाबलः ।
ततो रथं समुत्सृज्य गदामादाय पाण्डवः । जघान धार्त्तराष्ट्राणां तं बलौघमहार्णवम् ।

भीमसेने प्रविष्टे तु धृष्टद्युम्नोऽपि पार्षतः। द्रोणमुत्सृज्य तरसा प्रययौ यत्र सौबलः।
निवार्य्य महतीं सेनां तावकानां नरर्षभः। आससाद रथं शून्यं भीमसेनस्य संयुगे।
दृष्ट्वा विशोकं समरे भीमसेनस्य सारथिं। धृष्टद्युम्नो महाराज दुर्मना गतचेतनः। ३३५५
अपृच्छद्बाष्पसंरुद्धो निःश्वसन् वाचमीरयन्। मम प्राणैः प्रियतमः क्व भीम इति दुःखितः।
विशोकस्तमुवाचेदं धृष्टद्युम्नं कृताञ्जलिः। संस्थाप्य मामिह बली पाण्डवः सुमहाबलः।
प्रविष्टो धार्त्तराष्ट्राणामेतद्बलमहार्णवं। मामुक्त्वा पुरुषव्याघ्र प्रीतियुक्तमिदं वचः।
प्रतिपालय मां सूत नियम्याश्वान् मुहूर्त्तकं। यावदेतान्निहन्म्येष य इमे मद्वधोद्यताः।
ततो दृष्ट्वा गदाहस्तं प्रधावन्तं महाबलं। सर्व्वेषामेव सैन्यानां संहर्षः समजायत। ३३६०
तस्मिन् सुतुमुले युद्धे वर्त्तमाने महाभये। भित्त्वा राजन् महाव्यूहं प्रविवेश सखा तव।
विशोकस्य वचः श्रुत्वा धृष्टद्युम्नोऽपि पार्षतः। प्रत्युवाच ततः सूतं रणमध्ये महाबलः।
न हि मे जीवितेनापि विद्यतेऽद्य प्रयोजनं। भीमसेनं रणे हित्वा स्नेहमुत्सृज्य पाण्डवैः।
यदि यामि विना भीमं किं मां क्षत्रं वदिष्यति। एकायनगते भीमे मयि चावस्थिते युधि।
अस्वस्ति तस्य कुर्व्वन्ति देवाः सेन्द्रपुरोगमाः। यः सहायान् परित्यज्य स्वस्तिमानाव्रजेद्गृहान्। ३३६५
मम भीमः सखा चैव सम्बन्धी च महाबलः। भक्तो मे भक्तिमांश्चाहं तथैवारिनिषूदने।
सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र यातो वृकोदरः। निघ्नन्तं मां रिपून् पश्य दानवानिव वासवं।
एवमुक्त्वा ततो वीरो ययौ मध्येन भारत। भीमसेनस्य मार्गेषु गदाप्रमथितैर्गजैः।
स ददर्श तदा भीमं दहन्तं रिपुवाहिनीं। ततो वृक्षानिव बलात् प्रभञ्जन्तं रणे नृपान्।
ते हन्यमानाः समरे रथिनः सादिनस्तथा। पदाता दन्तिनश्चैव चक्रुरार्त्तस्वरं महत्। ३३७०
हाहाकारश्च सञ्जज्ञे तव सैन्यस्य मारिष। वध्यतो भीमसेनेन कृतिना चित्रयोधिना।
ततः कृतास्त्रास्ते सर्व्वे परिवार्य्य वृकोदरं। अभीताः समकुर्व्वन्त शस्त्रवृष्टिं समन्ततः।
अभिद्रुतं शस्त्रभृतां वरिष्ठं समन्ततः पाण्डवं लोकवीरं। सैन्येन घोरेण सुसंहतेन दृष्ट्वा बली पार्षतो भीमसेनं।
अथोपगच्छच्छरविक्षताङ्गं पदातिनं क्रोधविषं वमन्तं। आश्वासयत् पार्षतो भीमसेनं गदाहस्तं कालमिवान्तकाले।
निःशल्यमेनञ्च चकार तूर्णमारोपयच्चात्मरथे महात्मा। भृशं परिष्वज्य च भीमसेनमाश्वासयामास च शत्रुमध्ये। ३३७५
भ्रातॄनथोपेत्य तवापि पुत्त्रस्तस्मिन् विमर्द्दे महताऽभ्युवाच। अयं दुरात्मा द्रुपदस्य पुत्त्रः समागतो भीमसेनेन सार्द्धं।
तं यात सर्व्वे सहिता निहन्तुं मा वो रिपुः प्रार्थयतामनीकं। श्रुत्वाऽथ वाक्यं तममृष्यमाणा ज्येष्ठाज्ञया चोदिता धार्त्तराष्ट्राः।
वधाय निष्पेतुरुदायुधास्ते युगक्षये केतवो यद्वदुग्राः। प्रगृह्य चित्राणि धनूंषि वीरा ज्यानेमिघोषैः प्रविकम्पयन्तः।
शरैरवर्षन् द्रुपदस्य पुत्त्रं यथाऽम्बुदा भूधरं वारिजालैः। निहन्यमानोऽपि शरैः सुतीक्ष्णैर्न विव्यथे समरे चित्रयोधी।
समभ्युदीर्णांश्च तवात्मजांस्तथा निशम्य वीरानभितः स्थितान् रणे। जिघांसुरुग्रं द्रुपदात्मजो युवा प्रमोहनास्त्रं युयुजे महा
रथः। ३३८०
क्रुद्धो भृशं तव पुत्त्रेषु राजन् दैत्येषु यद्वत्समरे महेन्द्रः। ततो व्यमुह्यन्त रणे नृवीराः प्रमोहनास्त्राहतबुद्धिसत्त्वाः।

प्रदुद्रुवुः कुरवश्चैव सर्व्वे सवाजिनागाः सरथाः समन्तात्। परीतकालानिव नष्टसंज्ञान् मोहोपपन्नांस्तव पुत्रान्निशम्य।
एतस्मिन्नेव काले तु द्रोणः शस्त्रभृतां वरः। द्रुपदं त्रिभिरासाद्य शरैर्विव्याध दारुणैः।
सोऽतिविद्धस्तदा राजन् रणात् द्रोणेन पार्थिवः। अपायाद्द्रुपदो राजन् पूर्व्ववैरमनुस्मरन्।
जित्वा द्रोणस्तु द्रुपदं शङ्खं दध्मौ प्रतापवान्। तस्य शङ्खस्वनं श्रुत्वा वित्रेसुः सर्व्वसोमकाः। ४१८५
अथ शुश्राव तेजस्वी द्रोणः शस्त्रभृतां वरः। प्रमोहनास्त्रेण रणे मोहितानात्मजांस्तव।
ततो द्रोणो राजगृद्धी त्वरितोऽभ्याययौ रणात्। तत्रापश्यन् महेष्वासो भारद्वाजः प्रतापवान्।
धृष्टद्युम्नञ्च भीमञ्च विचरन्तौ महारणे। मोहाविष्टांश्च ते पुत्रानपश्यत् स महारथः।
ततः प्रज्ञास्त्रमादाय मोहनास्त्रमशातयत्। अथ प्रत्यागतप्राणास्तव पुत्रा महारथाः।
पुनर्युद्धाय समरे प्रययुर्भीमपार्षतौ। ततो युधिष्ठिरः प्राह समाहूय स्वसैनिकान्। ४१९०
गच्छन्तु पदवीं शक्त्या भीमपार्षतयोर्युधि। सौभद्रप्रमुखा वीरा रथा द्वादश दंशिताः।
प्रवृत्तिमधिगच्छन्तु न हि शुध्यति मे मनः। एवं ते समनुज्ञाताः शूरा विक्रान्तयोधिनः।
बाढमित्येवमुक्त्वा तु सर्व्वे पुरुषमानिनः। मध्यन्दिनगते सूर्य्ये प्रययुः सर्व्व एव हि।
कैकेया द्रौपदेयाश्च धृष्टकेतुश्च वीर्य्यवान्। अभिमन्युं पुरस्कृत्य महत्या सेनया वृताः।
ते कृत्वा समरे व्यूहं सूचीमुखमरिन्दमाः। बिभिदुर्धार्त्तराष्ट्राणां तद्रथानीकमाहवे। ४१९५
तान् प्रयातान् महेष्वासानभिमन्युपुरोगमान्। भीमसेनभयाविष्टा धृष्टद्युम्नविमोहिता।
न सन्धारयितुं शक्ता तव सेना नराधिप। तदा मूर्च्छान्विताऽत्मानं प्रमदेवाध्वनि स्थिता।
तेऽभियाय महेष्वासाः सुवर्णविकृतध्वजाः। परीप्सन्तोऽभ्यधावन्त धृष्टद्युम्नवृकोदरौ।
तौ च दृष्ट्वा महेष्वासानभिमन्युपुरोगमान्। बभूवतुर्मुदा युक्तौ निघ्नन्तौ तव वाहिनीं।
दृष्ट्वा च सहसायान्तं पाञ्चाल्यो गुरुमात्मनः। नाशंसत वधं वीरः पुत्राणां तव पार्षतः। ४२००
ततो रथं समारोप्य कैकेयस्य वृकोदरं। अभ्यधावत् सुसंक्रुद्धो द्रोणमिष्वस्त्रपारगं।
तस्याभिपततस्तूर्णं भारद्वाजः प्रतापवान्। क्रुद्धश्चिच्छेद भल्लेन धनुः शत्रुनिसूदनः।
अन्यांश्च शतशो बाणान् प्रेषयामास पार्षते। दुर्य्योधनहितार्थाय भर्त्तुः पिण्डमनुस्मरन्।
अथान्यद्धनुरादाय पार्षतः परवीरहा। द्रोणं विव्याध सप्तत्या रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः।
तस्य द्रोणः पुनश्चापं चिच्छेदामित्रकर्षणः। हयांश्च चतुरस्तूर्णं चतुर्भिः सायकोत्तमैः। ४२०५
वैवस्वतक्षयं घोरं प्रेषयामास भारत। सारथिं चास्य भल्लेन प्रेषयामास मृत्यवे।
हताश्वात् स रथात्तूर्णमवप्लुत्य महारथः। आरुरोह महाबाहुरभिमन्योर्महारथं।
ततः सरथनागाश्वा समकम्पत वाहिनी। पश्यतो भीमसेनस्य पार्षतस्य च धीमतः।
तत् प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा द्रोणेनामिततेजसा। नाशक्नुवन् वारयितुं समस्तास्ते महारथाः।
बध्यमानन्तु तत् सैन्यं द्रोणेन निशितैः शरैः। व्यभ्रमत्तत्र तत्रैव क्षोभ्यमाण इवार्णवः। ४२१०

तथा दृष्ट्वा च तत्सैन्यं जवमेव च बलं तव । दृष्ट्वाचार्य्यञ्च संक्रुद्धं दहन्तं रिपुवाहिनीं ।
चुक्रुशुः सर्व्वतो योधाः साधु साध्विति भारत ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि द्रोणपराक्रमे सप्तसप्ततोऽध्यायः ॥ ७७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततो दुर्य्योधनो राजा मोहात् प्रत्यागतस्तदा । शरवर्षैः पुनर्भीमं प्रत्यवारयदच्युतं ।
एकीभूताः पुनश्चैव तव पुत्रा महारथाः । समेत्य समरे भीमं योधयामासुरुद्यताः ।
भीमसेनोऽपि समरे संप्राप्य स्वरथं प्रति । समारुह्य महाबाहुर्ययौ यत्र तवात्मजः । ३४१५
प्रगृह्य च महावेगं परासुकरणं दृढं । चित्रं शरासनं सङ्ख्ये शरैर्विव्याध ते सुतं ।
ततो दुर्य्योधनो राजा भीमसेनं महाबलं । नाराचेन सुतीक्ष्णेन भृशं मर्म्मण्यताडयत् ।
सोऽतिविद्धो महेष्वासस्तवपुत्रेण धन्विना । संरक्तनयनः क्रोधाद्वेगादाक्षिप्य कार्म्मुकं ।
दुर्य्योधनं त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् । स तथाभिहतो राजन् नाचलद्गिरिराडिव ।
तौ दृष्ट्वा समरे क्रुद्धौ विनिघ्नन्तौ परस्परं । दुर्य्योधनानुजाः सर्व्वे शूराः सन्त्यक्तजीविताः । ३४२०
संस्मृत्य मन्त्रितं पूर्व्वं निग्रहं भीमकर्म्मणः । निश्चयं परमं कृत्वा निग्रहीतुं प्रचक्रमुः ।
तानापतत एवाजौ भीमसेनो महाबलः । अभ्युद्ययौ महाराज गजः प्रतिगजानिव ।
भृशं च क्रुद्धस्तेजस्वी नाराचेन समर्दयत् । चित्रसेनं महाराज तव पुत्रं महायशाः ।
तथेतरांस्तव सुतांस्ताडयामास भारत । शरैर्बहुविधैः सङ्ख्ये रुक्मपुङ्खैः सुवेगितैः ।
ततः संस्थाप्य समरे स्वान्यनीकानि सर्व्वशः । अभिमन्युप्रभृतयस्ते द्वादश महारथाः । ३४२५
प्रेषिता धर्म्मराजेन भीमसेनपदानुगाः । प्रत्युद्ययुर्महाराज राजपुत्रान् महारथान् ।
दृष्ट्वा रथस्थांस्ताञ्छूरान् सूर्य्याग्निसमतेजसः । सर्व्वानेव महेष्वासान् भ्राजमानान् श्रियावृतान् ।
महाहवे दीप्यमानान् सुवर्णविकृतोज्ज्वलान् । तत्यजुः समरे भीमं तव पुत्रा महाबलाः ।
तान्नामृष्यत कौन्तेयो जीवमाना गता इति ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीमपराक्रमे अष्टसप्ततोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ अन्वीय च पुनः सर्व्वांस्तव पुत्रानपीडयत् । अभिमन्युश्च समरे भीमसेनेन संयुतः । ३४३०
पार्षतेन च सम्प्रेक्ष्य तव सैन्यं महारथाः । दुर्य्योधनप्रभृतयः प्रगृहीतशरासनाः ।
भृशमश्वैः प्रजवितैः प्रययुर्यत्र ते रथाः । अपराह्णे ततो राजन् प्रावर्त्तत महारणः ।
तावकानाञ्च बलिनां परेषाञ्चैव भारत । अभिमन्युर्विकर्णस्य हयान् हत्वा महाहवे ।
अथैनं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समाचिनोत् । हताश्वं रथमुत्सृज्य विकर्णस्तु महारथः ।
आरुरोह रथं राजंश्चित्रसेनस्य भास्वरं । स्थितावेकरथे तौ तु भ्रातरौ कुरुवर्द्धनौ । ३४३
आर्ज्जुनिः शरवर्षेण छादयामास भारत । दुर्जयोऽथ विकर्णश्च कार्ष्णिं पञ्चभिरायसैः ।
विव्याध तेन नाकम्पत् कार्ष्णिर्मेरुरिव स्थितः । दुःशासनस्तु समरे केकयान् पञ्च मारिष ।

योधयामास राजेन्द्र तदद्भुतमिवाभवत् । द्रौपदेया रणे क्रुद्धा दुर्य्योधनमवारयन् ।
एकैकस्त्रिभिरानर्च्छन् पुत्रं तव विशाम्पते । पुत्रोऽपि तव दुर्द्धर्षो द्रौपद्यास्तनयान् रणे ।
सायकैर्निशितै राजन्नाजघान पृथक् पृथक् । तैश्चापि विद्धः शुशुभे रुधिरेण समुक्षितः ।
गिरिः प्रस्रवणैर्यद्वद्गैरिकादिविमिश्रितैः । भीष्मोऽपि समरे राजन् पाण्डवानां वरूथिनीं ।
कालयामास बलवान् पालः पशुगणानिव । ततो गाण्डीवनिर्घोषः प्रादुरासीद्विशाम्पते ।
दक्षिणेन वरूथिन्याः पार्थस्यारीन् विनिघ्नतः । उत्तस्थुः समरे तत्र कबन्धानि सहस्रशः ।
कुरूणाञ्चापि सैन्येषु पाण्डवानाञ्च भारत । शोणितोदशरावर्त्तं गजद्वीपं हयोर्म्मिणं ।
रथनौभिर्नरव्याघ्राः प्रतेरुः सैन्यसागरं । छिन्नहस्ता विकवचा विदेहाश्च नरोत्तमाः ।
पतितास्तत्र दृश्यन्ते शतशोऽथ सहस्रशः । निहतैर्मत्तमातङ्गैः शोणितौघपरिप्लुतैः ।
भूर्भाति भरतश्रेष्ठ पर्व्वतैरचिता यथा । तत्राद्भुतमपश्याम तव तेषाञ्च भारत ।
न तत्रासीत् पुमान् कश्चिद्यो योद्धुं नाभिकाङ्क्षति । एवं युयुधिरे वीराः प्रार्थयाना महद्यशः ।
तावकाः पाण्डवैः सार्द्धं काङ्क्षमाणा जयं युधि ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे एकोनाशीतोऽध्यायः ॥ ७९ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततो दुर्य्योधनो राजा लोहितायति भास्करे । सङ्ग्रामरभसो भीमं हन्तुकामोऽभ्यधावत ।
तमायान्तमभिप्रेक्ष्य नृवीरं दृढवैरिणं । भीमसेनः सुसंक्रुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ।
अयं स कालः सम्प्राप्तो वर्षपूगाभिकाङ्क्षितः । अद्य त्वां निहनिष्यामि यदि नोत्सृजसे रणं ।
अद्य कुन्त्याः परिक्लेशं वनवासञ्च कृत्स्नशः । द्रौपद्याश्च परिक्लेशं प्रणेष्यामि हते त्वयि ।
यत्पुरा मत्सरी भूत्वा पाण्डवानवमन्यसे । तस्य पापस्य गान्धारे पश्य व्यसनमागतं ।
कर्णस्य मतमास्थाय सौबलस्य च यत्पुरा । अचिन्त्य पाण्डवान् कामात् यथेष्टं कृतवानसि ।
याचमानञ्च यन्मोहाद्दाशार्हमवमन्यसे । उलूकस्य समादेशं यद्ददासि च हृष्टवत् ।
तेन त्वां निहनिष्यामि सहितं सर्व्वबान्धवैः । समं करिष्ये तत्पापं यत्पुरा कृतवानसि ।
एवमुक्त्वा समाकृष्य धनुरायम्य चासकृत् । समादाय शरान् घोरान् महाशनिसमप्रभान् ।
षड्विंशतिं त्वरया क्रुद्धो मुमोचाशु सुयोधने । ज्वलिताग्निशिखाकारान् वज्रकल्पानजिह्मगान् ।
ततोऽस्य कार्मुकं द्वाभ्यां सूतं द्वाभ्याञ्च विव्यधे । चतुर्भिर्जवनानश्वाननयद्यमसादनं ।
द्वाभ्याञ्च सुविकृष्टाभ्यां शराभ्यामरिमर्द्दनः । चिच्छेद समरे छत्रं राजस्तस्य रथोत्तमात् ।
त्रिभिश्चैवास्य चिच्छेद ज्वलन्तं ध्वजमुत्तमं । छित्त्वा तञ्च ननादोच्चैस्तव पुत्रस्य पश्यतः ।
रथाच्च स ध्वजः श्रीमान् नानारत्नविभूषितः । पपात सहसा भूमौ विद्युज्जलधरादिव ।
ज्वलन्तं सूर्य्यसङ्काशं नागं मणिमयं शुभं । ध्वजं कुरुपतेश्छिन्नं ददृशुः सर्व्वपार्थिवाः ।
अथैनं दशभिर्व्बाणैस्तोत्त्रैरिव महागजं । आजघान रणे भीमः स्मयन्निव महारथः ।
ततस्तु राजा सिन्धूनां रथश्रेष्ठो महाबलः । दुर्य्योधनस्य जग्राह पार्ष्णिं सत्पुरुषैर्वृतः ।

कृपश्च रथिनां श्रेष्ठः कौरव्यममितौजसं । आरोपयद्रथं राजन् दुर्य्योधनममर्षणं ।
स गाढविद्धो व्यथितो भीमसेनेन संयुगे । निषसाद रथोपस्थे राजा दुर्य्योधनस्तदा ।
परिवार्य्य ततो भीमं हन्तुकामो जयद्रथः । रथैरनेकसाहस्रैर्भीमस्यावारयद्दिशः ।
धृष्टकेतुस्ततो राजन्नभिमन्युश्च वीर्य्यवान् । केकया द्रौपदेयाश्च तव पुत्रानयोधयन् । ३४७०
आजघान ततस्तूर्णमभिमन्युर्महामनाः । एकैकं पञ्चभिर्व्विद्धा शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
वज्रमृत्युप्रतीकाशैश्चित्रायुधविनिःसृतैः । अमृष्यमाणास्ते सर्व्वे सौभद्रं रथमुत्तमं ।
ववर्षुर्मार्गणैस्तीक्ष्णैर्गिरिं मेरुमिवाम्बुदाः । स पीड्यमानः समरे कृतास्त्रो युद्धदुर्म्मदः ।
अभिमन्युर्महाराज तावकान् समकम्पयत् । यथा देवासुरे युद्धे वज्रपाणिर्महासुरान् ।
विकर्णस्य ततो भल्लान् प्रेषयामास भारत । चतुर्दश रथश्रेष्ठो घोरानाशीविषोपमान् । ३४७५
स तैर्विकर्णस्य रथात् पातयामास वीर्य्यवान् । ध्वजं सूतं हयांश्चास्य नृत्यमान इवाहवे ।
पुनश्चान्यान् शरान् पीतानकुण्ठाग्रानजिह्मगान् । प्रेषयामास सौभद्रो विकर्णाय महारथः ।
ते विकर्णं समासाद्य कङ्कबर्हिणवाससः । छित्वा देहं गता भूमिं श्वसन्त इव पन्नगाः ।
ते शरा हेमपुङ्खाग्रा व्यदृश्यन्त महीतले । विकर्णरुधिरक्लिन्ना वमन्त इव शोणितं ।
विकर्णं वीक्ष्य निर्भिन्नं तस्यैवान्ये सहोदराः । अभ्यद्रवन्त समरे सौभद्रप्रमुखान् रथान् । ३४८०
अभियाय तथैवाशु रथस्थान् सूर्य्यवर्च्चसः । अविध्यन् समरेऽन्योन्यं रथस्था युद्धदुर्म्मदाः ।
दुर्म्मुखः श्रुतकर्म्माणं विद्धा पञ्चभिराशुगैः । ध्वजमेकेन चिच्छेद सारथिञ्चास्य सप्तभिः ।
अश्वाञ्जाम्बूनदैर्ज्जालैः प्रच्छन्नान् वातरंहसः । जघान षड्भिरासाद्य सारथिञ्च न्यपातयत् ।
स हताश्वे रथे तिष्ठन् श्रुतकर्म्मा महारथः । शक्तिं चिक्षेप संक्रुद्धो महोल्कां ज्वलितामिव ।
सा दुर्म्मुखस्य विपुलं वर्म्म भित्वा यशस्विनः । विदार्य्य प्राविशद्भूमिं दीप्यमाना सुतेजना । ३४८५
तं दृष्ट्वा विरथं तत्र सुतसोमो महाबलः । पश्यतां सर्व्वसैन्यानां रथमारोपयत्ततः ।
श्रुतकीर्त्तिस्तथा वीरो जयत्सेनं सुतं तव । अभ्ययात् समरे राजन् हन्तुकामो यशस्विनं ।
तस्य विक्षिपतश्चापं श्रुतकीर्त्तेर्महात्मनः । चिच्छेद समरे राजन् जयत्सेनः सुतस्तव ।
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन प्रहसन्निव भारत । तं दृष्ट्वा छिन्नधन्वानं शतानीकः सहोदरं ।
अभ्यपद्यत तेजस्वी सिंहवन्निनदन् मुहुः । शतानीकस्तु समरे दृढं विस्फार्य्य कार्मुकं । ३४९०
विव्याध दशभिस्तूर्णं जयत्सेनं शिलीमुखैः । ननाद सुमहानादं प्रभिन्न इव वारणः ।
अथान्येन सुतीक्ष्णेन सर्व्वावरणभेदिना । शतानीको जयत्सेनं विव्याध हृदये भृशं ।
तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने दुष्कर्णो भ्रातुरन्तिके । चिच्छेद समरे चापं नाकुलेः क्रोधमोहितः ।
अथान्यद्धनुरादाय भारसाधनमुत्तमं । समादत्त शितान् बाणान् शतानीको महाबलः ।
तिष्ठ तिष्ठेति चामन्त्र्य दुष्कर्णं भ्रातुरग्रतः । मुमोच निशितान् बाणान् ज्वलितान् पन्नगानिव । ३४९५
ततोऽस्य धनुरेकेन द्वाभ्यां सूतञ्च मारिष । चिच्छेद समरे तूर्णं तञ्च विव्याध पञ्चभिः ।

अश्वान् मनोजवांस्तस्य काम्बोजान्नीलवर्चसः । जघान निशितैस्तूर्णं सर्व्वान् द्वादशभिः शरैः ।
अथापरेण भल्लेन सुयुक्तेन निपातिना । दुष्कर्णं समरे क्रुद्धो विव्याध हृदये भृशं ।
स पपात ततो भूमौ वज्रभग्न इव द्रुमः । दुष्कर्णं निहतं दृष्ट्वा पञ्च राजन् महारथाः ।
जिघांसन्तः शतानीकं समन्तात् पर्य्यवारयन् । छादयन्तः शरव्रातैः शतानीकं यशस्विनं । ३५००
अभ्यवर्त्तन्त संक्रुद्धाः केकयाः पञ्च सोदराः । तानभ्यापततः प्रेक्ष्य तव पुत्रा महारथाः ।
अभ्युद्ययुर्महाराज गजा इव महागजान् । दुर्मुखो दुर्जयश्चैव तथा दुर्मर्षणो युवा ।
शत्रुञ्जयः शत्रुसहः सर्व्वे क्रुद्धा यशस्विनः । प्रत्युद्गता महाराज केकयान् भ्रातरः समं ।
रथैर्नगरसङ्काशैर्हयैर्युक्तैरलङ्कृतैः । नानावर्णविचित्राभिः पताकाभिरलङ्कृतैः ।
वरचापधरा वीरा विचित्रकवचध्वजाः । विविशुस्ते परं सैन्यं सिंहा इव वनाद्वनं । ३५०५
तेषान्तु तुमुलं युद्धं व्यतिषक्तरथद्विपं । अवर्त्तत महारौद्रं निघ्नतामितरेतरं ।
अन्योन्यागस्कृतं राजन् यमराष्ट्रविवर्धनं । मुहूर्त्तास्तमिते सूर्य्ये चक्रुर्युद्धं सुदारुणं ।
रथिनः सादिनश्चैव व्यकीर्य्यन्त सहस्रशः । ततः शान्तनवः क्रुद्धः शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
नाशयामास सेनां तां भीष्मस्तेषां महात्मनां । पाञ्चालानाञ्च सैन्यानि शरैर्निन्ये यमक्षयं ।
एवं भित्त्वा त्वनीकानि पाण्डवानां पितामहः । कृत्वाऽवहारं सैन्यानां ययौ स्वशिबिरं नृपः । ३५१०
धर्म्मराजोऽपि सम्प्रेक्ष्य धृष्टद्युम्नवृकोदरौ । मूर्द्ध्नि चैतानुपाघ्राय संहृष्टः शिबिरं ययौ ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि षष्ठदिवसावहारे अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ अथ शूरा महाराज परस्परकृतागसः । जग्मुः स्वशिबिराण्येव रुधिरेण समुक्षिताः ।
विश्राम्य च यथान्यायं पूजयित्वा परस्परं । सन्नद्धाः समदृश्यन्त भूयो युद्धचिकीर्षवः ।
ततस्तव सुतो राजंश्चिन्तयाऽभिपरिप्लुतः । विस्रवच्छोणिताक्ताङ्गः पप्रच्छेदं पितामहं ।
सैन्यानि रौद्राणि भयानकानि व्यूढानि सम्यग्बहुलध्वजानि । विदार्य्य हत्वा विनिपीड्य शूरास्ते पाण्डवानां त्वरिता रथौघाः । ३५१५
सम्मोह्य सर्व्वान् युधि कीर्त्तिमन्तो व्यूहञ्च तं मकरं वज्रकल्पं । प्रविश्य भीमेन निवर्हितोऽस्मि घोरैः शरैर्मृत्युदण्डप्रकाशैः ।
क्रुद्धन्तमुदीक्ष्य भयेन राजन् सम्मूर्च्छितो नालभं शान्तिमद्य । इच्छे प्रसादात्तव सत्यसन्ध प्राप्तुं जयं पाण्डवेयांश्च हन्तुं ।
तेनैवमुक्तः प्रहसन् महात्मा दुर्य्योधनं जातमन्युं विदित्वा । तं प्रत्युवाच विमना मनस्वी गङ्गासुतः शस्त्रभृतां वरिष्ठः ।
परेण यत्नेन विगाह्य सेनां सर्व्वात्मनाऽहं तव राजपुत्र । इच्छामि दातुं विजयं सुखञ्च न चात्मानं छादयेऽहं त्वदर्थे ।
एते तु रौद्रा बहवो महारथा यशस्विनः शूरतमाः कृतास्त्राः । ये पाण्डवानां समरे सहाया जितश्रमाः क्रोधविषं वमन्ति । ३५२०
ते नेह शक्याः सहसा विजेतुं वीर्य्योन्नद्धाः कृतवैरास्तथा च । अहन्त्वेतान् प्रतियोत्स्यामि राजन् सर्व्वात्मना जीवितं त्यज्य वीरान् ।

रणे त्वदर्थाय महानुभाव न जीवितं रक्षितव्यं ममाद्य। सर्व्वांस्तवार्थाय सदेवदैत्यांल्लोकान् दहेयं किमु शत्रूंस्तवेह।
तान् पाण्डवान्योधयिष्यामि राजन् प्रियञ्च ते सर्व्वमहं करिष्ये। श्रुत्वैव चैतत्परमप्रतीतो दुर्य्योधनः प्रीतमना बभूव।
सर्व्वाणि सैन्यानि ततः प्रहृष्टो निर्गच्छतेत्याह नृपांश्च सर्व्वान्। तदाज्ञया निर्ययुरेव बलानि रथाश्वपादातगजायुतानि।
प्रहर्षयुक्तानि तु तानि राजन् महान्ति नानायुधशस्त्रवन्ति। स्थितानि नागाश्वपदातिमन्ति विरेजुराजौ तव राजन् बलानि। ३५२५
वृन्दैः स्थितास्त्वपि सुसम्प्रयुक्ताश्चकाशिरे दन्तिगणाः समन्तात्। शस्त्रास्त्रविद्भिर्नरदेवयोधैरनुष्ठिताः सैन्यगणास्त्वदीयाः।
रथैश्च पादातगजाश्ववृन्दैः प्रयाद्भिराजौ विधिवत्प्रणुन्नैः। समुद्धूतं तैस्तरुणार्कवर्णं रजो बभौ छादयत् सूर्य्यरश्मीन्।
रेजुः पताका रथदन्तिसंस्था वातेरिता भ्राम्यमाणाः समन्तात्। नानारङ्गाः समरे तत्र रेजुः मेघैर्युक्ता विद्युतः खे यथैव।
धनूंषि विस्फारयतां नृपाणां बभूव शब्दस्तुमुलोऽतिघोरः। निर्म्मथ्यतो देवमहासुरौघैर्यथार्णवस्यादियुगे तदानीं।
तदुग्रनादं बहुवर्णरूपं तवात्मजानां समुदीर्णवर्णं। बभूव सैन्यं रिपुसैन्यहन्तृ युगान्तमेघौघनिभं तदानीं। ३५३०

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीष्मदुर्य्योधनसंवादे एकाशीतोऽध्यायः॥ ८१॥

॥ सञ्जय उवाच॥ अथात्मजं तव पुनः गाङ्गेयो ध्यानमास्थितं। अब्रवीत् भरतश्रेष्ठ सम्प्रहर्षकरं वचः।
अहं द्रोणश्च शल्यश्च कृतवर्म्मा च सात्त्वतः। अश्वत्थामा विकर्णश्च सोमदत्तोऽथ सैन्धवैः।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ वाह्लिकः सह वाह्लिकैः। त्रिगर्त्तराजोऽथ बली मागधश्च सुदुर्ज्जयः।
बृहद्बलश्च कौशल्यश्चित्रसेनो विविंशतिः। रथाश्च बहुसाहस्राः शोभमाना महाध्वजाः।
देशजाश्च हया राजन् स्वारूढा हयसादिभिः। गजेन्द्राश्च मदोद्धृताः प्रभिन्नकरटामुखाः। ३५३५
पादाताश्च तथा शूरा नानाप्रहरणायुधाः। नानादेशसमुत्पन्नास्त्वदर्थे योद्धुमुद्यताः।
एते चान्ये च बहवस्त्वदर्थे त्यक्तजीविताः। देवानपि रणे जेतुं समर्था इति मे मतिः।
अवश्यन्तु मया राजंस्तव वाच्यं हितं सदा। अशक्याः पाण्डवा जेतुं देवैरपि सवासवैः।
वासुदेवसहायाश्च महेन्द्रसमविक्रमाः। सर्व्वथाऽहन्तु राजेन्द्र करिष्ये वचनन्तव।
पाण्डवानां रणे जेष्ये मां वा जेष्यन्ति पाण्डवाः। एवमुक्त्वा ददौ चास्मै विशल्यकरणीं शुभां। ३५४०
ओषधीं वीर्य्यसम्पन्नां विशल्यश्चाभवत्तदा। ततः प्रभाते विमले स्वेन सैन्येन वीर्य्यवान्।
अव्यूहत स्वयं व्यूहं भीष्मो व्यूहविशारदः। मण्डलं मनुजश्रेष्ठो नानाशस्त्रसमाकुलं।
सम्पूर्णं योधमुख्यैश्च तथा दन्तिपदातिभिः। रथैरनेकसाहस्रैः समन्तात् परिवारितं।
अश्ववृन्दैर्महद्भिश्च ऋष्टितोमरधारिभिः। नागे नागे रथाः सप्त सप्त चाश्वा रथे रथे।
अन्वश्वं दश धानुष्का धानुष्के सप्त चार्म्मिणः। एवं व्यूहं महाराज तव सैन्यं महारथैः। ३५४५
स्थितं रणाय महते भीष्मेण युधि पालितं। दशाश्वानां सहस्राणि दन्तिनाञ्च तथैव च।
रथानामयुतञ्चापि पुत्राश्च तव दंशिताः। चित्रसेनादयः शूरा अभ्यरक्षन् पितामहं।
रक्ष्यमाणश्च तैः शूरैर्गोप्यमानाश्च तेन ते। संनद्धाः समदृश्यन्त राजानश्च महाबलाः।
दुर्य्योधनस्तु समरे दंशितो रथमास्थितः। व्यभ्राजत श्रिया युक्तो यथा शक्रस्त्रिविष्टपे।

ततः शब्दो महानासीत्पुत्राणां तव भारत । रथघोषश्च विपुलो वादित्राणाञ्च निस्वनः । ३५५०
भीष्मेण धार्त्तराष्ट्राणां व्यूढः प्रत्यङ्मुखो युधि । मण्डलः स महाव्यूहो दुर्भेद्योऽमित्रघातिनां ।
सर्व्वतः शुशुभे राजन् रणेऽरीणां दुरासदः । मण्डलन्तु समालोक्य व्यूहं परमदारुणं ।
स्वयं युधिष्ठिरो राजा व्यूहं वज्रमथाकरोत् । तथा व्यूढेष्वनीकेषु यथास्थानमवस्थिताः
रथिनः सादिनश्चैव सिंहनादमथानदन् । बिभित्सवस्ततो व्यूहं निर्ययुर्युद्धकाङ्क्षिणः ।
इतरेतरतः शूराः सहसैन्याः प्रहारिणः । भारद्वाजो ययौ मत्स्यं द्रौणिश्चापि शिखण्डिनं । ३५५५
स्वयं दुर्य्योधनो राजा पार्षतं समुपाद्रवत् । नकुलः सहदेवश्च मद्रराजानमीयतुः ।
विन्दानुविन्दावावन्त्याविरावन्तमभिद्रुतौ । सर्व्वे नृपास्तु समरे धनञ्जयमयोधयन् ।
भीमसेनो रणे यत्तो हार्द्दिक्यं समवारयत् । चित्रसेनं विकर्णञ्च तथा दुर्म्मर्षणं विभुः ।
आर्ज्जुनिः समरे राजंस्तव पुत्रानयोधयत् । प्राग्ज्योतिषं महेष्वासं हैडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
अभिदुद्राव वेगेन मत्तो मत्तमिव द्विपं । अलम्बुषस्ततो राजन् सात्यकिं युद्धदुर्म्मदं । ३५६०
ससैन्यं समरे क्रुद्धो राक्षसः समभिद्रवत् । भूरिश्रवा रणे यत्तो धृष्टकेतुमयोधयत् ।
श्रुतायुषन्तु राजानं धर्म्मपुत्रो युधिष्ठिरः । चेकितानस्तु समरे कृपमेवान्वयोधयत् ।
शेषाः प्रतिययुर्यत्ता भीष्ममेव महारथं । ततो राजसहस्राणि परिवव्रुर्धनञ्जयं ।
शक्तितोमरनाराचगदापरिघपाणयः । अर्ज्जुनोऽथ भृशं क्रुद्धो वार्ष्णेयमिदमब्रवीत् ।
पश्य माधव सैन्यानि धार्त्तराष्ट्रस्य संयुगे । व्यूढानि व्यूहविदुषा गाङ्गेयेन महात्मना । ३५६५
युद्धाभिकामान् शूरांश्च पश्य माधव चामितान् । त्रिगर्त्तराजं सहितं भ्रातृभिः पश्य केशव ।
अद्यैनान्घातयिष्यामि पश्यतस्ते जनार्द्दन । य इमे मां यदुश्रेष्ठ योद्धुकामा रणाजिरे ।
एवमुक्त्वा तु कौन्तेयो धनुर्ज्यामवमृज्य च । ववर्ष शरवर्षाणि नराधिपगणान् प्रति ।
तेऽपि तं परमेष्वासाः शरवर्षैरपूरयन् । तडागम्वारिधाराभिर्यथा प्रावृषि तोयदाः ।
हाहाकारो महानासीत्तव सैन्ये विशाम्पते । छाद्यमानौ भृशं कृष्णौ शरैर्दृष्ट्वा महारणे । ३५७०
देवा देवर्षयश्चैव गन्धर्व्वाश्च महोरगाः । विस्मयं परमं जग्मुर्दृष्ट्वा कृष्णौ तथागतौ ।
ततः क्रुद्धोऽर्ज्जुनो राजन्नैन्द्रमस्त्रमुदैरयत् । तत्राद्भुतमपश्याम विजयस्य पराक्रमं ।
अस्त्रवृष्टिं परैर्मुक्तां शरौघैर्यद्वारयत् । न च तत्राप्यनिर्भिन्नः कश्चिदासीद्विशाम्पते ।
तेषां राजसहस्राणां हयानां दन्तिनां तथा । द्वाभ्यां त्रिभिः शरैश्चान्यान्पार्थो विव्याध मारिष ।
ते हन्यमानाः पार्थेन भीष्मं शान्तनवं ययुः । अगाधे मज्जमानानां भीष्मस्त्राताऽभवत्तदा । ३५७५
आपतद्भिस्तु तैस्तत्र प्रभग्नं तावकं बलं । सञ्चुक्षुभे महाराज वातैरिव महार्णवः ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि सप्तमदिवसयुद्धारम्भे द्व्यशीतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ तथा प्रवृत्ते सङ्ग्रामे निवृत्ते च सुशर्म्मणि । प्रभग्नेषु च वीरेषु पाण्डवेन महात्मना ।
क्षुभ्यमाणे बले तूर्णं सागरप्रतिमे तव । प्रत्युद्याते च गाङ्गेये त्वरितं विजयम्प्रति ।

दृष्ट्वा दुर्य्योधनो राजा रणे पार्थस्य विक्रमं । त्वरमाणः समभ्येत्य सर्व्वांस्तानब्रवीन्नृपान् ।
तेषाञ्च प्रमुखे शूरं सुशर्म्माणं महाबलं । मध्ये सर्व्वस्य सैन्यस्य प्राह संहर्षयंस्तदा ।
एष भीष्मः शान्तनवो योद्धुकामो धनञ्जयं । सर्व्वात्मना कुरुश्रेष्ठस्त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ।
तं प्रयान्तं परानीकं सह सैन्येन भारतं । संयत्ताः समरे सर्व्वे पालयध्वं पितामहं ।
वाढमित्येवमुक्त्वा तु तान्यनीकानि सर्व्वशः । नरेन्द्राणां महाराज समाजग्मुः पितामहं ।
ततः प्रयातः सहसा भीष्मः शान्तनवोऽर्ज्जुनं । रणे भारतमायान्तमाससाद महाबलं ।
महाश्वेताश्वयुक्तेन भीमवानरकेतुना । महता मेघनादेन रथेनातिविराजिना ।
समरे सर्व्वसैन्यानामुपयातं धनञ्जयं । अभवत्तुमुलो नादो भयाद्दृष्ट्वा किरीटिनं ।
अभीषुहस्तं कृष्णञ्च दृष्ट्वादित्यमिवापरं । मध्यन्दिनगतं सूर्य्यं नाशकुः प्रतिवीक्षितुं ।
तथा शान्तनवं भीष्मं श्वेताश्वं श्वेतकार्मुकं । न शेकुः पाण्डवा द्रष्टुं श्वेतग्रहमिवोदितं ।
स सर्व्वतः परिवृतस्त्रिगर्त्तैः सुमहात्मभिः । भ्रातृभिः सह पुत्रैश्च तथाऽन्यैश्च महारथैः ।
भारद्वाजस्तु समरे मत्स्यं विव्याध पत्रिणा । ध्वजञ्चास्य शरेणाजौ धनुश्चैकेन चिच्छिदे ।
तदपास्य धनुश्छिन्नं विराटो वाहिनीपतिः । अन्यदादत्त वेगेन धनुर्भारसहं दृढं ।
शरांश्चाशीविषाकारान् ज्वलितान् पन्नगानिव । द्रोणं त्रिभिः प्रविव्याध चतुर्भिश्चास्य वाजिनः ।
ध्वजमेकेन विव्याध सारथिञ्चास्य पञ्चभिः । धनुरेकेषुणाऽविध्यत्तत्राक्रुध्यद्द्विजर्षभः ।
ततो द्रोणोऽवधीदश्वान् शरैः सन्नतपर्व्वभिः । अष्टभिर्भरतश्रेष्ठ सूतमेकेन पत्रिणा ।
स हताश्वादवप्लुत्य स्यन्दनाद्धतसारथिः । आरुरोह रथं तूर्णं शङ्खस्य रथिनाम्वरः ।
ततस्तौ तु पितापुत्रौ भारद्वाजं रथे स्थितौ । महता शरवर्षेण वारयामासतुर्ब्बलात् ।
भारद्वाजस्ततः क्रुद्धः शरमाशीविषोपमं । चिक्षेप समरे तूर्णं शङ्खं प्रति महाबलः ।
स तस्य हृदयं भित्त्वा पीत्वा शोणितमाहवे । जगाम धरणीं बाणो लोहितार्द्रकृतच्छविः ।
स पपात रथात्तूर्णं भारद्वाजशराहतः । हित्वा धनुः शरांश्चैव पितुरेव समीपतः ।
हतं स्वमात्मजं दृष्ट्वा विराटः प्राद्रवद्भयात् । उत्सृज्य समरे द्रोणं व्यात्ताननमिवान्तकं ।
भारद्वाजस्ततस्तूर्णं पाण्डवानां महाचमूं । वारयामास समरे शतशोऽथ सहस्रशः ।
शिखण्ड्यपि महाराज द्रौणिमासाद्य संयुगे । आजघान भ्रुवोर्मध्ये नाराचैस्त्रिभिराशुगैः ।
स बभौ नरशार्दूलो ललाटे संस्थितैस्त्रिभिः । शिखरैः काञ्चनमयैर्मेरुस्त्रिभिरिवोच्छ्रितैः ।
अश्वत्थामा ततः क्रुद्धो निमेषार्द्धाच्छिखण्डिनः । सूतं ध्वजमथो राजंस्तुरगानायुधन्तथा ।
शरैर्ब्बहुभिरुद्दिश्य पातयामास संयुगे । स हताश्वादवप्लुत्य रथाद्वै रथिनाम्वरः ।
खड्गमादाय सुशितं विमलं शरवारणं । श्येनवद्व्यचरत् क्रुद्धः शिखण्डी शत्रुतापनः ।
सखड्गस्य महाराज चरतस्तस्य संयुगे । नान्तरं ददृशे द्रौणिस्तदद्भुतमिवाभवत् ।
ततः शरसहस्राणि बहूनि भरतर्षभ । प्रेषयामास समरे द्रौणिः परमकोपनः ।

तामापतन्तीं समरे शरवृष्टिं सुदारुणां । असिना तीक्ष्णधारेण चिच्छेद बलिनाम्वरः ।
ततोऽतिविमलं द्रौणिः शतचन्द्रं मनोरमं । चर्म्माच्छिनदसिञ्चास्य खण्डयामास संयुगे ।
शरैः सुबहुशो राजन् तञ्च विव्याध पत्त्रिभिः । शिखण्डी च ततः खड्गं खण्डितं तेन सायकैः ।
आविध्य व्यसृजत्तूर्णं ज्वलन्तमिव पन्नगं । तमापतन्तं सहसा कालानलसमप्रभं ।
चिच्छेद समरे द्रौणिर्दर्शयन् पाणिलाघवं । शिखण्डिनञ्च विव्याध शरैर्व्वहुभिरायसैः ।
शिखण्डी तु भृशं राजंस्ताड्यमानः शितैः शरैः । आरुरोह रथन्तूर्णं माधवस्य महात्मनः ।
सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो राक्षसं क्रूरमाहवे । अलम्बुषं शरैर्घोरैः प्रत्याकिरत सर्व्वतः ।
राक्षसेन्द्रस्ततस्तस्य धनुश्चिच्छेद भारत । अर्द्धचन्द्रेण समरे तञ्च विव्याध सायकैः ।
मायाञ्च राक्षसीं कृत्वा शरवर्षैरवाकिरत् । तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयस्य पराक्रमं ।
नासम्भ्रमद्यत्समरे बध्यमानः शितैः शरैः । ऐन्द्रमस्त्रञ्च वार्ष्णेयो योजयामास भारत ।
विजयाद्यमनुप्राप्तं माधवेन यशस्विना । तदस्त्रं भस्मसात्कृत्वा मायान्तां राक्षसीं तदा ।
अलम्बुषं शरैर्घोरैरभ्याकिरत सर्व्वशः । पर्व्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकः ।
तत्तथा पीड़ितं तेन माधवेन महात्मना । प्रदुद्राव भयाद्रक्षो हित्वा सात्यकिमाहवे ।
तमजेयं राक्षसेन्द्रं संख्ये मघवताऽपि च । शैनेयः प्राणदज्जित्वा योधानां तव पश्यतां ।
न्यहनत्तावकांश्चापि सात्यकिः सत्यविक्रमः । निशितैर्व्वहुभिर्वाणैस्तेऽद्रवन्त भयार्द्दिताः ।
एतस्मिन्नेव काले तु द्रुपदस्यात्मजो बली । धृष्टद्युम्नो महाराज तव पुत्रं जनेश्वरं ।
छादयामास समरे शरैः सन्नतपर्व्वभिः । संछाद्यमानो विशिखैर्धृष्टद्युम्नेन भारत ।
विव्यथे न च संत्रस्तो तव पुत्रो जनेश्वरः । धृष्टद्युम्नञ्च समरे तूर्णं विव्याध सायकैः ।
षष्ट्या च त्रिंशता चैव तदद्भुतमिवाभवत् । तस्य सेनापतिः क्रुद्धो धनुश्चिच्छेद भारत ।
हयांश्च चतुरः शीघ्रं निजघान महारथः । शरैश्चैनं सुनिशितैः क्षिप्रं विव्याध सप्तभिः ।
स हताश्वान्महाबाहुरवप्लुत्य महाबली । पदातिरसिमुद्यम्य प्राधावत्पार्षतम्प्रति ।
शकुनिस्तु समभ्येत्य राजगृद्धी महाबलः । राजानं सर्व्वलोकस्य रथमारोपयत् स्वकं ।
ततो नृपं पराजित्य पार्षतः परवीरहा । न्यहनत्तावकं सैन्यं वज्रपाणिरिवासुरं ।
कृतवर्म्मा रणे भीमं शरैरार्च्छत् महारथं । प्रच्छादयामास च तं महामेघो रविं यथा ।
ततः प्रहस्य समरे भीमसेनः परन्तपः । प्रेषयामास संक्रुद्धः सायकान् कृतवर्म्मणे ।
तैरर्द्यमानोऽतिरथः सात्वतः शस्त्रतोऽधिकः । नाकम्पत महाराज भीमं चार्च्छच्छितैः शरैः ।
तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा भीमसेनो महाबलः । सारथिं पातयामास ध्वजञ्च सुपरिष्कृतं ।
शरैर्बहुविधैश्चैनमाचिनोत् परवीरहा । शकलीकृतसर्व्वाङ्गश्चाविद्धः समदृश्यत ।
हताश्वात्तु ततस्तूर्णं वृषकस्य रथं ययौ । स्यालस्य ते महाराज तव पुत्रस्य पश्यतः ।

भीमसेनोऽपि संक्रुद्धस्तव सैन्यमुपाद्रवत् । निजघान सुसंक्रुद्धो दण्डपाणिरिवान्तकः ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि द्वैरथे त्र्यशीतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ बहूनि हि विचित्राणि द्वैरथानि स्म सञ्जय । पाण्डूनां मामकैः सार्द्धमश्रौषं तव जल्पतः ।
न चैव मामकं कच्चिद्धृष्टं शंससि सञ्जय । नित्यं पाण्डुसुतान् हृष्टानभग्नांश्चैव शंससि । ३९४०
जीयमानान्विमनसो मामकान्विगतौजसः । वद मे संयुगे सूत दिष्टमेव न संशयः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ यथाशक्ति यथोत्साहं युद्धे चेष्टन्ति तावकाः । दर्शयानाः परं शक्त्या पौरुषं भरतर्षभ ।
गङ्गायाः सुरनद्या वै स्वादुभूतं यथोदकं । महोदधिगुणाभ्यासाल्लवणत्वं निगच्छति ।
तथा तत्पौरुषं राजंस्तावकानां महात्मनां । प्राप्य पाण्डुसुतान्वीरान् व्यर्थं भवति संयुगे ।
घटमानान्यथाशक्ति कुर्व्वाणान्कर्म्म दुष्करं । न दोषेण कुरुश्रेष्ठ कौरवान् गन्तुमर्हसि । ३९४५
तवापराधात् सुमहान् सपुत्त्रस्य विशाम्पते । पृथिव्याः प्रक्षयो घोरो यमराष्ट्रविवर्द्धनः ।
आत्मदोषात् समुत्पन्नं शोचितुं नार्हसे नृप । न हि रक्षन्ति राजानः सर्व्वथाऽत्रापि जीवितं ।
युद्धे सुकृतिनां लोकानिच्छन्ति वसुधाधिपाः । चमूं विगाह्य युध्यन्ते नित्यं स्वर्गपरायणाः ।
पूर्व्वाह्णे तु महाराज प्रावर्त्तत जनक्षयः । तन्ममैकमना भूत्वा शृणु देवासुरोपमं ।
आवन्त्यौ तु महेष्वासौ महासेनौ महाबलौ । इरावन्तमभिप्रेक्ष्य समेयातां रणोत्कटौ । ३९५०
तेषां प्रववृते युद्धं तुमुलं रोमहर्षणं । इरावांस्तु ततः क्रुद्धो भ्रातरौ देवरूपिणौ ।
विव्याध निशितैस्तूर्णं शरैः सन्नतपर्व्वभिः । तावेव प्रत्यविध्येतां समरे चित्रयोधिनौ ।
युध्यतां हि ततो राजन् विशेषो न स्म दृश्यते । यततोः शत्रुनाशाय कृतप्रतिकृतैषिणोः ।
इरावांस्तु रणे राजन्ननुविन्दस्य सायकैः । चतुर्भिश्चतुरो वाहाननयद्यमसादनं ।
भल्लाभ्यां च सुतीक्ष्णाभ्यां धनुः केतुञ्च मारिष । चिच्छेद समरे राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् । ३९५५
त्यक्त्वाऽनुविन्दोऽथ रथं विन्दस्य रथमास्थितः । धनुर्गृहीत्वा सुदृढं भारसाधनमुत्तमं ।
तावेकस्थौ रणे वीरावावन्त्यौ रथिनाम्वरौ । शरान् मुमुचतुस्तूर्णमिरावति महात्मनि ।
ताभ्यां मुक्ता महावेगाः शराः काञ्चनभूषिताः । दिवाकरपथं प्राप्य छादयामासुरम्बरं ।
इरावांस्तु ततः क्रुद्धो भ्रातरौ तौ महारथौ । ववर्ष शरवर्षेण सारथिं चाप्यपातयत् ।
तस्मिन्निपतिते भूमौ गतसत्त्वेऽथ सारथौ । रथः प्रदुद्राव दिशः समुद्भ्रान्तहयस्तथा । ३९६०
तौ स जित्वा महाराज नागराजसुतासुतः । पौरुषं ख्यापयंस्तूर्णं व्यधमत्तव वाहिनीं ।
सा वध्यमाना समरे धार्त्तराष्ट्री महाचमूः । वेगान् बहुविधांश्चक्रे विषं पीत्वेव मानवः ।
हैडिम्बो राक्षसेन्द्रस्तु भगदत्तं समाद्रवत् । रथेनादित्यवर्णेन सध्वजेन महाबलः ।
ततः प्राग्ज्योतिषो राजा नागराजं समास्थितः । यथा वज्रधरः पूर्व्वं सङ्ग्रामे तारकामये ।
तत्र देवाः सगन्धर्व्वा ऋषयश्च समागताः । विशेषं नैव विविदुर्हैडिम्बभगदत्तयोः । ३९६५

यथा सुरपतिः क्रुद्धस्त्रासयामास दानवान्। तथैव समरे राजन् द्रावयामास पाण्डवान्।
तेन विद्राव्यमाणास्ते पाण्डवाः सर्व्वतोदिशं। त्रातारं नाध्यगच्छन्त स्वेष्वनीकेषु भारत।
भैमसेनिं रथस्थन्तु तत्रापश्याम भारत। शेषा विमनसो भूत्वा प्राद्रवन्त महारथाः।
निवृत्तेषु च पाण्डूनां पुनः सैन्येषु भारत। आसीन्निष्टानको घोरस्तव सैन्यस्य संयुगे।
घटोत्कचस्ततो राजन् भगदत्तं महाहवे। शरैः प्रच्छादयामास मेरुं गिरिमिवाम्बुदः।
निहत्य तान् शरान् राजा राक्षसस्य धनुश्च्युतान्। भैमसेनिं रणे तूर्णं सर्व्वमर्मस्वताड़यत्।
स ताड्यमानो बहुभिः शरैः सन्नतपर्व्वभिः। न विव्यथे राक्षसेन्द्रो भिद्यमान इवाचलः।
ततः प्राग्ज्योतिषः क्रुद्धस्तोमरान् स चतुर्द्दश। प्रेषयामास समरे तांश्च चिच्छेद राक्षसः।
तांश्छित्त्वा स महाबाहुस्तोमरान् निशितैः शरैः। भगदत्तञ्च विव्याध सप्तत्या वज्रसन्निभैः।
ततः प्राग्ज्योतिषो राजा प्रहसन्निव भारत। तस्याश्वांश्चतुरः सङ्ख्ये प्रेषयामास मृत्यवे।
स हताश्वे रथे तिष्ठन् राक्षसेन्द्रः प्रतापवान्। शक्तिं चिक्षेप वेगेन प्राग्ज्योतिषगजं प्रति।
तामापतन्तीं सहसा हेमदण्डां सुवेगितां। त्रिधा चिच्छेद नृपतिः सा व्यकीर्य्यत भूतले।
शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा हैडिम्बः प्राद्रवद्भयात्। यथेन्द्रस्य रणात् पूर्व्वं नमुचिर्दैत्यसत्तमः।
तं विजित्य रणे शूरं विक्रान्तं ख्यातपौरुषं। अजेयं समरे राजन् यमेन वरुणेन च।
पाण्डवीं समरे सेनां सम्ममर्द्द सकुञ्जरः। यथा वनगजो राजन् मृद्नंश्चरति पद्मिनीं।
मद्रेश्वरस्तु समरे यमाभ्यां सह सङ्गतः। स्वस्रीयौ छादयाञ्चक्रे शरौघैः पाण्डुनन्दनौ।
सहदेवस्तु समरे मातुलं वीक्ष्य सङ्गतं। अवारयच्छरौघेन मेघो यद्वद्दिवाकरं।
छाद्यमानः शरौघेन हृष्टरूपतरोऽभवत्। तयोश्चाप्यभवत् प्रीतिरतुला मातृकारणात्।
ततः प्रहस्य समरे नकुलस्य महारथः। अश्वान् वै चतुरो राजंश्चतुर्भिः सायकोत्तमैः।
प्रेषयामास समरे यमस्य सदनम्प्रति। हताश्वात्तु रथात्तूर्णमवप्लुत्य महारथः।
आरुरोह ततो यानं भ्रातुरेव यशस्विनः। एकस्थौ तु रणे शूरौ दृढे विक्षिप्य कार्म्मुके।
मद्रराजरथं क्रुद्धौ छादयेतां रणोत्कटौ। स च्छाद्यमानो बहुभिः शरैः सन्नतपर्व्वभिः।
स्वस्रीयाभ्यां नरव्याघ्रो नाकम्पत यथाऽचलः। प्रहसन्निव तां चापि शरवृष्टिं जघान ह।
सहदेवस्ततः क्रुद्धः शरमुद्यम्य वीर्य्यवान्। मद्रराजमभिद्रुत्य प्रेषयामास भारत।
स शरः प्रेषितस्तेन गरुत्मानिव वेगवान्। मद्रराजं विनिर्भिद्य निपपात महीतले।
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थे महारथः। निषसाद महाराज कश्मलञ्च जगाम ह।
तं विसंज्ञं निपतितं सूतः सम्प्रेक्ष्य संयुगे। अपोवाह रथेनाजौ यमाभ्यामभिपीड़ितं।
दृष्ट्वा मद्रेश्वररथं धार्त्तराष्ट्राः पराङ्मुखं। सर्व्वे विमनसो भूत्वा नेदमस्तीत्यचिन्तयन्।
निर्जित्य मातुलं सङ्ख्ये माद्रीपुत्रौ महारथौ। दध्मतुर्मुदितौ शङ्खौ सिंहनादञ्च नेदतुः।

अभिदुद्रावतुर्हृष्टौ तव सैन्यं विशाम्पते। यथा दैत्यचमूं राजन्निन्द्रोपेन्द्राविवामरौ। ३९९५

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि द्वन्दयुद्धे चतुरशीतोऽध्यायः॥ ८४ ॥

॥ सञ्जय उवाच॥ ततो युधिष्ठिरो राजा मध्यं प्राप्ते दिवाकरे। श्रुतायुषमभिप्रेक्ष्य चोदयामास वाजिनः।
अभ्यधावत्ततो राजा श्रुतायुषमरिन्दमं। विनिघ्नन् सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्व्वभिः।
स संवार्य्य रणे राजा प्रेषितान् पाण्डुसूनुना। शरान् सप्त महेष्वासः कौन्तेयाय समर्पयत्।
ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे। असूनिव विचिन्वन्तो देहे तस्य महात्मनः।
पाण्डवस्तु भृशं विद्धस्तेन राज्ञा महात्मना। रणे वराहकर्णेन राजानं हृदि विव्यधे। ४०००
अथापरेण भल्लेन केतुं तस्य महात्मनः। रथश्रेष्ठो रथात्तूर्णं भूमौ पार्थो न्यपातयत्।
केतुं निपतितं दृष्ट्वा श्रुतायुः स तु पार्थिवः। पाण्डवं विशिखैस्तीक्ष्णैराजन्विव्याध सप्तभिः।
ततः क्रोधात् प्रजज्वाल धर्म्मपुत्त्रो युधिष्ठिरः। यथा युगान्ते भूतानि धक्ष्यन्निव हुताशनः।
क्रुद्धन्तु पाण्डवं दृष्ट्वा देवगन्धर्व्वराक्षसाः। प्रविव्यथुर्महाराज व्याकुलं चाप्यभूज्जगत्।
सर्व्वेषाञ्चैव भूतानामिदमासीन्मनोगतं। त्रीँल्लोकानद्य संक्रुद्धो नृपोऽयं धक्ष्यतीति वै। ४००५
ऋषयश्चैव देवाश्च चक्रुः स्वस्त्ययनं महत्। लोकानां नृप शान्त्यर्थं क्रोधिते पाण्डवे तदा।
स च क्रोधसमाविष्टो लेलिहन् सृक्किणी मुहुः। दधारात्मवपुर्घोरं युगान्तादित्यसन्निभं।
ततः सर्व्वाणि सैन्यानि तावकानि विशाम्पते। निराशान्यभवंस्तत्र जीवितं प्रति भारत।
स तु धैर्य्येण तं कोपं सन्निवार्य्य महायशाः। श्रुतायुषः प्रचिच्छेद मुष्टिदेशे महद्धनुः।
अथैनं छिन्नधन्वानं नाराचेन स्तनान्तरे। निर्ब्बिभेद रणे राजा सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः। ४०१०
सत्वरं च रणे राजंस्तस्य वाहान्महात्मनः। निजघान शरैः क्षिप्रं सूतञ्च सुमहाबलः।
हताश्वन्तु रथं त्यक्त्वा दृष्ट्वा राज्ञस्तु पौरुषं। विप्रदुद्राव वेगेन श्रुतायुः समरे तदा।
तस्मिञ्जिते महेष्वासे धर्म्मपुत्त्रेण संयुगे। दुर्य्योधनबलं राजन् सर्व्वमासीत् पराङ्मुखं।
एतत्कृत्वा महाराज धर्म्मपुत्त्रो युधिष्ठिरः। व्यात्ताननो यथा कालस्तव सैन्यं जघान ह।
चेकितानस्तु वार्ष्णेयो गौतमं रथिनाम्वरं। प्रेक्षतां सर्व्वसैन्यानां छादयामास सायकैः। ४०१५
सन्निवार्य्य शरांस्तांस्तु कृपः शारद्वतो युधि। चेकितानं रणे यत्तं राजन् विव्याध पत्त्रिभिः।
अथापरेण भल्लेन धनुश्चिच्छेद भारत। सारथिञ्चास्य भल्लेन क्षिप्रहस्तो न्यपातयत्।
हयांश्चास्यावधीद्राजन्नुभौ च पार्ष्णिसारथी। सोऽवप्लुत्य रथात्तूर्णं गदां जग्राह सात्वतः।
स तया वीरघातिन्या गदया गदिनाम्वरः। गौतमस्य हयान् हत्वा सारथिञ्च न्यपातयत्।
भूमिष्ठो गौतमस्तस्य शरांश्चिक्षेप षोडश। ते शराः सात्वतं भित्त्वा प्राविशन् धरणीतलं। ४०२०
चेकितानस्ततः क्रुद्धो गदां चिक्षेप तां पुनः। गौतमस्य वधाकाङ्क्षी वृत्रस्येव पुरन्दरः।
तामापतन्तीं विपुलामश्मगर्भां महागदां। शरैरनेकसाहस्रैर्व्वारयामास गौतमः।

चेकितानस्ततः क्रुद्धो वाराणसुहृत्स भारत । सात्वतं समभिज्ञाय गौतमं समुपाद्रवत् ।
गौतमोऽपि धनुस्त्यक्त्वा प्रगृह्यासिं सुसंयतं । वेगेन महता राजंश्चेकितानमुपाद्रवत् ।
तावुभौ बलसम्पन्नौ निस्त्रिंशवरधारिणौ । निस्त्रिंशाभ्यां सुतीक्ष्णाभ्यामन्योन्यं समतक्षतुः ।
निस्त्रिंशवेगाभिहतौ ततस्तौ पुरुषर्षभौ । धरणीमनुसम्प्राप्तौ सर्व्वभूतनिषेविता ।
मूर्च्छयाऽभिपरीताङ्गौ व्यायामेन च मोहितौ । ततोऽभ्यधावद्वेगेन करकर्षः सुहृत्तया ।
चेकितानं तथाभूतं दृष्ट्वा समरदुर्मदः । रथमारोपयच्चैनं सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः ।
तथैव शकुनिः शूरः स्यालस्तव विशाम्पते । आरोपयद्रथं तूर्णं गौतमं रथिसत्तमं ।
सौमदत्तिं तथा क्रुद्धो धृष्टकेतुर्महाबलः । नवत्या सायकैः क्षिप्रं राजन् विव्याध वक्षसि ।
सौमदत्तिरुरःस्थैस्तैर्भृशं बाणैरशोभत । मध्यन्दिने महाराज रश्मिभिस्तपनो यथा ।
भूरिश्रवास्तु समरे धृष्टकेतुं महारथं । हतसूतहयं चक्रे विरथं सायकोत्तमैः ।
विरथं चैनमालोक्य हताश्वं हतसारथिं । महता शरवर्षेण छादयामास संयुगे ।
स च तं रथमुत्सृज्य धृष्टकेतुर्महामनाः । आरुरोह ततो यानं शतानीकस्य मारिष ।
चित्रसेनो विकर्णश्च राजन् दुर्म्मर्षणस्तथा । रथिनो हेमसन्नाहाः सौभद्रमभिदुद्रुवुः ।
अभिमन्योस्ततस्तेषां घोरं युद्धमवर्त्तत । शरीरस्य यथा राजन् वातपित्तकफैस्त्रिभिः ।
विरथांस्तव पुत्रांस्तु कृत्वा राजन् महाहवे । न जघान नरव्याघ्रः स्मरन् भीमवचस्तदा ।
ततो राज्ञां बहुशतैर्गजाश्वरथयायिभिः । संवृतं समरे भीष्मं देवैरपि दुरासदं ।
प्रयान्तं शीघ्रमुद्वीक्ष्य परित्रातुं सुतांस्तव । अभिमन्युं समुद्दिश्य बालमेकं महारथं ।
वासुदेवमुवाचेदं कौन्तेयः श्वेतवाहनः । चोदयाश्वान् हृषीकेश यत्रैते बहुला रथाः ।
एते हि बहवः शूराः कृतास्त्रा युद्धदुर्म्मदाः । यथा न हन्युः सेनां नस्तथा माधव चोदय ।
एवमुक्तः स वार्ष्णेयः कौन्तेयेनामितौजसा । रथं श्वेतहयैर्युक्तं प्रेषयामास संयुगे ।
निष्टानको महानासीत्तव सैन्यस्य मारिष । यदर्ज्जुनो रणे क्रुद्धः संयातस्तावकान् प्रति ।
समासाद्य तु कौन्तेयो राज्ञस्तान् भीष्मरक्षिणः । सुशर्म्माणमथो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ।
जानामि त्वां युधि श्रेष्ठं भृशं पूर्व्ववैरिणं । पर्य्यायस्याद्य सम्प्राप्तं फलं पश्य सुदारुणं ।
अद्य ते दर्शयिष्यामि पूर्व्वप्रेतान् पितामहान् । एवं सञ्जल्पतस्तस्य बीभत्सोः शत्रुघातिनः ।
श्रुत्वाऽपि परुषं वाक्यं सुशर्म्मा रथयूथपः । न चैनमब्रवीत् किञ्चिच्छुभं वा यदि वाऽशुभं ।
अभिगम्यार्ज्जुनं वीरं राजभिर्बहुभिर्वृतः । पुरस्तात् पृष्ठतश्चैव पार्श्वतश्चैव सर्व्वतः ।
परिवार्य्यार्ज्जुनं संख्ये तव पुत्रैः सहानघ । शरैः सञ्छादयामास मेघैरिव दिवाकरं ।
ततः प्रवृत्तः सुमहान् सङ्ग्रामः शोणितोदकः । तावकानाञ्च समरे पाण्डवानाञ्च भारत ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि सुशर्म्मार्ज्जुनसमागमे षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ स तुद्यमानस्तु शरैर्धनञ्जयः पदाहतो नाग इव श्वसन् बली । बाणेन बाणेन महारथानां चिच्छेद चापानि रणे प्रसह्य ।

संछिद्य चापानि च तानि राजंस्तेषां रणे वीर्य्यवतां क्षणेन । विव्याध बाणैर्युगपन्महात्मा निःशेषतां तेष्वथ मन्यमानः ।

निपेतुराजौ रुधिरप्रदिग्धास्ते ताडिताः शक्रसुतेन राजन् । विभिन्नगात्राः पतितोत्तमाङ्गा गतासवश्छिन्नतनुत्रकायाः ।

महीं गताः पार्थशराभिभूता विचित्ररूपा युगपद्विनेशुः । दृष्ट्वा हतांस्तान् युधि राजपुत्रांस्त्रिगर्त्तराजः प्रययौ रथेन ।

तेषां रथानामथ पृष्ठगोपा द्वात्रिंशतोऽन्येऽभ्यपतन्त पार्थं । तथैव ते तं परिवार्य्य पार्थं प्रकृष्य चापानि महारवाणि । ३०७५

अवीवृषन् बाणमहौघवृष्ट्या यथा गिरिं तोयधरा जलौघैः । संपीड्यमानस्तु शरौघवृष्ट्या धनञ्जयस्तान्युधि जातरोषः ।

षष्ट्या शरैः संयति तैलधौतैर्जघान तानप्यथ पृष्ठगोपान् । षष्टिं रथांस्तानवजित्य संख्ये धनञ्जयः प्रीतमना यशस्वी ।

अथात्वरद्भीष्मवधाय जिष्णुर्बलानि राज्ञां समरे निहत्य । त्रिगर्त्तराजो निहतान् समीक्ष्य महारथांस्तानथ बन्धुवर्गान् ।

रणे पुरस्कृत्य नराधिपांस्तान् जगाम पार्थं त्वरितो वधाय । अभिद्रुतं चास्त्रविदां वरिष्ठं धनञ्जयं वीक्ष्य शिखण्डिमुख्याः ।

अभ्युद्ययुस्ते शितशस्त्रहस्ता रिरक्षिषन्तो रथमर्जुनस्य । पार्थोऽपि तानापततः समीक्ष्य त्रिगर्त्तराज्ञा सहितान् नृवीरान् । ३०८०

विध्वंसयित्वा समरे धनुष्मान् गाण्डीवमुक्तैर्निशितैः पृषत्कैः । भीष्मं यियासुर्युधि सन्ददर्श दुर्य्योधनं सैन्धवादींश्च राज्ञः ।

आवारयिष्यन्नभिसम्प्रयाय मुहूर्त्तमायोध्य बलेन वीरः । उत्सृज्य राजानमनन्तवीर्य्यो जयद्रथादींश्च नृपान्महौजाः ।

ययौ ततो भीमबलो मनस्वी गाङ्गेयमाजौ शरचापपाणिः । युधिष्ठिरश्चोग्रबलो महात्मा समाययौ त्वरितो जातकोपः ।

मद्राधिपं समभित्यज्य संख्ये स्वभागमाप्तं तमनन्तकीर्त्तिः । सार्द्धं समाद्रीसुतभीमसेनैः भीष्मं ययौ शान्तनवं रणाय ।

तैः सम्प्रयुक्तैः स महारथैर्गङ्गासुतः समरे चित्रयोधी । न विव्यथे शान्तनवो महात्मा समागतैः पाण्डुसुतैः समस्तैः । ३०८५

उपेत्य राजा युधि सत्यसन्धो जयद्रथोऽप्युग्रबलो मनस्वी । चिच्छेद चापानि महारथानां प्रसह्य तेषां धनुषा वरेण ।

युधिष्ठिरं भीमसेनं यमौ च पार्थं तथा युधि सञ्जातकोपः । दुर्य्योधनः क्रोधविषो महात्मा जघान बाणैरनलप्रकाशैः ।

कृपेण शल्येन शलेन चैव तथा विभो चित्रसेनेन चापि । विद्धाः शरैस्तेऽतिविवृद्धकोपा देवा यथा दैत्यगणैः समेतैः ।

छिन्नायुधं शान्तनवेन राज्ञा शिखण्डिनं प्रेक्ष्य च जातकोपः । अजातशत्रुः समरे महात्मा शिखण्डिनं क्रुद्ध उवाच वाक्यं ।

उक्त्वा तथा त्वं पितुरग्रतो मामहं हनिष्यामि महाव्रतन्तं । भीष्मं शरौघैर्विमलार्कवर्णैः सत्यं वदामीति कृता प्रतिज्ञा । ३०९०

त्वया न चैनां सफलां करोषि देवव्रतं यन्न निहंसि युद्धे । मिथ्याप्रतिज्ञो भव मा नृवीर रक्षस्व धर्मञ्च कुलं यशश्च ।

प्रेक्षस्व भीष्मं युधि भीमवेगं सर्व्वांस्तपन्तं मम सैन्यसंघान् । शरौघजालैरतितिग्मतेजनैः कालो यथा कालकृतं क्षणेन ।

निकृत्तचापः समरानपेक्षः पराजितः शान्तनवेन राज्ञा । विहाय बन्धूनथ सोदरांश्च क यास्यसे नानुरूपं तवेदं ।

दृष्ट्वाऽपि भीष्मं तमनन्तवीर्य्यं भग्नञ्च सैन्यं द्रवमाणमेवं । भीतोऽसि नूनं द्रुपदस्य पुत्र तथा हि ते मुखवर्णोऽप्रहृष्टः ।

आज्ञायमानेन धनञ्जयेन महाहवे संप्रसक्तो नृवीर । कथं हि भीष्मात् प्रथितः पृथिव्यां भयं त्वमद्य प्रकरोषि वीर । ३०९५

स धर्म्मराजस्य वचो निशम्य रूक्षाक्षरं विप्रलापापविद्धं । प्रत्यादेशं मन्यमानो महात्मा प्रतत्वरे भीष्मवधाय राजन् ।

तमापतन्तं महता जवेन शिखण्डिनं भीष्ममभिद्रवन्तं । आवारयामास हि शल्य एनमस्त्रेण घोरेण हि दुर्जयेन ।

स चापि दृष्ट्वा समुदीर्य्यमाणमस्त्रं युगान्ताग्निसमप्रभावं । नासौ व्यमुह्यद्द्रुपदस्य पुत्रो राजन् महेन्द्रप्रतिमप्रभावः ।

तस्थौ च तत्रैव महाधनुष्मान् शरैस्तदस्त्रं प्रतिवारयमाणः। अथापरं वायवमस्त्रमुग्रं चिक्षेप दुर्योधन प्रतिघातमस्य।
तदस्त्रमस्त्रेण निवार्य्यमाणं स्वस्थाः सुरा दहृशुः पार्थिवाश्च। भीष्मस्तु राजन् समरे महात्मा धनुः सुचित्रध्वजमेव
चापि। ४०८०
छित्त्वाऽनदत्पाण्डुसुतस्य वीरो युधिष्ठिरस्याजमीढस्य राज्ञः। ततः समुत्सृज्य धनुः सबाणं युधिष्ठिरं वीक्ष्य भयाभिभूतं।
गदां प्रगृह्याभिपपात सङ्ख्ये जयद्रथं भीमसेनः पदातिः। तमापतन्तं सहसा जवेन जयद्रथः सगदं भीमसेनं।
विव्याध घोरैर्यमदण्डकल्पैः शितैः शरैः पञ्चशतैः समन्तात्। अचिन्तयित्वा स शरांस्तरस्वी वृकोदरः क्रोधपरीतचेताः।
जघान वाहान् समरे समस्तानारट्टजान् सिन्धुराजस्य सङ्ख्ये। ततोऽभिवीक्ष्याप्रतिमप्रभावस्तवात्मजस्त्वरमाणो रथेन।
अभ्याययौ भीमसेनं निहन्तुं समुद्यतास्त्रः सुरराजकल्पः। भीमोऽप्यथैनं सहसा विनद्य प्रत्युद्ययौ गदया तर्ज्जमानः। ४०८५
समुद्यतां तां यमदण्डकल्पां दृष्ट्वा गदान्ते कुरवः समन्तात्। विहाय सर्व्वे तव पुत्त्रमुग्रं पातं गदायाः परिहर्त्तुकामाः।
अपक्रान्तास्तुमुले सुविमर्द्दे सुदारुणे भारत मोहनीये। अमूढचेतास्त्वथ चित्रसेनो महागदामापतन्तीं निरीक्ष्य।
रथं समुत्सृज्य पदातिराजौ प्रगृह्य खड्गं विमलञ्च चर्म्म। अवप्लुतः सिंह इवाचलाग्राज्जगाम तं भूमिसमप्रदेशं।
गदाऽपि सा प्राप्य रथं विचित्रं साश्वं ससूतं विनिहत्य सङ्ख्ये। जगाम भूमिं ज्वलिता महोल्का भ्रष्टाम्बराद्गामिव सम्पतन्ती।
आश्चर्य्यरूपं सुमहत्त्वदीया दृष्ट्वैव तद्भारत सम्प्रहृष्टाः। सर्व्वे विनेदुः सहिताः समन्तात् प्रपूजिरे तव पुत्त्रं ससैन्याः। ४०९०

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि चित्रसेनरथभङ्गे षडशीतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ विरथं तं समासाद्य चित्रसेनं मनस्विनं। रथमारोपयामास विकर्णस्तनयस्तव।
तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने तुमुले सङ्कुले भृशं। भीष्मः शान्तनवस्तूर्णं युधिष्ठिरमुपाद्रवत्।
ततः सरथनागाश्वाः समकम्पन्त सृञ्जयाः। मृत्योरास्यमनुप्राप्तं मेनिरे च युधिष्ठिरं।
युधिष्ठिरोऽपि कौरव्यो यमाभ्यां सहितः प्रभुः। महेष्वासं नरव्याघ्रं भीष्मं शान्तनवं ययौ।
ततः शरसहस्राणि प्रमुञ्चन् पाण्डवो युधि। भीष्मं सञ्छादयामास यथा मेघो दिवाकरं। ४०९५
तेन सम्यक् प्रणीतानि शरजालानि भागशः। प्रतिजग्राह गाङ्गेयः शतशोऽथ सहस्रशः।
तथैव शरजालानि भीष्मेणास्तानि मारिष। आकाशे समदृश्यन्त खगमानां व्रजा इव।
निमेषार्द्धात्तु कौन्तेयं भीष्मः शान्तनवो युधि। अदृश्यं समरे चक्रे शरजालेन भागशः।
ततो युधिष्ठिरो राजा कौरवस्य महात्मनः। नाराचम्प्रेषयामास क्रुद्ध आशीविषोपमं।
असम्प्राप्तन्तु तं तत्र क्षुरप्रेण महारथः। चिच्छेद समरे राजन् भीष्मस्तस्य धनुश्च्युतं। ४१००
तन्तु छित्त्वा रणे भीष्मो नाराचं कालसम्मितं। निजघ्ने कौरवेन्द्रस्य हयान् काञ्चनभूषणान्।
हताश्वन्तु रथं त्यक्त्वा धर्म्मपुत्त्रो युधिष्ठिरः। आरुरोह रथं तूर्णं नकुलस्य महात्मनः।
यमावपि सुसंक्रुद्धो समासाद्य रणे तदा। शरैः सञ्छादयामास भीष्मः परपुरञ्जयः।
तौ तु दृष्ट्वा महाराज भीष्मबाणप्रपीडितौ। जगामाथ परां चिन्तां भीष्मस्य वधकाङ्क्षया।
ततो युधिष्ठिरो राजन् राज्ञस्तान् समचोदयत्। भीष्मं शान्तनवं सर्व्वे निहतेति सुहृद्गणान्। ४१०५
ततस्ते पार्थिवाः सर्व्वे श्रुत्वा पार्थस्य भाषितं। महता रथवंशेन परिवव्रुः पितामहं।

स समन्तात्परिवृतः पिता देवव्रतस्तव । चिक्रीड धनुषा राजन् पातयानो महारथान् ।
तं चरन्तं रणे पार्था ददृशुः कौरवं युधि । मृगमध्ये प्रविश्येव यथा सिंहशिशुं वने ।
तर्जयानं रणे शूरांस्त्रासयानश्च सायकैः । दृष्ट्वा त्रेसुर्महाराज सिंहं मृगगणा इव ।
रणे भरतसिंहस्य ददृशुः क्षत्रिया गतिं । अग्नेर्वायुसहायस्य यथा कक्षं दिधक्षतः । ३८१०
शिरांसि रथिनां भीष्मः पातयामास संयुगे । तालेभ्य इव पक्वानि फलानि कुशलो नरः ।
पतद्भिश्च महाराज शिरोभिर्धरणीतले । बभूव तुमुलः शब्दः पततामश्मनामिव ।
तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे वर्त्तमाने सुदारुणे । सर्व्वेषामेव सैन्यानामासीद्व्यतिकरो महान् ।
भिन्नेषु तेन व्यूहेषु क्षत्रिया इतरेतरं । एकमेकं समाहूय युद्धायैवोपतस्थिरे ।
शिखण्डी तु समासाद्य भारतानां पितामहं । अभिदुद्राव वेगेन तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् । ३८१५
अनादृत्य ततो भीष्मस्तं शिखण्डिनमाहवे । प्रययौ सृञ्जयान् क्रोधः स्त्रीत्वं चिन्त्य शिखण्डिनः ।
सृञ्जयाश्च ततो हृष्टा दृष्ट्वा भीष्मं महाहवे । सिंहनादान् बहुविधांश्चक्रुः शङ्खविमिश्रितान् ।
ततः प्रववृते युद्धं व्यतिषक्तरथद्विपं । अपरां दिशमास्थाय स्थिते सवितरि प्रभो ।
धृष्टद्युम्नोऽथ पाञ्चाल्यः सात्यकिश्च महारथः । पीडयन्तौ भृशं सैन्यं शक्तितोमरवृष्टिभिः ।
शरैश्च बहुभी राजञ्जघ्नतुस्तावकान् रणे । ते हन्यमानाः समरे तावकाः पुरुषर्षभ । ३८२०
आर्य्यां युद्धे मतिं कृत्वा न त्यजन्ति स्म संयुगं । यथोत्साहञ्च समरे जघ्नुर्लोकमहारथाः ।
तत्राक्रन्दो महानासीत्तावकानां महात्मनां । बध्यतां समरे राजन् पार्षतेन महात्मना ।
तं श्रुत्वा निनदं घोरं तावकानां महारथौ । विन्दानुविन्दावावन्त्यौ पार्षतं प्रत्युपस्थितौ ।
तौ तस्य तुरगान् हत्वा त्वरमाणौ महारथौ । छादयामासतुरुभौ शरवर्षेण पार्षतं ।
अवप्लुत्याथ पाञ्चाल्यो रथात्तूर्णं महारथः । आरुरोह रथं तूर्णं सात्यकेः सुमहात्मनः । ३८२५
ततो युधिष्ठिरो राजा महत्या सेनया वृतः । आवन्त्यौ समरे क्रुद्धावभ्ययात् स परन्तपौ ।
तथैव तव पुत्रोऽपि सर्व्वोद्योगेन मारिष । विन्दानुविन्दौ समरे परिवार्य्योपतस्थिवान् ।
अर्ज्जुनश्चापि संक्रुद्धः समरे क्षत्रियर्षभान् । अयोधयत सङ्ग्रामे वज्रपाणिरिवासुरान् ।
द्रोणश्च समरे क्रुद्धः पुत्रस्य प्रियकृत्तव । व्यधमत् सर्व्वपाञ्चालांस्तूलराशिमिवानलः ।
दुर्य्योधनपुरोगास्तु पुत्रास्तव विशाम्पते । परिवार्य्य रणे भीष्मं युयुधुः पाण्डवैः सह । ३८३०
ततो दुर्य्योधनो राजा लोहितायति भास्करे । प्रावर्त्तत नदी घोरा शोणितौघतरङ्गिणी ।
गोमायुगणसङ्कीर्णा क्षणेन रजनीमुखे । शिवाभिरशिवाभिश्च रुवद्भिर्भैरवं रवं ।
घोरमायोधनं जज्ञे भूतसङ्घसमाकुलं । राक्षसाश्च पिशाचाश्च तथाऽन्ये पिशिताशिनः ।
समन्ततो व्यदृश्यन्त शतशोऽथ सहस्रशः । अर्ज्जुनोऽथ सुशर्म्मादीन् राज्ञस्तान् सपदानुगान् ।
विजित्य पृतनामध्ये ययौ स्वशिबिरं प्रति । युधिष्ठिरोऽपि कौरव्य भ्रातृभिः सहितः प्रभुः । ३८३५
प्रययौ शिबिरं राजन्निशायां सेनया वृतः । भीमसेनोऽपि राजेन्द्र दुर्य्योधनमुखान् रथान् ।

अवजित्य नृपान् सर्व्वान् प्रययौ शिविरम्प्रति । दुर्य्योधनोऽपि नृपतिः परिवार्य्य महारथैः ।
भीष्मं शान्तनवं तूर्णं प्रययौ शिविरं प्रति । द्रोणो द्रौणिः कृपः शल्यः कृतवर्म्मा च सात्वतः ।
परिवार्य्य चमूं सर्व्वां प्रययुः शिविरं प्रति । तथैव सात्यकीराजन् धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
परिवार्य्य रणे योधान्ययतुः शिविरं प्रति । एवमेते महाराज तावकाः पाण्डवैः सह । ३८४०
पर्य्यवर्त्तन्त सहिता निशाकाले परन्तपाः । ततः स्वशिविरं गत्वा पाण्डवाः कुरवस्तथा ।
न्यविशन्त महाराज पूजयन्तः परस्परं । रक्षां कृत्वात्मनः शूरान् न्यस्य गुल्मान्यथाविधि ।
अपनीय च शल्यांस्ते स्नात्वा च विविधैर्जलैः । कृतस्वस्त्ययनाः सर्व्वे स्तूयमानाश्च वन्दिभिः ।
गीतवादित्रशब्देन व्यक्रीडन्त यशस्विनः । मुहूर्त्तमिव तत्सर्व्वमभवत् स्वर्गसन्निभं ।
न हि युद्धकथाङ्काञ्चित्तत्र चक्रुर्नरर्षभाः । ते प्रसुप्ते बले तत्र परिश्रान्तजने नृप । ३८४५
हस्त्यश्वबहुले राजन् प्रेक्षणीये बभूवतुः ।

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि सप्तमदिवसयुद्धावहारे सप्ताशीतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ परिणाम्य निशान्तान्तु सुखसुप्ता जनेश्वराः । कुरवः पाण्डवाश्चैव पुनर्युद्धाय निर्ययुः ।
ततः शब्दो महानासीत् सैन्ययोरुभयोरपि । निर्गच्छमानयोः सङ्ख्ये सागरप्रतिमो महान् ।
ततो दुर्य्योधनो राजा चित्रसेनो विविंशतिः । भीष्मश्च रथिनां श्रेष्ठो भारद्वाजश्च वीर्य्यवान् ।
एकीभूताः सुसंयत्ताः कौरवाणां महारथाः । व्यूहाय विदधूराजन् पाण्डवान् प्रति दंशिताः । ३८५०
भीष्मः कृत्वा महाव्यूहं पिता तव विशाम्पते । सागरप्रतिमं घोरं वाहनोर्म्मितरङ्गितं ।
अग्रतः सर्व्वसैन्यानां भीष्मः शान्तनवो ययौ । मालवैर्दाक्षिणात्यैश्च आवन्त्यैश्च समन्वितः ।
ततोऽनन्तरमेवासीद्भारद्वाजः प्रतापवान् । पुलिन्दैः पारदैश्चैव तथा क्षुद्रकमालवैः ।
द्रोणादनन्तरं यत्तो भगदत्तः प्रतापवान् । मागधैश्च कलिङ्गैश्च पिशाचैश्च विशाम्पते ।
भगदत्तादनु नृपः कौशल्योऽथ बृहद्बलः । मेलकैस्त्रैपुरैश्चैव चिच्छिलैश्च समन्वितः । ३८५५
बृहद्बलस्ततः शूरस्त्रैगर्त्तः प्रस्थलाधिपः । काम्बोजैर्ब्बहुभिः सार्द्धं यवनैश्च सहस्रशः ।
द्रौणिश्च रभसः शूरस्त्रिगर्त्तादनु भारत । प्रययौ सिंहनादेन नादयानो धरातलं ।
तथा सर्व्वेण सैन्येन राजा दुर्य्योधनस्तदा । द्रौणेरनन्तरं प्रायात् सोदर्य्यैः परिवारितः ।
दुर्य्योधनादनु ततः कृपः शारद्वतो ययौ । एवमेष महाव्यूहः प्रययौ सागरोपमः ।
रेजुस्तत्र पताकाश्च श्वेतच्छत्राणि वा विभो । अङ्गदान्यथ चित्राणि महार्हाणि धनूंषि च । ३८६०
तञ्च दृष्ट्वा महाव्यूहं तावकानां महारथः । युधिष्ठिरोऽब्रवीत्तूर्णं पार्षतं पृतनापतिं ।
पश्य व्यूहं महेष्वास निर्म्मितं सागरोपमं । प्रतिव्यूहं त्वमपि वै कुरु पार्षत मा चिरं ।
ततः स पार्षतः शूरो व्यूहं चक्रे सुदारुणं । शृङ्गाटकं महाराज परव्यूहविनाशनं ।
शृङ्गाभ्यां भीमसेनश्च सात्यकिश्च महारथः । रथैरनेकसाहस्रैस्तथा हयपदातिभिः ।
नाभ्यामभूत्नरश्रेष्ठ श्वेताश्वो वानरध्वजः । मध्ये युधिष्ठिरो राजा माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । ३८६५

अथेतरे महेष्वासाः सहसैन्या नराधिपाः। व्यूहं तं पूरयामासुर्व्यूहशास्त्रविशारदाः।
अभिमन्युस्ततः पश्चाद्विराटश्च महारथः। द्रौपदेयाश्च संहृष्टा राक्षसश्च घटोत्कचः।
एवमेतन्महाव्यूहं व्यूह्य भारत पाण्डवाः। अतिष्ठन् समरे शूरा योद्धुकामा जयैषिणः।
भेरीशब्दाश्च तुमुला विमिश्राः शङ्खनिःस्वनैः। क्ष्वेडितास्फोटितोत्कृष्टैः सुभीमाः सर्व्वतो दिशः।
ततः शूराः समासाद्य समरे ते परस्परं। नेत्रैरनिमिषैराजन्नवैक्षन्त परस्परं।
मनोभिस्ते मनुष्येन्द्र पूर्व्वं योधाः परस्परं। युद्धाय समवर्त्तन्त समाहूयेतरेतरं।
ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं भयावहं। तावकानां परेषाञ्च निघ्नतामितरेतरं।
नाराचा निशिताः सङ्ख्ये सम्पतन्ति स्म भारत। व्यात्तानना भयकरा उरगा इव सर्व्वशः।
निष्पेतुर्व्विमलाः शक्त्यस्तैलधौताः सुतेजनाः। अम्बुदेभ्यो यथा राजन् भ्राजमानाः शतह्रदाः।
गदाश्च विमलैः पट्टैः पिनद्धाः स्वर्णभूषिताः। पतन्त्यस्तत्र दृश्यन्ते गिरिशृङ्गोपमाः शुभाः।
निस्त्रिंशाश्च व्यराजन्त विमलाम्बरसन्निभाः। आर्षभाणि च चर्म्माणि शतचन्द्राणि भारत।
अशोभन्त रणे राजन् पतमानानि सर्व्वशः। अन्योऽन्यं समरे सैन्ये युध्यमाने नराधिप।
अशोभेतां यथा दैत्यदेवसैन्ये समुद्यते। अभ्यवर्त्तन्त समरे तेऽन्योऽन्यं वै समन्ततः।
रथास्तु रथिभिस्तूर्णं प्रेषिताः परमाहवे। युगैर्युगानि संश्लिष्य युयुधुः पार्थिवर्षभाः।
दन्तिनां युध्यमानानां सङ्घर्षात् पावकोऽभवत्। दन्तेषु भरतश्रेष्ठ सधूमः सर्व्वतो दिशं।
प्रासैरभिहताः केचिद्गजयोधाः समन्ततः। पतमानाः स्म दृश्यन्ते गिरिशृङ्गान्नगा इव।
पदातयश्चाप्यदृश्यन्त निघ्नन्तो हि परस्परं। चित्ररूपधराः शूरा नखरप्रासयोधिनः।
अन्योऽन्यन्ते समासाद्य कुरुपाण्डवसैनिकाः। शरैर्नानाविधाकारै रणे निन्युर्यमक्षयं।
ततः शान्तनवो भीष्मो रथघोषेण नादयन्। अभ्यागमद्रणे पाण्डून् धनुःशब्देन मोहयन्।
पाण्डवानां रथाश्चापि नदन्तो भैरवं रवं। अभ्यद्रवन्त संयत्ता धृष्टद्युम्नपुरोगमाः।
ततः प्रववृते युद्धं तव तेषाञ्च भारत। नराश्वरथनागानां व्यतिषक्तं परस्परं।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि अष्टमदिवसयुद्धारम्भे अष्टाशीतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ भीष्मन्तु समरे क्रुद्धं प्रपतन्तं समन्ततः। न शेकुः पाण्डवा द्रष्टुं तपन्तमिव भास्करं।
ततः सर्व्वाणि सैन्यानि धर्म्मपुत्रस्य शासनात्। अभ्यद्रवन्त गाङ्गेयं मर्द्दयन्तं शितैः शरैः।
स तु भीष्मो रणश्लाघी सोमकान् सहसृञ्जयान्। पाञ्चालांश्च महेष्वासान् पातयामास सायकैः।
ते वध्यमाना भीष्मेण पाञ्चालाः सोमकैः सह। भीष्ममेवाभ्ययुस्तूर्णं त्यक्त्वा मृत्युकृतं भयं।
स तेषां रथिनाम्वीरो भीष्मः शान्तनवो युधि। चिच्छेद समरे राजन् बाहूनथ शिरांसि च।
विरथान्रथिनश्चक्रे पिता देवव्रतस्तव। पतितान्युत्तमाङ्गानि हयेभ्यो हयसादिनां।
निर्म्मनुष्यांश्च मातङ्गान् शयानान् पर्व्वतोपमान्। अपश्याम महाराज भीष्मास्त्रेण प्रमोहितान्।
न तत्रासीत् पुमान् कश्चित् पाण्डवानां विशाम्पते। अन्यत्र रथिनां श्रेष्ठाद्भीमसेनात् महाबलात्।

स हि भीष्मं समासाद्य ताडयामास संयुगे। ततो निष्टानको घोरो भीष्मभीमसमागमे।
बभूव सर्व्वसैन्यानां घोररूपो भयानकः। तथैव पाण्डवा हृष्टाः सिंहनादमथानदन्।
ततो दुर्य्योधनो राजा सोदर्य्यैः परिवारितः। भीष्मं जुगोप समरे वर्त्तमाने जनक्षये।
भीमस्तु सारथिं हत्वा भीष्मस्य रथिनाम्वरः। विद्रुताश्वे रथे तस्मिन् द्रवमाणे समन्ततः।
सुनाभस्य शरेणाशु शिरश्चिच्छेद चारिहा। क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन स हतो न्यपतद्भुवि।
तस्मिन् हते महेष्वासे तव पुत्रे महारथे। नामृष्यन्त रणे शूराः सोदर्य्याः सप्त मारिष।
आदित्यकेतुर्ब्बह्वाशी कुण्डधारो महोदरः। अपराजितः पण्डितको विशालाक्षः सुदुर्जयः।
पाण्डवं चित्रसन्नाहा विचित्रकवचायुधाः। अभ्यवर्त्तन्त सङ्ग्रामे योद्धुकामारिमर्द्दनाः।
महोदरस्तु समरे भीमं विव्याध पत्रिभिः। नवभिर्व्वज्रसङ्काशैर्नमुचिं वृत्रहा यथा।
आदित्यकेतुः सप्तत्या बह्वाशी चापि पञ्चभिः। नवत्या कुण्डधारस्तु विशालाक्षस्तु सप्तभिः।
अपराजितो महाराज पराजिष्णुर्महारथः। शरैर्बहुभिरानर्च्छद्भीमसेनं महाबलं।
रणे पण्डितकश्चैनं त्रिभिर्व्वाणैः समर्पयत्। स तन्नममृषे भीमः शत्रुभिर्व्वधमाहवे।
धनुः प्रपीड्य वामेन करेणामित्रकर्षणः। शिरश्चिच्छेद समरे शरेणानतपर्व्वणा।
अपराजितस्य सुनसं तव पुत्रस्य संयुगे। पराजितस्य भीमेन निपपात शिरो महीं।
अथापरेण भल्लेन कुण्डधारं महारथं। प्राहिणोन्मृत्युलोकाय सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः।
ततः पुनरमेयात्मा प्रसन्धाय शिलीमुखं। प्रेषयामास समरे पण्डितं प्रति भारत।
स शरः पण्डितं हत्वा विवेश धरणीतलं। यथा नरं निहत्याशु भुजगः कालचोदितः।
विशालाक्षशिरश्छित्त्वा पातयामास भूतले। त्रिभिः शरैरदीनात्मा स्मरन् क्लेशं पुरातनं।
महोदरं महेष्वासं नाराचेन स्तनान्तरे। विव्याध समरे राजन् स हतो न्यपतद्भुवि।
आदित्यकेतोश्छत्रस्य छित्त्वा बाणेन संयुगे। भल्लेन भृशतीक्ष्णेन शिरश्चिच्छेद भारत।
बह्वाशिनं ततो भीमः शरेणानतपर्व्वणा। प्रेषयामास संक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति।
प्रदुद्रुवुस्ततस्तेऽन्ये तव पुत्रा विशाम्पते। मन्यमाना हि तत्सत्यं सभायां तस्य भाषितं।
ततो दुर्य्योधनो राजा भ्रातृव्यसनकर्षितः। अब्रवीत्तावकान् सर्व्वान् भीमोऽयं बध्यतामिति।
एवमेते महेष्वासाः पुत्रास्तव विशाम्पते। भ्रातॄन् सन्दृश्य निहतान् प्रास्मरन्त हि तद्वचः।
यदुक्तवान् महाप्राज्ञः क्षत्ता हितमनामयं। तदिदं समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः।
लोभमोहसमाविष्टः पुत्रप्रीत्या जनाधिप। न बुध्यसे पुरा यत्तु तथ्यमुक्तं हितं वचः।
तथैव च बधार्थाय पुत्राणां पाण्डवो बली। नूनं जातो महाबाहुर्यथा हन्तीह कौरवान्।
ततो दुर्य्योधनो राजा भीष्ममासाद्य मारिष। दुःखेन महता विष्टो विललापातिदुःखितः।
निहता भ्रातरः शूरा भीमसेनेन मे युधि। यतमानास्तथाऽन्येऽपि हन्यन्ते सर्व्वसैनिकाः।
भवान् मध्यस्थिततया नित्यमस्मानुपेक्षते। सोऽहं कापथमारूढः पश्य दैवमिदं मम।

॥ सञ्जय उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा ततः क्रुद्धः पिता देवव्रतस्तव । दुर्य्योधनमिदं वाक्यमब्रवीत् शाकुनिः यान्तां । ३९२५
उक्तमेतन्मया पूर्व्वं द्रोणेन विदुरेण च । गान्धार्य्या च यशस्विन्या तत्त्वं तात न बुद्धवान् ।
समयश्च मया पूर्व्वं कृतो वः शत्रुकर्षण । नाहं युधि निहन्तव्यो नाप्याचार्य्यः कथञ्चन ।
यं यं हि धार्त्तराष्ट्राणां भीमो द्रक्ष्यति संयुगे । हनिष्यति रणे तत्तं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
स त्वं राजन् स्थिरो भूत्वा दृढां कृत्वा रणे मतिं । योधयस्व रणे पार्थान् स्वर्गं कृत्वा परायणं ।
न शक्याः पाण्डवा जेतुं देवैरपि सवासवैः । तस्माद्युद्धे मतिं कृत्वा स्थिरां युध्यस्व भारत । ३९३०
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि आदित्यकेतुप्रभृतिवधे एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ दृष्ट्वा मम हतान् पुत्रान् बहूनेकेन सञ्जय । भीष्मो द्रोणः कृपश्चैव किमकुर्व्वत सञ्जय ।
अहन्यहनि मे पुत्राः क्षयं गच्छन्ति सञ्जय । मन्येऽहं सर्व्वथा सूत दैवेनोपहता भृशं ।
यत्र मे तनयाः सर्व्वे जीयन्ते न जयन्त्युत । यत्र द्रोणस्य भीष्मस्य कृपस्य च महात्मनः ।
सौमदत्तेश्च वीरस्य भगदत्तस्य चोभयोः । अश्वत्थाम्नस्तथा तात शूराणां सुमहात्मनां ।
अन्येषाञ्चैव शूराणां मध्यगास्तनया मम । यदहन्यन्त सङ्ग्रामे किमन्यद्भागधेयतः । ३९३५
न हि दुर्य्योधनो मन्दः पुरा प्रोक्तमबुध्यत । वार्य्यमाणो मया तात भीष्मेण विदुरेण च ।
गान्धार्य्या चैव दुर्म्मेधाः सततं प्रियकाम्यया । नावबुध्यत् पुरा मोहात्तस्य प्राप्तमिदं फलं ।
यद्भीमसेनः समरे पुत्रान्मम विशेषतः । अहन्यहनि संक्रुद्धो नयते यमसादनं ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ इदं तत्समनुप्राप्तं क्षत्तुर्व्वचनमुत्तमं । न बुद्धवानसि विभो प्रोच्यमानं हितं तथा ।
निवारय सुतान् द्यूतात् पाण्डवान् माद्रुहेति च । सुहृदां हितकामानां ब्रुवतां तत्तदेव च । ३९४०
न शुश्रूषसि तद्वाक्यं मर्त्त्यः पथ्यमिवौषधं । तदेव त्वामनुप्राप्तं वचनं साधुभाषितं ।
विदुरद्रोणभीष्माणां तथाऽन्येषां हितैषिणां । अकृत्वा वचनं पथ्यं क्षयं गच्छन्ति कौरवाः ।
तदेतत् समनुप्राप्तं पूर्व्वमेव विशाम्पते । तस्मात्त्वं शृणु तत्त्वेन यथा युद्धमवर्त्तत ।
मध्याह्ने सुमहारौद्रः सङ्ग्रामः समपद्यत । लोकक्षयकरो राजंस्तन्मे निगदतः शृणु ।
ततः सर्व्वाणि सैन्यानि धर्म्मपुत्रस्य शासनात् । संरब्धान्यभ्यधावन्त भीष्ममेव जिघांसया । ३९४५
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सात्यकिश्च महारथः । युक्तानीका महाराज भीष्ममेव समभ्ययुः ।
विराटो द्रुपदश्चैव सहितः सर्व्वसोमकैः । अभ्यद्रवन्त सङ्ग्रामे भीष्ममेव महारथाः ।
कैकेया धृष्टकेतुश्च कुन्तिभोजश्च दंशिताः । युक्तानीका महाराज भीष्ममेव समभ्ययुः ।
अर्ज्जुनो द्रौपदेयाश्च चेकितानश्च वीर्य्यवान् । दुर्य्योधनसमादिष्टान् राज्ञः सर्व्वान् समभ्ययुः ।
अभिमन्युस्तथा वीरो हैडिम्बश्च महारथः । भीमसेनश्च संक्रुद्धस्तेऽभ्यधावत कौरवान् । ३९५०
त्रिधाभूतैरवध्यन्त पाण्डवैः कौरवा युधि । तथैव कौरवै राजन्नवध्यन्त परे रणे ।
द्रोणस्तु रथिनां श्रेष्ठः सोमकान् सृञ्जयैः सह । अभ्यद्रवत संक्रुद्धः प्रेषयिष्यन्यमक्षयं ।
तत्राक्रन्दो महानासीत् सृञ्जयानां महात्मनां । वध्यतां समरे राजन् भारद्वाजेन धन्विना ।

द्रोणेन निहतास्तत्र क्षत्रिया बहवो रणे । विचेष्टन्तो ऽसृक् स्रवन्तो व्याधिक्लिष्टा नरा इव ।
कूजतां क्रन्दतां चैव स्तनतां चैव संयुगे । अनिशं श्रूयते शब्दः क्षुब्धानां नृणामिव ।
तथैव कौरवेयाणां भीमसेनो महाबलः । चकार कदनं घोरं क्रुद्धः काल इवापरः ।
वध्यतां तत्र सैन्यानामन्योऽन्येन महारणे । प्रावर्त्तत नदी घोरा रुधिरौघप्रवाहिनी ।
स सङ्ग्रामो महाराज घोररूपोऽभवन्महान् । कुरूणां पाण्डवानाञ्च यमराष्ट्रविवर्द्धनः ।
ततो भीमो रणे क्रुद्धो रभसश्च विशेषतः । गजानीकं समासाद्य प्रेषयामास मृत्यवे ।
तत्र भारत भीमेन नाराचाभिहता गजाः । पेतुः सेदुश्च नेदुश्च दिशश्च परिबभ्रमुः ।
छिन्नहस्ता महानागाश्छिन्नगात्राश्च मारिष । क्रौञ्चवद्विनदन्तश्च पृथिवीमधिशिश्यिरे ।
नकुलः सहदेवश्च हयानीकमभिद्रुतौ । ते हयाः काञ्चनापीडा रुक्मभाण्डपरिच्छदाः ।
वध्यमाना व्यदृश्यन्त शतशोऽथ सहस्रशः । पतद्भिश्च हयै राजन् समास्तीर्य्यत मेदिनी ।
निर्जिह्वैश्च श्वसद्भिश्च कूजद्भिश्च गतासुभिः । हयैर्बभौ नरश्रेष्ठ नानारूपधरैर्धरा ।
अर्ज्जुनेन हतैः सङ्ख्ये तथा भारत राजभिः । प्रबभौ वसुधा घोरा तत्र तत्र विशाम्पते ।
रथैर्भग्नैर्ध्वजैश्छिन्नैश्छत्रैश्च सुमहाप्रभैः । चामरव्यजनैश्छिन्नैर्निकृत्तैश्च महायुधैः ।
हारैर्निष्कैः सकेयूरैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः । उष्णीषैरपविद्धैश्च पताकाभिश्च सर्व्वशः ।
अनुकर्षैः शुभै राजन् योक्त्रैश्च सहरश्मिभिः । संछन्ना वसुधा भाति वसन्ते कुसुमैरिव ।
एवमेष क्षयो वृत्तः पाण्डूनामपि भारत । क्रुद्धे शान्तनवे भीष्मे द्रोणे च रथिनाम्वरे ।
अश्वत्थाम्नि कृपे चैव तथैव कृतवर्म्मणि । तथेतरेषु क्रुद्धेषु तावकानामपि क्षयः ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वण्यष्टमदिवसयुद्धे नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ वर्त्तमाने तथा रौद्रे राजन् वीरवरक्षये । शकुनिः सौबलः श्रीमान् पाण्डवान् समुपाद्रवत् ।
तथैव सात्वतो राजन् हार्दिक्यः परवीरहा । अभ्यद्रवत सङ्ग्रामे पाण्डवानामनीकिनीं ।
तथा काम्बोजमुख्यानां नदीजानाञ्च वाजिनां । आरट्टानां महीजानां सिन्धुजानाञ्च सर्व्वशः ।
वानायुजानां शुभ्राणां तथा पर्व्वतवासिनां । वाजिनां बहुभिः सङ्ख्ये समन्तात्पर्य्यवारयत् ।
ये चापरे तित्तिरजा जवना वातरंहसः । सुवर्णालङ्कृतैरेतैर्वर्म्मवद्भिः सुकल्पितैः ।
हयैर्वातजवैर्मुख्यैः पाण्डवस्य सुतो बली । अभ्यवर्त्तत तत्सैन्यं हृष्टरूपः परन्तपः ।
अर्ज्जुनस्यात्मजः श्रीमानिरावान्नाम वीर्य्यवान् । सुतायां नागराजस्य जातः पार्थेन धीमता ।
ऐरावतेन सा दत्ता ह्यनपत्या महात्मना । पत्यौ हते सुपर्णेन कृपणा दीनचेतना ।
भार्य्यार्थं ताञ्च जग्राह पार्थः कामवशानुगां । एवमेष समुत्पन्नः परक्षेत्रेऽर्जुनात्मजः ।
स नागलोके संवृद्धो मात्रा च परिरक्षितः । पितृव्येण परित्यक्तः पार्थद्वेषाद्दुरात्मना ।
रूपवान् बलसम्पन्नो गुणवान् सत्यविक्रमः । इन्द्रलोकं जगामाशु श्रुत्वा तत्रार्जुनं गतं ।
सोऽभिगम्य महाबाहुः पितरं सत्यविक्रमः । अभ्यवादयत व्यग्रो विनयेन कृताञ्जलिः ।

न्यवेदयत चात्मानमर्ज्जुनस्य महात्मनः । इरावानस्मि भद्रन्ते पुत्रश्चाहं तव प्रभो ।
मातुः समागमो यस्तु तत्सर्व्वं प्रत्यवेदयत् । तच सर्व्वं यथावृत्तं अनुसस्मार पाण्डवः ।
परिष्वज्य सुतञ्चापि सोऽऽत्मनः सदृशं गुणैः । प्रीतिमानभवत्पार्थो देवराजनिवेशने । ३९८५
सोऽर्जुनेन समादिष्टो देवलोके तदा नृप । प्रीतिपूर्व्वं महाबाहुः स्वकार्य्यं प्रति भारत ।
युद्धकाले त्वयाऽस्माकं साह्यं देयमिति प्रभो । बाढमित्येवमुक्त्वा च युद्धकाल उपागतः ।
कामवर्णजवैरश्वैः संवृतो बहुभिर्नृप । ते हयाः काञ्चनापीडा नानावर्णा मनोजवाः ।
उत्पेतुः सहसा राजन् हंसा इव महोदधौ । ते त्वदीयान् समासाद्य हयसङ्घान् महाजवान् ।
क्रोडैः क्रोडानभिघ्नन्तो घोणाभिश्च परस्परं । निपेतुः सहसा राजन् सुवेगाभिहता भुवि । ३९९०
निपतद्भिस्तथा तैश्च हयसङ्घैः परस्परं । शुश्रुवे दारुणः शब्दः सुपर्णपतने यथा ।
तथैव च महाराज समेत्यान्योऽन्यमाहवे । परस्परवधं घोरं चक्रुस्ते हयसादिनः ।
तस्मिंस्तदा वर्त्तमाने सङ्कुले तुमुले भृशं । उभयोरपि संशान्ता हयसङ्घाः समन्ततः ।
प्रक्षीणसायकाः शूरा निहताश्वाः श्रमातुराः । विलयं समनुप्राप्तास्तक्षमाणाः परस्परं ।
ततः क्षीणे हयानीके किञ्चिच्छिष्टे च भारत । सौबलस्यानुजाः शूरा निर्गता रणमूर्द्धनि । ३९९५
वायुवेगसमस्पर्शान् वायुवेगसमान् जवे । आरुह्य शीलसम्पन्नान् वयःस्थान् तुरगोत्तमान् ।
गजो गवाक्षो वृषभश्चर्म्मवानार्ज्जवः शुकः । षडेते बलसम्पन्ना निर्ययुर्महतो बलात् ।
वार्य्यमाणाः शकुनिना स्वैश्च योधैर्महाबलैः । सन्नद्धा युद्धकुशला रौद्ररूपा महाबलाः ।
तदनीकं महाबाहो भित्त्वा परमदुर्ज्जयं । बलेन महता युक्ताः स्वर्गाय विजयैषिणः ।
विविशुस्ते तदा हृष्टा गान्धारा युद्धदुर्म्मदाः । तान् प्रहृष्टांस्तदा दृष्ट्वा इरावानथ वीर्य्यवान् । ४०००
अब्रवीत् समरे योधान्विचित्राभरणायुधान् । यथैते धार्त्तराष्ट्रस्य योधाः सानुगवाहनाः ।
हन्यन्ते समरे सर्व्वे तथा नीतिर्विधीयतां । बाढमित्येवमुक्त्वा ते सर्व्वे योधा इरावतः ।
जघ्नुस्तेषां बलानीकं दुर्जयं समरे परैः । तदनीकमनीकेन समरे वीक्ष्य पातितं ।
अमृष्यमाणास्ते सर्व्वे सुबलस्यात्मजा रणे । इरावन्तमभिद्रुत्य सर्व्वतः पर्य्यवारयन् ।
ताडयन्तः शितैः प्रासैश्चोदयन्तः परस्परं । ते शूराः पर्य्यधावन्त कुर्व्वन्तो महदाकुलं । ४००५
इरावानपि निर्भिन्नः प्रासैस्तीक्ष्णैर्महात्मभिः । स्रवता रुधिरेणाक्तस्तोत्त्रैर्विद्ध इव द्विपः ।
उरस्यपि च पृष्ठे च पार्श्वयोश्च भृशाहतः । एको बहुभिरत्यर्थं धैर्य्याद्राजन्न विव्यथे ।
इरावानथ संक्रुद्धः सर्व्वांस्तान्निशितैः शरैः । मोहयामास समरे विद्ध्वा परपुरञ्जयः ।
प्रासानुत्कृष्य सर्व्वांश्च स्वशरीरादरिन्दमः । तैरेव ताडयामास सुबलस्यात्मजान् रणे ।
निकृष्य च शितं खड्गं गृहीत्वा च शरावरं । पदातिस्तूर्णमागच्छज्जिघांसुः सौबलान् युधि । ४०१०
ततः प्रत्यागतप्राणाः सर्व्वे ते सुबलात्मजाः । भूयः क्रोधसमाविष्टा इरावन्तमभिद्रुताः ।
इरावानपि खड्गेन दर्शयन् पाणिलाघवं । अभ्यवर्त्तत तान् सर्व्वान् सौबलान् बलदर्पितः ।

लाघवेनाथ चरतः सर्व्वे ते सुबलात्मजाः । अन्तरं नाध्यगच्छन्त चरन्तः शीघ्रगैर्हयैः ।
भूमिष्ठमथ तं सङ्ख्ये सम्प्रदृश्य ततः पुनः । परिवार्य्य भृशं सर्व्वे ग्रहीतुमुपचक्रमुः ।
अथाभ्याशगतानां स खड्गेनामित्रकर्षणः । अपहस्तापहस्ताभ्यां तेषां गात्राण्यकृन्तत । ४०१५
आयुधानि च सर्व्वेषां बाहूनपि च भूषितान् । अपतन्त निकृत्ताङ्गा हता भूमौ गतासवः ।
वृषभस्तु महाराज बहुधा परिविक्षतः । अमुच्यत महारौद्रात्तस्माद्वीरावकर्त्तनात् ।
तान् सर्व्वान् पतितान् दृष्ट्वा भीतो दुर्य्योधनस्तव । अभ्यभाषत संक्रुद्धो राक्षसं घोरदर्शनं ।
आर्ष्यशृङ्गिं महेष्वासं मायाविनमरिन्दमं । वैरिणं भीमसेनस्य ख्यातं बकवधेन वै ।
पश्य वीर यथा ह्येष फाल्गुनस्य सुतो बली । मायावी विप्रियं घोरं माकार्षीन्मे बलक्षयं । ४०२०
त्वञ्च कामगमस्तात मायास्त्रे च विशारदः । कृतवैरश्च पार्थेन तस्मादेनं रणे जहि ।
बाढमित्येवमुक्त्वा तु राक्षसो घोरदर्शनः । प्रययौ सिंहनादेन यत्रार्जुनसुतो युवा ।
आरूढैर्युद्धकुशलैर्व्विमलप्रासयोधिभिः । वीरैः प्रहारिभिर्युक्तैः स्वैरनीकैः समावृतः ।
ततः श्रेष्ठैर्म्महाराज द्विसाहस्रैर्हयोत्तमैः । निहन्तुकामः समरे इरावन्तं महाबलं ।
इरावानपि संक्रुद्धस्त्वरमाणः पराक्रमी । हन्तुकाममभिक्रान्तं राक्षसं प्रत्यवारयत् । ४०२५
तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य राक्षसः सुमहाबलः । त्वरमाणस्ततो मायां प्रयोक्तुमुपचक्रमे ।
तेन मायामयाः सृष्टा हयास्तावन्त एव हि । आरूढा राक्षसैर्घोरैः शूलपट्टिशपाणिभिः ।
ते संरब्धाः समागम्य द्विसाहस्राः प्रहारिणः । अचिराद्गमयामासुः प्रेतलोकं परस्परं ।
तस्मिंस्तु निहते सैन्ये तावुभौ युद्धदुर्म्मदौ । सङ्ग्रामे व्यवतिष्ठेतां यथा वै वृत्रवासवौ ।
आद्रवन्तमभिप्रेक्ष्य राक्षसं युद्धदुर्म्मदं । इरावान् क्रोधसंरब्धो वारयन् सुमहाबलः । ४०३०
समभ्याशगतस्याजौ तस्य खड्गेन दुर्म्मतेः । चिच्छेद कार्म्मुकं क्षिप्रं शरान् वै पञ्च पञ्चधा ।
स निकृत्तं धनुर्दृष्ट्वा खं जवेन समाविशत् । इरावन्तमभिक्रुद्धं मोहयन्निव मायया ।
ततोऽन्तरीक्षमुत्पत्य इरावानपि राक्षसं । विमोहयित्वा मायाभिस्तस्य गात्राणि संयुगे ।
चिच्छेद सर्व्वमर्म्मज्ञः कामरूपो दुरासदः । तथा स राक्षसश्रेष्ठः कृत्तः कृत्तः पुनः पुनः ।
सम्बभूव महाराज समवाप्य च यौवनं । माया हि सहजा तेषां वयोरूपञ्च कामजं । ४०३५
एवं तद्राक्षसस्याङ्गं छिन्नं छिन्नं व्यरोचत । इरावानथ संक्रुद्धो राक्षसं तं महाबलं ।
परश्वधेन तीक्ष्णेन चिच्छेद च पुनः पुनः । स तेन बलिना वीरश्छिद्यमान इव द्रुमः ।
राक्षसो व्यनदद्घोरं स शब्दस्तुमुलोऽभवत् । परश्वधक्षतं रक्षः सुस्राव रुधिरं बहु ।
ततश्चुक्रोध बलवांश्चक्रे वेगञ्च संयुगे । आर्ष्यशृङ्गिस्तथा दृष्ट्वा समरे शत्रुमूर्ज्जितं ।
कृत्वा घोरं महद्रूपं ग्रहीतुमुपचक्रमे । अर्ज्जुनस्य सुतं वीरमिरावन्तं यशस्विनं । ४०४०
सङ्ग्रामशिरसो मध्ये सर्व्वेषां तत्र पश्यतां । तां दृष्ट्वा तादृशीं मायां राक्षसस्य महात्मनः ।
इरावानपि संक्रुद्धो मायां स्रष्टुं प्रचक्रमे । तस्य क्रोधाभिभूतस्य संयुगेष्वनिवर्त्तिनः ।

योऽन्वयो मातृकस्तस्य स एनमभिपेदिवान्। स नागैर्बहुभी राजन् सर्वतः संवृतो रणे ।
दधार सुमहद्रूपमनन्त इव भोगवान्। ततो बहुविधैर्नागैश्छादयामास राक्षसं ।
छाद्यमानस्तु नागैः स ध्यात्वा राक्षसपुङ्गवः । सौपर्णं रूपमास्थाय भक्षयामास पन्नगान्। ४०४५
मायया भक्षिते तस्मिन्नन्वये तस्य मातृके । विमोहितमिरावन्तमसिना राक्षसोऽवधीत् ।
सकुण्डलं समुकुटं पद्मेन्दुसदृशप्रभं । इरावतः शिरो रक्षः पातयामास भूतले।
तस्मिंस्तु निहते वीरे राक्षसेनार्ज्जुनात्मजे । विशोकाः समपद्यन्त धार्त्तराष्ट्राः सराजकाः ।
तस्मिन् महति सङ्ग्रामे तादृशे भैरवे पुनः । महान् व्यतिकरो घोरः सेनयोः समपद्यत ।
हया गजाः पदाताश्च विमिश्रा दन्तिभिर्हताः । रथाश्वा दन्तिनश्चैव पत्तिभिस्तत्र सूदिताः । ४०५०
तथा पत्तिरथौघाश्च हयाश्च बहवो रणे । रथिभिर्निहता राजंस्तव तेषाञ्च सङ्कुले ।
अजानन्नर्ज्जुनश्चापि निहतं पुत्रमौरसं। जघान समरे शूरान् राजस्तान् भीष्मरक्षिणः ।
तथैव तावका राजन् सृञ्जयाश्च सहस्रशः । जुह्वुः समरे प्राणान्निजघ्नुरितरेतरं ।
मुक्तकेशाश्च रथिनश्छिन्नकवचकार्मुकाः । बाहुभिः समयुध्यन्त समवेताः परस्परं ।
तथा मर्म्मातिगैर्भीष्मो निजघान महारथान्। कम्पयन् समरे सेनां पाण्डवानां महाबलः । ४०५५
तेन यौधिष्ठिरे सैन्ये बहवो मानवा हताः । दन्तिनः सादिनश्चैव रथिनोऽथ हयास्तथा ।
तत्र भारत भीष्मस्य रणे दृष्ट्वा पराक्रमं । तथैव भीमसेनस्य पार्षतस्य च भारत ।
रौद्रमासीत्तथा युद्धं सात्वतस्य च धन्विनः । दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रान्तं पाण्डवान् भयमाविशत् ।
एक एव रणे शक्तो हन्तुमस्मान् ससैनिकान् । किं पुनः पृथिवीशूरैर्योधव्रातैः समावृतः ।
इत्यब्रुवन्महाराज पार्था द्रोणेन पीडिताः । वर्त्तमाने तथा रौद्रे सङ्ग्रामे भरतर्षभ । ४०६०
उभयोः सेनयोः शूरा नाम्यृष्यन्त परस्परं । आविष्टा इव युध्यन्ते रक्षोभूतैर्महाबलाः ।
तावकाः पाण्डवेयाश्च संरब्धास्तात धन्विनः । न स्म पश्यामहे कञ्चिद्यः प्राणान् परिरक्षति ।
सङ्ग्रामे दैत्यसङ्काशे तस्मिन् वीरवरक्षये ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वण्यिरावद्वधे एकनवतोऽध्यायः ॥ ९१ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ इरावन्तन्तु निहतं श्रुत्वा पार्था महाबलाः । सङ्ग्रामे यदकुर्व्वन्त तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ इरावन्तन्तु निहतं सङ्ग्रामे वीक्ष्य राक्षसः । व्यनदत् सुमहानादं भैमसेनिर्घटोत्कचः । ४०६५
नदतस्तस्य शब्देन पृथिवी सागराम्बरा । सपर्व्वतवना राजंश्चचाल सुभृशं तदा ।
अन्तरीक्षं दिशश्चैव सर्व्वाश्च प्रदिशस्तथा । तं श्रुत्वा सुमहानादं तव सैन्यस्य भारत ।
ऊरुस्तम्भः समभवद्वेपथुः स्वेद एव च । सर्व्व एव च राजेन्द्र तावका दीनचेतसः ।
सर्पवत् समवेष्टन्त सिंहाभीता गजा इव । निनदन् सुमहानादं निर्घातमिव राक्षसः ।
ज्वलितं शूलमुद्यम्य रूपं कृत्वा विभीषणं । नानाप्रहरणैर्घोरैर्वृतो राक्षसपुङ्गवैः । ४०७०
आजगाम सुसंक्रुद्धः कालान्तकयमोपमः । तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य संक्रुद्धं भीमदर्शनं ।

तं बलञ्च भयात्तत्र प्राद्रवद् विप्रुतीकृतं । ततो दुर्य्योधनो राजा घटोत्कचमुपाद्रवत् ।
प्रगृह्य समरे चापं सिंहवच्चानदन्मुहुः । पृष्ठतोऽनुययौ चैनं स्रवद्भिः पर्व्वतोपमैः ।
कुञ्जरैर्दशसाहस्रैर्वङ्गानामधिपः स्वयं । तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य गजानीकेन संवृतं ।
पुत्रं तव महाराज चुकोप स निशाचरः । ततः प्रववृते युद्धं सुमहल्लोमहर्षणं । ४०७५
राक्षसानाञ्च राजेन्द्र दुर्य्योधनबलस्य तु । गजानीकञ्च सम्प्रेक्ष्य मेघवृन्दमिवोद्यतं ।
अभ्यधावन् सुसंक्रुद्धा राक्षसाः शस्त्रपाणयः । नदन्तो विविधान्नादान् मेघा इव सविद्युतः ।
शरशक्त्यृष्टिनाराचैर्निघ्नन्तो गजयोधिनः । भिन्दिपालैस्तथा शूलैर्मुद्गरैः सपरश्वधैः ।
पर्व्वताग्रैश्च वृक्षैश्च निजघ्नुस्ते महागजान् । भिन्नकुम्भान् विरुधिरान् भिन्नगात्रांश्च वारणान् ।
अपश्याम महाराज वध्यमानान्निशाचरैः । तेषु प्रक्षीयमाणेषु भग्नेषु गजयोधिषु । ४०८०
दुर्य्योधनो महाराज राक्षसान् समुपाद्रवत् । अमर्षवशमापन्नस्त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ।
मुमोच निशितान् बाणान् राक्षसेषु महाबलः । जघान च महेष्वासः प्रधानांस्तत्र राक्षसान् ।
संक्रुद्धो भरतश्रेष्ठ पुत्रो दुर्य्योधनस्तव । वेगवन्तं महारौद्रं विद्युज्जिह्वं प्रमाथिनं ।
शरैश्चतुर्भिश्चतुरो निजघान महारथः । ततः पुनरमेयात्मा शरवर्षं दुरासदं ।
मुमोच भरतश्रेष्ठ निशाचरबलं प्रति । तत्तु दृष्ट्वा महत्कर्म्म तव पुत्रस्य मारिष । ४०८५
क्रोधेनाभिप्रजज्वाल भैमसेनिर्महाबलः । विस्फार्य्य च महच्चापमिन्द्राशनिसमप्रभं ।
अभिदुद्राव वेगेन दुर्य्योधनमरिन्दमं । तमापतन्तमुद्वीक्ष्य कालसृष्टमिवान्तकं ।
न विव्यथे महाराज पुत्रो दुर्य्योधनस्तव । अथैनमब्रवीत् क्रुद्धः क्रोधसंरक्तलोचनः ।
अद्यानृण्यं गमिष्यामि पितॄणां मातुरेव च । ये त्वया सुनृशंसेन दीर्घकालं प्रवासिताः ।
यच्च ते पाण्डवा राजन् पचद्यूते पराजिताः । यच्चैव द्रौपदी कृष्णा एकवस्त्रा रजस्वला । ४०९०
सभामानीय दुर्ब्बुद्धे बहुधा क्लेशिता त्वया । तव च प्रियकामेन आश्रमस्था दुरात्मना ।
सैन्धवेन परिक्लिष्टा परिभूय पितॄन् मम । एतेषामवमानानामन्येषाञ्च कुलाधम ।
अन्तमद्य गमिष्यामि यदि नोत्सृजसे रणं । एवमुक्त्वा तु हैडिम्बो महद्विस्फार्य्य कार्म्मुकं ।
सन्दश्य दशनैरोष्ठं सृक्किणी परिलेलिहन् । शरवर्षेण महता दुर्य्योधनमवाकिरत् ।
पर्व्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकः । ४०९५
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि हैडिम्बयुद्धे द्विनवतोऽध्यायः ॥ ९२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततस्तद्बाणवर्षन्तु दुःसहं दानवैरपि । दधार युधि राजेन्द्रो यथा वर्षं महाद्विपः ।
ततः क्रोधसमाविष्टो निश्वसन्निव पन्नगः । संशयं परमं प्राप्तः पुत्रस्ते भरतर्षभ ।
मुमोच निशितांस्तीक्ष्णान्नाराचान् पञ्चविंशतिं । तेऽपतन् सहसा राजंस्तस्मिन् राक्षसपुङ्गवे ।
आशीविषा इव क्रुद्धाः पर्व्वते गन्धमादने । स तैर्विद्धः स्रवन् रक्तं प्रभिन्न इव कुञ्जरः ।
दध्रे मतिं विनाशाय राज्ञः स पिशिताशनः । जग्राह च महाशक्तिं गिरेरपि विदारिणीं । ४१००

सम्प्रदीप्तां महोल्काभामशनीं ज्वलितामिव । समुद्यच्छन्महाबाहुर्जिघांसुस्तनयं तव ।
तामुद्यतामभिप्रेक्ष्य वङ्गानामधिपस्त्वरन् । कुञ्जरं गिरिसङ्काशं राक्षसं प्रत्यचोदयत् ।
स नागप्रवरेणाजौ बलिना शीघ्रगामिना । यतो दुर्य्योधनरथस्तं मार्गं प्रत्यपद्यत ।
रथञ्च वारयामास कुञ्जरेण सुतस्य ते । मार्गमावारितं दृष्ट्वा राज्ञा वङ्गेन धीमता ।
घटोत्कचो महाराज क्रोधसंरक्तलोचनः । उद्यतां तां महाशक्तिं तस्मिंश्चिक्षेप वारणे । ४१०५
स तयाभिहतो राजंस्तेन बाहुविमुक्तया । सञ्जातरुधिरोत्पीडः पपात च ममार च ।
उत्पत्य च गजाच्चापि वङ्गानामीश्वरो बली । जवेन समभिद्रुत्य जगाम धरणीतलं ।
दुर्य्योधनोऽपि सम्प्रेक्ष्य पातितं वरवारणं । प्रभग्नञ्च बलं दृष्ट्वा जगाम परमां व्यथां ।
क्षत्त्रधर्म्मं पुरस्कृत्य आत्मनश्चाभिमानितां । प्राप्तेऽपक्रमणे राजा तस्थौ गिरिरिवाचलः ।
सन्धाय च शितं बाणं कालाग्निसमतेजसं । मुमोच परमक्रुद्धस्तस्मिन् घोरे निशाचरे । ४११०
तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य बाणमिन्द्राशनिप्रभं । लाघवाद्वञ्चयामास महात्मा वै घटोत्कचः ।
भूयश्च विननादोग्रं क्रोधसंरक्तलोचनः । त्रासयन् सर्व्वसैन्यानि युगान्ते जलदो यथा ।
तं श्रुत्वा निनदं घोरं तस्य भीमस्य रक्षसः । आचार्य्यमुपसङ्गम्य भीष्मः शान्तनवोऽब्रवीत् ।
यथैष निनदो घोरः श्रूयते राक्षसेरितः । हैडिम्बो युध्यते नूनं राज्ञा दुर्य्योधनेन ह ।
नैष शक्यो हि सङ्ग्रामे जेतुं भूतेन केनचित् । तत्र गच्छत भद्रं वो राजानं परिरक्षत । ४११५
अभिद्रुतो महाभागो राक्षसेन महात्मना । एतद्धि परमं कृत्यं सर्व्वेषां नः परन्तपाः ।
पितामहवचः श्रुत्वा त्वरमाणा महारथाः । उत्तमं जवमास्थाय प्रययुर्यत्र कौरवः ।
द्रोणश्च सोमदत्तश्च बाह्लिकोऽथ जयद्रथः । कृपो भूरिश्रवाः शल्यश्चावन्त्यः सबृहद्बलः ।
अश्वत्थामा विकर्णश्च चित्रसेनो विविंशतिः । रथाश्चानेकसाहस्रा ये तेषामनुयायिनः ।
अभिद्रुतं परीप्सन्तः पुत्रं दुर्य्योधनं तव । तदनीकमनाधृष्यं पालितन्तु महारथैः । ४१२०
आततायिनमायान्तं प्रेक्ष्य राक्षससत्तमः । नाकम्पत महाबाहुर्मैनाक इव पर्व्वतः ।
प्रगृह्य विपुलं चापं ज्ञातिभिः परिवारितः । शूलमुद्गरहस्तैश्च नानाप्रहरणैरपि ।
ततः समभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं । राक्षसानाञ्च मुख्यस्य दुर्य्योधनबलस्य च ।
धनुषां कूजतां शब्दः सर्व्वतस्तुमुलो रणे । अश्रूयत महाराज वंशानां दह्यतामिव ।
शस्त्राणां पात्यमानानां कवचेषु शरीरिणां । शब्दः समभवद्राजन्नद्रीणामिव भिद्यतां । ४१२५
वीरबाहुविसृष्टानां तोमराणां विशाम्पते । रूपमासीद्वियत्स्थानां सर्पाणामिव सर्पतां ।
ततः परमसंक्रुद्धो विस्फार्य्य सुमहद्धनुः । राक्षसेन्द्रो महाबाहुर्व्विनदन् भैरवं स्वनं ।
आचार्य्यस्यार्द्धचन्द्रेण क्रुद्धश्चिच्छेद कार्मुकं । सोमदत्तस्य भल्लेन ध्वजञ्चोन्मथ्य चानदत् ।
बाह्लिकञ्च त्रिभिर्बाणैः प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे । कृपमेकेन विव्याध चित्रसेनं त्रिभिः शरैः ।
पूर्णायतविसृष्टेन सम्यक्प्रणिहितेन च । जत्रुदेशे समासाद्य विकर्णं समताडयत् । ४१३०

न्यषीदत् स रथोपस्थे शोणितेन परिप्लुतः । ततः पुनरमेयात्मा नाराचान्दश पञ्च च ।
भूरिश्रवसि संक्रुद्धः प्राहिणोद्भरतर्षभ । ते वर्म्म भित्त्वा तस्याशु प्राविशन् धरणीतलं ।
विविंशतेश्च द्रौणेश्च चत्वारो समताडयत् । तौ पेततू रथोपस्थे रश्मीनुत्सृज्य वाजिनां ।
सिन्धुराजोऽर्द्धचन्द्रेण वराहं स्वर्णभूषितं । उन्ममाथ महाराज द्वितीयेनाच्छिनद्धनुः ।
चतुर्भिरथ नाराचैरावन्त्यस्य महात्मनः । जघान चतुरो वाहान् क्रोधसंरक्तलोचनः ।
पूर्णायतविसृष्टेन पीतेन निशितेन च । निर्ब्बिभेद महाराज राजपुत्रं बृहद्बलं ।
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थउपाविशत् । भृशं क्रोधेन चाविष्टो रथस्थो राक्षसाधिपः ।
चिक्षेप निशितांस्तीक्ष्णान् शरानाशीविषोपमान् । बिभिदुस्ते महाराज शल्यं युद्धविशारदं ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मबधपर्व्वणि हैडिम्बयुद्धे त्रिनवतोऽध्यायः ॥ ९३ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ विमुखीकृत्य तान् सर्व्वांस्तावकान् युधि राक्षसः । जिघांसुर्भरतश्रेष्ठ दुर्य्योधनमुपाद्रवत् ।
तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य राजानं प्रति वेगितं । अभ्यधावन् जिघांसन्तस्तावका युद्धदुर्मदाः ।
तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महारथाः । तमेकमभ्यधावन्तो नदन्तः सिंहसङ्घवत् ।
अथैनं शरवर्षेण समन्तात् पर्य्यवारयन् । पर्व्वतं वारिधाराभिः शरदीव बलाहकाः ।
स गाढविद्धो व्यथितस्तोत्रार्द्दित इव द्विपः । उत्पपात तदाकाशं समन्ताद्वैनतेयवत् ।
व्यनदत् सुमहानादं जीमूत इव शारदः । दिशः खं विदिशश्चैव नादयन् भैरवस्वनः ।
राक्षसस्य ततः शब्दं श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः । उवाच भरतश्रेष्ठ भीमसेनमरिन्दमं ।
युध्यते राक्षसो नूनं धार्त्तराष्ट्रैर्महारथैः । यथाऽस्य श्रूयते शब्दो नदतो भैरवस्वनं ।
अतिभारञ्च पश्यामि तस्मिंस्तातसमाहिते(?) । पितामहश्च संक्रुद्धः पाञ्चालान् हन्तुमुद्यतः ।
तेषाञ्च रक्षणार्थाय युध्यते फाल्गुनः परैः । एतच्छ्रुत्वा महाबाहो कार्य्यद्वयमुपस्थितं ।
गच्छ रक्षस्व हैडिम्बं संशयं परमं गतं । भ्रातुर्व्वचनमाज्ञाय त्वरमाणो वृकोदरः ।
प्रययौ सिंहनादेन त्रासयन् सर्व्वपार्थिवान् । वेगेन महता राजन् पर्व्वकाले यथोदधिः ।
तमन्वयात् सत्यधृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्मदः । श्रेणिमान्वसुदानस्य पुत्रः काश्यस्य वाभिभुः ।
अभिमन्युमुखाश्चैव द्रौपदेया महारथाः । क्षत्त्रदेवश्च विक्रान्तः क्षत्त्रधर्म्मा तथैव च ।
अनूपाधिपतिश्चैव नीलः स्वबलमाश्रितः । महता शरवर्षेण हैडिम्बं पर्य्यवारयन् ।
कुञ्जरैश्च महामत्तैः षट्सहस्रैः प्रहारिभिः । अभ्यरक्षन्त सहिता राक्षसेन्द्रं घटोत्कचं ।
सिंहनादेन महता नेमिघोषेण चैव हि । खुरशब्दनिपातैश्च कम्पयन्तो वसुन्धरां ।
तेषामापततां श्रुत्वा शब्दन्तं तावकं बलं । भीमसेनभयोद्विग्नं विवर्णवदनं तथा ।
परिवृत्तं महाराज परित्यज्य घटोत्कचं । ततः प्रववृते युद्धं तत्र तेषां महात्मनां ।
तावकानां परेषाञ्च सङ्ग्रामे ष्वनिवर्त्तिनां । नानारूपाणि शस्त्राणि विसृजन्तो महारथाः ।
अन्योऽन्यमभिधावन्तः सम्प्रहारं प्रचक्रिरे । व्यतिषक्तं महारौद्रं युद्धं भीरुभयावहं ।

हयैर्गजैः समाजग्मुः पदाता रथिभिः सह । अन्योऽन्यं समरे राजन्प्रार्थ्यमानाः समभ्ययुः ।
सहसा चाभवत्तीव्रं सन्निपातान्महद्रजः । रथाश्वगजपत्तीनां पादनेमिसमुद्धतं ।
धूमारुणरजस्तीव्रं रणभूमिं समावृणोत् । नैव स्वे न परे राजन् समजानन् परस्परं ।
पिता पुत्त्रं न जानीते पुत्त्रो वा पितरं तथा । निर्मर्य्यादे तथाभूते वैशसे लोमहर्षणे ।
शस्त्राणां भरतश्रेष्ठ मनुष्याणाञ्च गर्जतां । सुमहानभवच्छब्दः प्रेतानामिव भारत ।
गजवाजिमनुष्याणां शोणितानां तरङ्गिणी । प्रावर्त्तत नदी तत्र केशशैवलशाद्वला ।
नराणां चैव कायेभ्यः शिरसां पततां रणे । शुश्रुवे सुमहान् शब्दः पततामश्मनामिव ।
विशिरस्कैर्मनुष्यैश्च छिन्नगात्रैश्च वारणैः । अश्वैः सम्भिन्नदेहैश्च सङ्कीर्णाऽभूद्वसुन्धरा ।
नानाविधानि शस्त्राणि विसृजन्तो महारथाः । अन्योऽन्यमभिधावन्तः सम्प्रहरार्थमुद्यताः ।
हया हयान् समासाद्य प्रेषिता हयसादिभिः । समाहत्य रणेऽन्योऽन्यं निपेतुर्गतजीविताः ।
नरा नरान् समासाद्य क्रोधरक्तेक्षणा भृशं । उरांस्युरोभिरन्योऽन्यं समाश्लिष्य निजघ्निरे ।
प्रेषिताश्च महामात्रैर्वारणाः परवारणैः । अभिघ्नन्ति विषाणाग्रैर्वारणानेव संयुगे ।
ते जातरुधिरापीडाः पताकाभिरलङ्कृताः । संसक्ताः प्रत्यदृश्यन्त मेघा इव सविद्युतः ।
केचिद्भिन्ना विषाणाग्रैर्भिन्नकुम्भाश्च तोमरैः । विनदन्तोऽभ्यधावन्तो गर्जमाना घना इव ।
केचिद्धस्तैर्द्विधा च्छिन्नै श्छिन्नगात्रास्तथा परे । निपेतुस्तुमुले तस्मिंश्छिन्नपक्षा इवाद्रयः ।
पार्श्वे सुदारितैरन्यैर्वारणैर्वरवारणाः । मुमुचुः शोणितं भूरि धातूनिव धराधराः ।
नाराचनिहतास्त्वन्ये तथा विद्धाश्च तोमरैः । हयारोहा व्यदृश्यन्त विशृङ्गा इव पर्व्वताः ।
केचित् क्रोधसमाविष्टा मदान्धा निरवग्रहाः । रथान्हयान् पदातींश्च ममृदुः शतशो रणे ।
तथा हया हयारोहैस्ताडिताः प्रासतोमरैः । तेन तेनाभ्यवर्त्तन्त कुर्व्वन्तो व्याकुला दिशः ।
रथिनो रथिभिः सार्द्धं कुलपुत्त्रास्तनुत्यजः । परां शक्तिं समास्थाय चक्रुः कर्म्माण्यभीतवत् ।
स्वयम्बर इवामर्द्दे प्रजह्रुरितरेतरं । प्रार्थयाना यशो राजन् स्वर्गं वा युद्धशालिनः ।
तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने सङ्ग्रामे लोमहर्षणे । धार्त्तराष्ट्रं महत् सैन्यं प्रायशो विमुखीकृतं ।
इति श्रीमहाभारते भीष्म पर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि हैडिम्बयुद्धे चतुर्नवतोऽध्यायः ॥ ९४ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ स्वसैन्यं निहतं दृष्ट्वा राजा दुर्य्योधनस्तदा । अभ्यधावत संक्रुद्धो भीमसेनमरिन्दमं ।
प्रगृह्य सुमहच्चापमिन्द्राशनिसमप्रभं । महता शरवर्षेण पाण्डवं समवाकिरत् ।
अर्द्धचन्द्रञ्च सन्धाय सुतीक्ष्णं लोमवाहिनं । भीमसेनस्य चिच्छेद चापं क्रोधसमन्वितः ।
तदन्तरे च सम्प्रेक्ष्य त्वरमाणो महारथः । प्रसन्दधे शितं बाणं गिरीणामवदारणं ।
तेनोर[illegible] महाबाहुर्भीमसेनमताडयत् । स गाढविद्धो व्यथितः सृक्कणी परिसंलिहन् ।
सम[illegible]जस्वी ध्वजं हेमपरिष्कृतं । तथा विमनसं दृष्ट्वा भीमसेनं घटोत्कचः ।
क्रोधेनाभिप्रजज्वाल दिधक्षन्निव पावकः । अभिमन्युमुखाश्चैव पाण्डवानां महारथाः ।

समभ्यधावन् क्रोशन्तो राजानं जलसम्भ्रमाः । सम्प्रेक्ष्य तावकांस्तत्र [illegible]
भारद्वाजोऽब्रवीद्वाक्यं तावकानां महारथान् । क्षिप्रं गच्छत भद्रं वो राजानं परिरक्षत ।
संशयं परमं प्राप्तं मज्जन्तं व्यसनार्णवे । एते क्रुद्धा महेष्वासाः पाण्डवानां महारथाः ।
भीमसेनं पुरस्कृत्य दुर्य्योधनमुपाद्रवन् । नानाविधानि शस्त्राणि विसृजन्तो जये धृताः ।
नदन्तो भैरवान्नादांस्त्रासयन्तश्च भूमिपान् । तदाचार्य्यवचः श्रुत्वा सौमदत्तिपुरोगमाः ।
तावकाः समधावन्त पाण्डवानामनीकिनीं । कृपो भूरिश्रवाः शल्यो द्रोणपुत्रो विविंशतिः ।
चित्रसेनो विकर्णश्च सैन्धवोऽथ बृहद्बलः । आवन्त्यौ च महेष्वासौ कौरव्यं पर्यवारयन् ।
ते विंशतिपदं गत्वा सम्प्रहारं प्रचक्रिरे । पाण्डवा धार्त्तराष्ट्राश्च परस्परजिघांसवः ।
एवमुक्त्वा महाबाहुर्महद्विस्फार्य्य कार्मुकं । भारद्वाजस्ततो भीमं षड्विंशत्या समार्दयत् ।
भूयश्चैनं महाबाहुः शरैः शीघ्रमवाकिरत् । पर्व्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकः ।
तं प्रत्यविध्यद्दशभिर्भीमसेनः शिलीमुखैः । त्वरमाणो महेष्वासः सव्ये पार्श्वे महाबलः ।
स गाढविद्धो व्यथितो वयोवृद्धश्च भारत । प्रनष्टसंज्ञः सहसा रथोपस्थ उपाविशत् ।
गुरुं प्रव्यथितं दृष्ट्वा राजा दुर्य्योधनः स्वयं । द्रौणायनिश्च संक्रुद्धौ भीमसेनमभिद्रुतौ ।
तावापतन्तौ संप्रेक्ष्य कालान्तकयमोपमौ । भीमसेनो महाबाहुर्गदामादाय सत्वरः ।
अवप्लुत्य रथात्तूर्णं तस्थौ गिरिरिवाचलः । समुद्यम्य गदां गुर्व्वीं कालदण्डोपमां रणे ।
तमुद्यतगदं दृष्ट्वा कैलासमिव शृङ्गिणं । कौरवो द्रोणपुत्त्रश्च सहितावभ्यधावतां ।
तावापतन्तौ सहितौ त्वरितौ बलिनां वरौ । अभ्यधावत वेगेन भीमसेनो महाबलः ।
तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य संक्रुद्धं भीमदर्शनं । समभ्यधावंस्त्वरिताः कौरवाणां महारथाः ।
भारद्वाजमुखाः सर्व्वे भीमसेनजिघांसया । नानाविधानि शस्त्राणि भीमस्योरस्यपातयन् ।
सहिताः पाण्डवं सर्व्वे पीडयन्तः समन्ततः । तं दृष्ट्वा संशयं प्राप्तं पीड्यमानं महारथं ।
अभिमन्युप्रभृतयः पाण्डवानां महारथाः । अभ्यधावन् परीप्सन्तः प्राणांस्त्यक्त्वा सुदुस्त्यजान् ।
अनूपाधिपतिः शूरो भीमस्य दयितः सखा । नीलो नीलाम्बुदप्रख्यः संक्रुद्धो द्रौणिमभ्ययात् ।
स्पर्द्धते हि महेष्वासो नित्यं द्रोणसुतेन सः । स विस्फार्य्य महच्चापं द्रौणिं विव्याध पत्त्रिणा ।
यथा शक्रो महाराज पुरा विव्याध दानवं । विप्रचित्तिं दुराधर्षं देवतानां भयङ्करं
येन लोकत्रयं क्रोधात्त्रासितं स्वेन तेजसा । तथा नीलेन निर्भिन्नः सुमुक्तेन पतत्त्रिणा ।
सञ्जातरुधिरोत्पीडो द्रौणिः क्रोधसमन्वितः । स विस्फार्य्य धनुश्चित्रमिन्द्राशनिसमस्वनं ।
चक्रे नीलविनाशाय मतिं मतिमताम्वरः । ततः सन्धाय विमलान् भल्लान् कर्म्मारचिन्तितान् ।
जघान चतुरो वाहान् पातयामास च ध्वजं । सप्तमेन च भल्लेन नीलं विव्याध वक्षसि ।
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् । मोहितं वीक्ष्य राजानं नीलमभ्रचयोपमं ।
घटोत्कचोऽपि संक्रुद्धो ज्ञातिभिः परिवारितः । अभिदुद्राव वेगेन द्रौणिमाहवशोभिनं

तथैतं [illegible] समापतन्तं सम्प्रेक्ष्य राक्षसं घोरदर्शनं ।
[illegible] । निजघान तु संक्रुद्धा राक्षसान् भीमदर्शनान् ।
[illegible] तान् दृष्ट्वा द्रौणिचापच्युतैः शरैः ।
[illegible] सुदारुणां ।
[illegible] तावका: सर्व्वे मायया विमु[illegible]कृता: ।
[illegible] चेष्टमाना: कृपणा: शोणितेन परिप्लुता: ।
[illegible] । [illegible]ययुश्च महेष्वासा ये प्रधाना: सकौरवा: ।
[illegible] । हयाश्चैव हयारोहा विनिकृत्ता: सहस्रश: ।
[illegible]दाभ: । [illegible] प्राक्रोशतो राजंस्तथा देवव्रतस्य च ।
[illegible] रणे । घटोत्कचप्रयुक्तेति नातिष्ठन्त विमोहिता: ।
[illegible] । तांश्च प्रद्रवतो दृष्ट्वा जयं प्राप्ताश्च पाण्डवा: ।
[illegible] । शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषै: समन्तात् नेदिरे भृशं ।
[illegible] । सूर्य्यास्तमनवेलायां प्रभग्नं विद्रुतं दिश: ।

इति [illegible] भीष्मवधपर्व्वणि हैडिम्बमायायां पञ्चनवतितोऽध्याय: ॥ ९५ ॥

॥ [illegible] ॥ [illegible] राजा दुर्य्योधनस्तदा । गाङ्गेयमुपसंगम्य विनयेनाभिवाद्य च ।
[illegible] । घटोत्कचस्य विजयमात्मनश्च पराजयं ।
[illegible] पुन: । अब्रवीच्च तदा राजन् भीष्मं कुरुपितामहं ।
[illegible] । पाण्डवैर्व्विग्रहो घोर: समारब्धो मया प्रभो ।
[illegible] या मम । निदेशे तव तिष्ठन्ति मया सार्द्धं परन्तप ।
[illegible]: । घटोत्कचं समाश्रित्य पाण्डवैर्युधि निर्जित: ।
[illegible]मवानल: । तदिच्छामि महाभाग त्वत्प्रसादात् परन्तप ।
[illegible]मह । त्वां समाश्रित्य दुर्धर्ष तन्मे कर्त्तुं त्वमर्हसि ।
[illegible]सत्तम । दुर्य्योधनमिदं वाक्यं भीष्म: शान्तनवोऽब्रवीत् ।
[illegible]क्ष्यामि कौरव । यथा त्वया महाराज वर्त्तितव्यं परन्तप ।
[illegible]स्वारिन्दम । धर्म्मराजेन सङ्ग्रामस्त्वया कार्य्य: सदाऽनघ ।
[illegible]न वा पुन: । राजधर्म्मं पुरस्कृत्य राजा राजानमर्च्छति ।
[illegible]वर्म्मा च सात्वत: । शल्यश्च सौमदत्तिश्च विकर्णश्च महारथ: ।
[illegible]नपुरोगमा: । त्वदर्थे प्रतियोत्स्यामो राक्षसं तं महाबलं ।
[illegible] महान् । अयं वा गच्छतु रणे तस्य युद्धाय दुर्म्मति: ।
[illegible] पुरन्दरसमो युधि । एतावदुक्त्वा राजानं भगदत्तमथाब्रवीत् ।

स तच्च पार्थिवेन्द्रस्य वाक्यं वाक्यविशारदः। शीघ्रं गच्छ महाराज हैडिम्बं युद्धदुर्मदं।
वारयस्व रणे यत्तो मिषतां सर्व्वधन्विनां। राक्षसं क्रूरकर्म्माणं यथेन्द्रस्तारकं पुरा।
तव शस्त्राणि दिव्यानि विक्रमश्च परन्तप। समागमश्च बहुभिः पुराभूदसुरैः सह। ४२५०
त्वं तस्य राजशार्दूल प्रतियोद्धा महाहवे। स्वबलेनोच्छ्रितो राजन् जहि राक्षसपुङ्गवं।
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं भीष्मस्य पृतनापतेः। प्रययौ सिंहनादेन परानभिमुखो द्रुतं।
तमाद्रवन्तं सम्प्रेक्ष्य गर्जन्तमिव तोयदं। अभ्यवर्त्तन्त संक्रुद्धाः पाण्डवानां महारथाः।
भीमसेनोऽभिमन्युश्च राक्षसश्च घटोत्कचः। द्रौपदेयाः सत्यधृतिः क्षत्त्रदेवश्च मारिष।
चेदिपो वसुदानश्च दशार्णाधिपतिस्तथा। सुप्रतीकेन तांश्चापि भगदत्तोऽभ्युपाद्रवत्। ४२५५
ततः समभवद्युद्धं घोररूपं भयानकं। पाण्डूनां भगदत्तेन य[illegible]न।
प्रयुक्ता रथिभिर्व्वाणा भीमवेगाः सुतेजनाः। ते निपेतुर्महाराज नागेषु च रथेषु च।
प्रभिन्नाश्च महानागा विनीता हस्तिसादिभिः। परस्परं समासाद्य सन्निपेतुरभीतवत्।
मदान्धा रोषसंरब्धा विषाणाग्रैर्महाहवे। बिभिदुर्दन्तमुशलैः समासाद्य परस्परं।
हयाश्च चामरापीडाः प्रासपाणिभिरास्थिताः। चोदिताः सादिभिः क्षिप्रं सन्निपेतुरभीतवत्। ४२६०
पदाताश्च पदात्योघैस्ताडिताः शक्तितोमरैः। न्यपतन्त तदा भूमौ शतशोऽथ सहस्रशः।
रथिनश्च रथै राजन् कर्णिनालीकसायकैः। निहत्य समरे वीरान् सिंहनादान्विनेदिरे।
तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने सङ्ग्रामे लोमहर्षणे। भगदत्तो महेष्वासो भीमसेनम[illegible]द्रवत्।
कुञ्जरेण प्रभिन्नेन सप्तधा स्रवता मदं। पर्व्वतेन यथा तोयं स्रवमाणेन सर्व्वशः।
किरन् शरसहस्राणि सुप्रतीकशिरोगतः। ऐरावतस्थो भगवान् पुरन्दर इवाऽनघ। ४२६५
स भीमं शरधाराभिस्ताडयामास पार्थिवः। पर्व्वतं वारिधाराभिस्तपान्ते जलदो यथा।
भीमसेनस्तु संक्रुद्धः पादरक्षान् परःशतान्। निजघान महेष्वासः संक्रुद्धः शरवृष्टिभिः।
तान्दृष्ट्वा निहतान् क्रुद्धो भगदत्तः प्रतापवान्। चोदयामास नागेन्द्रं भीमसेनरथं प्रति।
स नागः प्रेषितस्तेन वाणो ज्याचोदितो यथा। अभ्यधावत वेगेन भीमसेनमरिन्दमं।
तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य पाण्डवानां महारथाः। अभ्यवर्त्तन्त वेगेन भीमसेनपुरोगमाः। ४२७०
केकयाश्चाभिमन्युश्च द्रौपदेयाश्च सर्व्वशः। दशार्णाधिपतिः शूरः क्षत्त्रदेवश्च मारिष।
चेदिपश्चित्रकेतुश्च संक्रुद्धाः सर्व्व एव ते। उत्तमास्त्राणि दिव्यानि दर्शयन्तो महाबलाः।
तमेकं कुञ्जरं क्रुद्धाः समन्तात् पर्य्यवारयन्। स विद्धो बहुभिर्व्वाणैर्व्यरोचत महाद्विपः।
सञ्जातरुधिरोत्पीडो धातुचित्र इवाद्रिराट्। दशार्णाधिपतिश्चापि गजं भूमिधरोपमं।
समास्थितोऽभिदुद्राव भगदत्तस्य वारणं। तमापतन्तं समरे गजं गजपतिः स च। ४२७५
दधार सुप्रतीकोऽपि वेलेव मकरालयं। वारितं प्रेक्ष्य नागेन्द्रं दाशार्णस्य महात्मनः।
साधुसाध्विति सैन्यानि पाण्डवाश्चाभ्यपूजयन्। ततः प्राग्ज्योतिषः क्रुद्धस्तोमरान् वै चतुर्दश।

प्राहिणोत्तस्य नागस्य प्रमुखे नृपसत्तम । वर्म्म मुक्त्वा तनुत्राणं शातकुम्भपरिष्कृतं ।
विदार्य्य प्राविशन् चिप्रं वल्मीकमिव पन्नगाः । स गाढविद्धो व्यथितो नागो भरतसत्तम ।
उपावृत्तमदः चिप्रमभ्यवर्त्तत वेगितः । स प्रदुद्राव वेगेन प्रणदन् भैरवं रवं ।
संमर्दयानः स्वबलं वायुर्वृचानिवौजसा । तस्मिन् पराजिते नागे पाण्डवानां महारथाः ।
सिंहनादं विनद्योच्चैर्युद्धायैवोपतस्थिरे । ततो भीमं पुरस्कृत्य भगदत्तमुपाद्रवन् ।
किरन्तो विविधान् वाणान् शस्त्राणि विविधानि च । तेषामापततां राजन् संक्रुद्धानाममर्षिणां ।
श्रुत्वा स निनदं घोरममर्षाद्गतसाध्वसः । भगदत्तो महेष्वासः स्वं नागं प्रत्यचोदयत् ।
स नागप्रवरः सम्यगङ्कुशाङ्गुष्ठचोदितः । तस्मिन् चणे समभवत् सम्वर्त्तक इवानलः ।
रथसङ्घांस्तथा नागान् हयांश्च सह सा[illegible] प्रमृद्नन् समरे राजन् सम्प्रधावंस्ततस्ततः ।
पादातांश्च सुसंक्रुद्धः शतशोऽथ सहस्रशः । तेन संलोड्यमानन्तु पाण्डूनां तद्बलं महत् ।
सञ्चुकोच महाराज चर्म्मेवाग्नौ समाहितं । भग्नन्तु स्वबलं दृष्ट्वा भगदत्तेन धीमता ।
घटोत्कचोऽथ संक्रुद्धो भगदत्तमुपाद्रवत् । विकटः पुरुषो राजन् दीप्तास्यो दीप्तलोचनः ।
रूपं विभीषणं कृत्वा रोषेण प्रज्वलन्निव । जग्राह विमलं शूलं गिरीणामपि दारणं ।
नागं जिघांसुः सहसा चिचेप च महाबलः । सविस्फुलिङ्गमालाभिः समन्तात् परिवेष्टितः ।
तमापतन्तं सहसा दृष्ट्वा प्राग्ज्योतिषो नृपः । चिचेप रुचिरं तीक्ष्णं अर्द्धचन्द्रं सुदारुणं ।
चिच्छेद सुमहच्छूलं तेन वाणेन वेगवान् । उत्पपात द्विधा च्छिन्नं शूलं हेमपरिष्कृतं ।
महाशनिर्यथा भ्रष्टा शक्रमुक्ता नभोगता । शूलं निपतितं दृष्ट्वा द्विधा कृत्तं स पार्थिवः ।
रुक्मदण्डां महाशक्तिं जग्राहाग्निशिखोपमां । चिचेप तां राचसस्य तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ।
तामापतन्तीं संप्रेच्य वियत्स्थामशनीमिव । उत्पत्य राचसस्तूर्णं जग्राह च ननाद च ।
बभञ्ज चैनां त्वरितो जानुन्यारोप्य भारत । पश्यतः पार्थिवेन्द्रस्य तदद्भुतमिवाभवत् ।
तदवेच्य कृतं कर्म्म राचसेन बलीयसा । दिवि देवाः सगन्धर्व्वा मुनयश्चापि विस्मिताः ।
पाण्डवाश्च महाराज भीमसेनपुरोगमाः । साधुसाध्विति नादेन पृथिवीमन्वनादयन् ।
तं तु श्रुत्वा महानादं प्रहृष्टानां महात्मनां । नामृष्यत महेष्वासो भगदत्तः प्रतापवान् ।
स विस्फार्य्य महच्चापमिन्द्राशनिसमप्रभं । तर्जयामास वेगेन पाण्डवानां महारथान् ।
विसृजन् विमलांस्तीक्ष्णान्नाराचान् ज्वलनप्रभान् । भीममेकेन विव्याध राचसं नवभिः शरैः ।
अभिमन्युं त्रिभिश्चैव केकयान् पञ्चभिस्तथा । पूर्णायतविसृष्टेन शरेणानतपर्व्वणा ।
बिभेद दचिणं बाहुं चत्रदेवस्य चाहवे । पपात सहसा तस्य सशरन्धनुरुत्तमं ।
द्रौपदेयांस्ततः पञ्च पञ्चभिः समताडयत् । भीमसेनस्य च क्रोधान्निजघान तुरङ्गमान् ।
ध्वजं केसरिणं चास्य चिच्छेद विशिखैस्त्रिभिः । निर्ब्बिभेद त्रिभिश्चान्यैः सारथिं चास्य पत्रिभिः ।
स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् । विशोको भरतश्रेष्ठ भगदत्तेन संयुगे ।

ततो भीमो महाराज विरथो रथिनां वरः । गदां प्रगृह्य वेगेन प्रचस्कन्द महारथात् ।
तमुद्यतगदं दृष्ट्वा सशृङ्गमिव पर्व्वतं । तावकानां भयं घोरं समपद्यत भारत ।
एतस्मिन्नेव काले तु पाण्डवः कृष्णसारथिः । आजगाम महाराज निघ्नञ्छत्रून् समन्ततः । ४३१५
यत्र तौ पुरुषव्याघ्रौ पितापुत्त्रौ महारथौ । प्राग्ज्योतिषेण सहितौ भीमसेनघटोत्कचौ ।
दृष्ट्वा च पाण्डवो भ्रातॄन् युध्यमानान्महारथान् । त्वरितो भरतश्रेष्ठ तत्रायुध्यत्किरन् शरान् ।
ततो दुर्य्योधनो राजा त्वरमाणो महारथः । सेनामचोदयत् क्षिप्रं रथनागसमाकुलां ।
तामापतन्तीं सहसा कौरवाणां महाचमूं । अभिदुद्राव वेगेन पाण्डवः श्वेतवाहनः ।
भगदत्तोऽपि समरे तेन नागेन भारत । विमृद्नन् पाण्डवबलं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् । ४३२०
तदासीत्तुमुलं युद्धं भगदत्तस्य मारिष । पाञ्चालैः सृञ्जयैश्चैव केकयैश्चोद्यतायुधैः ।
भीमसेनोऽपि समरे तावुभौ केशवार्जुनौ । अश्रावयद्यथावृत्तमिरावद्वधमुत्तमं ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भगदत्तपराक्रमे षण्णवतोऽध्यायः ॥ ९६ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ पुत्त्रं तु निहतं श्रुत्वा इरावन्तं धनञ्जयः । दुःखेन महताविष्टो निःश्वसन् पन्नगो यथा ।
अब्रवीत् समरे राजन् वासुदेवमिदं वचः । इदं नूनं महाप्राज्ञो विदुरो दृष्टवान् पुरा ।
कुरूणां पाण्डवानाञ्च भयं घोरं महामतिः । ततो न्यवारयत वो धृतराष्ट्रं जनेश्वरं । ४३२५
अन्ये च बहवो वीराः सङ्ग्रामे मधुसूदन । निहताः कौरवैः सङ्ख्ये तथाऽस्माभिश्च कौरवाः ।
अर्थहेतोर्नरश्रेष्ठ क्रियते कर्म्म कुत्सितं । धिगर्थान् यत्कृते ह्येवं क्रियते ज्ञातिसङ्क्षयः ।
अधनस्य मृतं श्रेयो न च ज्ञातिवधाद्धनं । किन्नु प्राप्स्यामहे कृष्ण हत्वा ज्ञातीन् समागतान् ।
दुर्य्योधनापराधेन शकुनेः सौबलस्य च । क्षत्त्रिया निधनं यान्ति कर्णदुर्म्मन्त्रितेन च ।
इदानीञ्च विजानामि सुकृतं मधुसूदन । कृतं राज्ञा महाबाहो याचयामाससुयोधनं । ४३३०
राज्यार्द्धं पञ्च ग्रामान् वा नाकार्षीत् स च दुर्म्मतिः । दृष्ट्वा च क्षत्त्रियाञ्छूरान् शयानान् धरणीतले ।
निन्दामिभृशमात्मानं धिगस्तु क्षत्त्रजीविकां । अशक्तमिति मामेते ज्ञास्यन्ति क्षत्त्रिया रणे ।
युद्धन्तु मे न रुचितं ज्ञातिभिर्म्मधुसूदन । सञ्चोदय हयान् क्षिप्रं धार्त्तराष्ट्रचमूं प्रति ।
प्रतरिष्ये महापारं भुजाभ्यां समरोदधिं । नायं क्लीवयितुं कालो विद्यते माधव कर्हिचित् ।
एवमुक्तस्तु पार्थेन केशवः परवीरहा । चोदयामास तानश्वान् पाण्डुरान् वातरंहसः । ४३३५
अथ शब्दो महानासीत् तव सैन्यस्य भारत । मारुतोद्धूतवेगस्य सागरस्येव पर्व्वणि ।
अपराह्णे महाराज सङ्ग्रामः समपद्यत । पर्जन्यसमनिर्घोषो भीष्मस्य सह पाण्डवैः ।
ततो राजंस्तव सुता भीमसेनमुपाद्रवन् । परिवार्य्य रणे द्रोणं वसवो वासवं यथा ।
ततः शान्तनवो भीष्मः कृपश्च रथिनां वरः । भगदत्तः सुशर्म्मा च धनञ्जयमुपाद्रवत् ।
हार्द्दिक्यो वाह्लिकश्चैव सात्यकिं समभिद्रुतौ । अम्बष्ठकस्तु नृपतिरभिमन्युमवस्थितः । ४३४०
शेषास्त्वन्ये महाराज शेषानेव महारथान् । ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं भयावहं ।

भीमसेनस्तु संप्रेक्ष्य पुत्त्रांस्तव जनेश्वर । प्रजज्वाल रणे क्रुद्धो हविषा हव्यवाडिव ।
पुत्त्रास्तु तव कौन्तेयं छादयाञ्चक्रिरे शरैः । प्रावृषीव महाराज जलदाः पर्व्वतं यथा ।
संच्छाद्यमानो बहुधा पुत्त्रैस्तव विशाम्पते । सृक्किणी संलिहन् वीरः शार्दूल इव वेगवान् ।
व्यूढोरस्कं ततो भीमः पातयामास भारत । क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन सोऽभवद्गतजीवितः ।
अपरेण तु भल्लेन पीतेन निशितेन च । अपातयत् कुण्डलिनं सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ।
ततः सुनिशितान् पीतान् समादत्त शिलीमुखान् । स चकर्ष त्वरया युक्तः पुत्त्रांस्ते प्राप्य मारिष ।
प्रेषिता भीमसेनेन शरास्ते दृढधन्विना । अपातयन्त पुत्त्रांस्ते रथेभ्यः सुमहारथान् ।
अनाधृष्टिं कुण्डभेदं वैराटं दीर्घलोचनं । दीर्घबाहुं सुबाहुञ्च तथैव कनकध्वजं ।
प्रपतन्ति स्म ते वीरा विरेजुर्भरतर्षभ । वसन्ते पुष्पशवलाश्चूताः प्रपतिता इव ।
ततः प्रदुद्रुवुः शेषाः पुत्त्रास्तव विशाम्पते । तं कालमिव मन्यन्तो भीमसेनं महाबलं ।
द्रोणस्तु समरे वीरं निर्दहन्तं सुतांस्तव । यथाऽद्रिं वारिधाराभिः समन्ताद्व्यकिरच्छरैः ।
तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्त्रस्य पौरुषं । द्रोणेन वार्य्यमाणोऽपि निजघ्ने यत् सुतांस्तव ।
यथा हि गोवृषो वर्षं सन्धारयति खात् पतत् । भीमस्तथा द्रोणमुक्तं शरवर्षमदीनवत् ।
अद्भुतञ्च महाराज तत्र चक्रे वृकोदरः । यत् सुतांस्तेऽवधीत् संख्ये द्रोणञ्चैव न्यवारयत् ।
पुत्त्रेषु तव वीरेषु चिक्रीडाऽर्जुनपूर्व्वजः । मृगेष्विव महाराज चरन् व्याघ्रो महाबलः ।
यथा हि पशुमध्यस्थो द्रावयेत पशून् वृकः । वृकोदरस्तव सुतांस्तथा व्यद्रावयद्रणे ।
गाङ्गेयो भगदत्तश्च गौतमश्च महारथः । पाण्डवं रभसं युद्धे वारयामासुरर्जुनं ।
अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य्य तेषां सोऽतिरथो रणे । प्रवीरांस्तव सैन्येषु प्रेषयामास मृत्यवे ।
अभिमन्युश्च राजानमम्बष्ठं लोकविश्रुतं । विरथं रथिनां श्रेष्ठं कारयामास सायकैः ।
विरथो वध्यमानः स सौभद्रेण यशस्विना । अवप्लुत्य रथात्तूर्णं सव्रीडो मनुजाधिप ।
असिं चिक्षेप समरे सौभद्रस्य महात्मनः । आरुरोह रथं चैव हार्द्दिक्यस्य महाबलः ।
आपतन्तञ्च निस्त्रिंशं युद्धमार्गविशारदः । लाघवात् व्यंसयामास सौभद्रः परवीरहा ।
व्यंसितं वीक्ष्य निस्त्रिंशं सौभद्रेण रणे तदा । साधु साध्विति सैन्यानां प्रणादोऽभूद्विशाम्पते ।
धृष्टद्युम्नमुखास्त्वन्ये तव सैन्यमयोधयन् । तथैव तावकाः सर्व्वे पाण्डुसैन्यमयोधयन् ।
तत्राक्रन्दो महानासीत्तव तेषाञ्च भारत । निघ्नतां दृढमन्योऽन्यं कुर्व्वतां कर्म्म दुष्करं ।
अन्योऽन्यं हि रणे शूराः केशेष्वाक्षिप्य मारिष । नखैर्दन्तैरयुध्यन्त मुष्टिभिर्जानुभिस्तथा ।
तलैश्चैवाथ निस्त्रिंशैर्बाहुभिश्च सुसंस्थितैः । विवरम्प्राप्य चान्योऽन्यमनयन् यमसादनं ।
न्यहनच्च पिता पुत्त्रं पुत्त्रश्च पितरं तथा । व्याकुलीकृतसर्व्वाङ्गा युयुधुस्तत्र मानवाः ।
रणे चारूणि चापानि हेमपृष्ठानि भारत । हतानामपविद्धानां कलापाश्च महाधनाः ।
जातरूपमयैः पुङ्खैराजतैर्निशिताः शराः । तैलधौता व्यराजन्त निर्मुक्तभुजगोपमाः ।

हस्तिदन्तत्सरून् खड्गान् जातरूपपरिष्कृतान्। चर्म्माणि चापविद्धानि रुक्मचित्राणि धन्विनां।
सुवर्णविकृतान् प्रासान् पट्टिशान् हेमभूषितान्। जातरूपमया ऋष्टीः शक्तीश्च कनकोज्ज्वलाः।
सुवर्णाढ्याश्च पतितान् मुषलानि गुरूणि च। परिघान् पट्टिशांश्चैव भिन्दिपालांश्च मारिष।
पतितान् विविधान् चापान् चित्रहेमपरिष्कृतान्। कुथाश्च बहुधाकाराः चामरव्यजनानि च। ४१७५
नानाविधानि शस्त्राणि विसृज्य पतिता नराः। जीवन्त इव दृश्यन्ते गतसत्त्वा महारथाः।
गदाविमथितैर्गात्रैर्मुषलैर्भिन्नमस्तकाः। गजवाजिरथक्षुण्णाः शेरते स्म नराः क्षितौ।
तथैवाश्वनृनागानां शरीरैराबभौ तदा। संछन्ना वसुधा राजन् पर्व्वतैरिव सर्व्वशः।
समरे पतितैश्चैव शक्त्यृष्टिशरतोमरैः। निस्त्रिंशैः पट्टिशैः प्रासैरयःकुन्तैः परश्वधैः।
परिघैर्भिन्दिपालैश्च शतघ्नीभिस्तथैव च। शरीरैः शस्त्रभिन्नैश्च समास्तीर्य्यत मेदिनी। ४१८०
विशब्दैरल्पशब्दैश्च शोणितौघपरिप्लुतैः। गतासुभिरमित्रघ्न विबभौ संहता मही।
सतलत्रैः सकेयूरैर्बाहुभिश्चन्दनोक्षितैः। हस्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरूरुभिश्च तरस्विनां।
बद्धचूडामणिधरैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः। पातितैर्वृषभाक्षाणां बभौ भारत मेदिनी।
कवचैः शोणितादिग्धैर्विप्रकीर्णैश्च काञ्चनैः। रराज सुभृशं भूमिः शान्तार्च्चिभिरिवानलैः।
विप्रविद्धैः कलापैश्च पतितैश्च शरासनैः। विप्रकीर्णैः शरैश्चापि रुक्मपुङ्खैः समन्ततः। ४१८५
रथैश्च बहुभिर्भग्नैः किङ्किणीजालभूषितैः। वाजिभिश्च हतैः कीर्णैः स्रस्तजिह्वैः सशोणितैः।
अनुकर्षैः पताकाभिरुपासङ्गैर्ध्वजैरपि। प्रवीराणां महाशङ्खैर्विप्रकीर्णैः सुपाण्डुरैः।
स्रस्तहस्तैश्च मातङ्गैः शयानैर्विबभौ मही। नानारूपैरलङ्कारैः प्रमदेवाभ्यलङ्कृता।
दन्तिभिश्चापरैस्तत्र सप्राणैर्गाढवेदनैः। करैः शब्दं विमुञ्चद्भिः शीत्कारञ्च मुहुर्मुहुः।
विबभौ तद्रणस्थानं स्यन्दमानैरिवाचलैः। नानावर्णैः कम्बलैश्च परिस्तोमैश्च दन्तिनां। ४१९०
वैदूर्य्यमणिदण्डैश्च पतितैरङ्कुशैः शुभैः। घण्टाभिश्च गजेन्द्राणां पतिताभिः समन्ततः।
विपाटितविचित्राभिः कुथाभी राङ्कवैस्तथा। ग्रैवेयैश्चित्ररूपैश्च रुक्मकक्षाभिरेव च।
यन्त्रैश्च बहुधा च्छिन्नैस्तोमरैश्चापि काञ्चनैः। अश्वानां रेणुकपिलै रुक्मच्छन्नैरुरश्छदैः।
सादिनां च भुजैश्छिन्नैः पतितैः साङ्गदैस्तथा। प्रासैश्च विमलैस्तीक्ष्णैर्विमलाभिश्च ऋष्टिभिः।
उष्णीषैश्च तथा चित्रैर्विप्रविद्धैस्ततस्ततः। विचित्रैरर्द्धचन्द्रैश्च जातरूपपरिष्कृतैः। ४१९५
अश्वास्तरपरिस्तोमै राङ्कवैर्मृदितैस्तथा। नरेन्द्रचूडामणिभिर्विचित्रैश्च महाधनैः।
छत्रैस्तथापविद्धैश्च चामरव्यजनैरपि। पद्मेन्दुद्युतिभिश्चैव वदनैश्चारुकुण्डलैः।
कॢप्तश्मश्रुभिरत्यर्थं वीराणां समलङ्कृतैः। अपविद्धैर्महाराज सुवर्णोज्ज्वलकुण्डलैः।
ग्रहनक्षत्रशबला द्यौरिवासीद्वसुन्धरा। एवमेते महासेने मृदिते तव भारत।
परस्परं समासाद्य तव तेषाञ्च संयुगे। तेषु श्रान्तेषु भग्नेषु मृदितेषु च भारत। ४२००
रात्रिः समभवद्घोरा नापश्याम ततो रणं। ततोऽवहारं सैन्यानां प्रचक्रुः कुरुपाण्डवाः।

घोरे निशामुखे रौद्रे वर्त्तमाने सुदारुणे । अवहारं ततः कृत्वा सहिताः कुरुपाण्डवाः ।
न्यविशन्त यथाकाले गताः स्वं शिबिरं तदा ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि अष्टमदिवसयुद्धावहारे सप्तनवतोऽध्यायः ॥ ९७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततो दुर्य्योधनो राजा शकुनिश्चापि सौबलः । दुःशासनश्च पुत्त्रस्ते सूतपुत्त्रश्च दुर्ज्जयः ।
समागम्य महाराज मन्त्रं चक्रुर्विवक्षितं । कथं पाण्डुसुताः सङ्ख्ये जेतव्याः सगणा इति । ४४०५
ततो दुर्य्योधनो राजा सर्व्वांस्तानाह मन्त्रिणः । सूतपुत्त्रं समाभाष्य सौबलञ्च महाबलं ।
द्रोणो भीष्मः कृपः शल्यः सौमदत्तिश्च संयुगे । न पार्थान् प्रतिबाधन्ते न जाने तत्र कारणं ।
अबध्यमानास्ते चापि क्षपयन्ति बलं मम । सोऽस्मि क्षीणबलः कर्ण क्षीणशस्त्रश्च संयुगे ।
निकृतः पाण्डवैः शूरैरबध्यैर्द्दैवतैरपि । सोऽहं संशयमापन्नः प्रहरिष्ये कथं रणे ।
तमब्रवीन्महाराज सूतपुत्त्रो नराधिपं । ४४१०
॥ कर्ण उवाच ॥ माशुचो भरतश्रेष्ठ करिष्येऽहं प्रियं तव । भीष्मः शान्तनवस्तूर्णमपयातु महारणात् ।
निवृत्ते युधि गाङ्गेये न्यस्तशस्त्रे च भारत । अहं पार्थान् हनिष्यामि सहितान् सर्व्वसोमकैः ।
पश्यतो युधि भीष्मस्य शपे सत्येन ते नृप । पाण्डवेषु दयां नित्यं स हि भीष्मः करोति वै ।
अशक्तश्च रणे भीष्मो जेतुमेतान् महारथान् । अभिमानी रणे भीष्मो नित्यं चापि रणप्रियः ।
स कथं पाण्डवान् युद्धे जेष्यते तात सङ्गतान् । स त्वं शीघ्रमितो गत्वा भीष्मस्य शिबिरं प्रति । ४४१५
अनुमान्य गुरुं वृद्धं शस्त्रं न्यासय भारत । न्यस्तशस्त्रे ततो भीष्मे निहतान् पश्य पाण्डवान् ।
मयैकेन रणे राजन् ससुहृद्गणबान्धवान् । एवमुक्तस्तु कर्णेन पुत्त्रो दुर्य्योधनस्तव ।
अब्रवीत् भ्रातरं तत्र दुःशासनमिदं वचः । अनुयात्रं यथा सज्जं सर्व्वं सज्जीभवति सर्व्वशः ।
दुःशासन तथा क्षिप्रं सर्व्वमेवोपपादय । एवमुक्त्वा ततो राजन् कर्णमाह जनेश्वरः ।
अनुमान्य रणे भीष्ममेषोऽहं द्विपदाम्बरं । आगमिष्ये ततः क्षिप्रं त्वत्सकाशमरिन्दम । ४४२०
अपयाते ततो भीष्मे प्रहरिष्यसि संयुगे । निष्पपात ततस्तूर्णं पुत्त्रस्तव विशाम्पते ।
सहितो भ्रातृभिस्तैस्तु देवैरिव शतक्रतुः । ततस्तं नृपशार्द्दूलं शार्द्दूलसमविक्रमं ।
आरोहयद्धयं तूर्णं भ्राता दुःशासनस्तथा । अङ्गदी बद्धमुकुटो हस्ताभरणवान्नृप ।
धार्त्तराष्ट्रो महाराज विबभौ स पथि व्रजन् । भाण्डीपुष्पनिकाशेन तपनीयनिभेन च ।
अनुलिप्तः परार्द्ध्येन चन्दनेन सुगन्धिना । अरजोऽम्बरसंवीतः सिंहखेलगतिर्नृपः । ४४२५
शुशुभे विमलार्च्चिष्मान्नभसीव दिवाकरः । तं प्रयान्तं नरव्याघ्रं भीष्मस्य शिबिरं प्रति ।
अनुजग्मुर्महेष्वासाः सर्व्वलोकस्य धन्विनः । भ्रातरश्च महेष्वासास्त्रिदशा इव वासवं ।
हयानन्ये समारुह्य गजानन्ये च भारत । रथानन्ये नरश्रेष्ठाः परिवव्रुः समन्ततः ।
आत्तशस्त्राश्च सुहृदो रक्षणार्थं महीपतेः । प्रादुर्ब्बभूवुः सहिताः शक्रस्येवामरा दिवि ।
सम्पूज्यमानः कुरुभिः कौरवाणां महाबलः । प्रययौ सदनं राजा गाङ्गेयस्य यशस्विनः । ४४३०

अन्वीयमानः सततं सोदर्य्यैः परिवारितः । दक्षिणं दक्षिणः काले संहृत्य स्वभुजं तदा।
हस्तिहस्तोपमं पीनं सर्व्वशत्रुनिवर्हणं । प्रगृह्य चाञ्जलीन् नृणामुद्यतान् सर्व्वतो दिशः ।
शुश्राव मधुरा वाचो नानादेशनिवासिनां । संस्तूयमानः सूतैश्च मागधैश्च महायशाः ।
पूजयानश्च तान् सर्व्वान् सर्व्वलोके महेश्वरः । प्रदीपैः काञ्चनैस्तत्र गन्धतैलावसेचितैः ।
परिवव्रुर्महात्मानः प्रज्वलद्भिः समन्ततः । स तैः परिवृतो राजा प्रदीपैः काञ्चनैर्ज्वलन् । ४४३५
शुशुभे चन्द्रमा युक्तो दीप्तैरिव महाग्रहैः । काञ्चनोष्णीषिणस्तत्र वेत्रझर्झरपाणयः ।
प्रोत्सारयन्तः शनकैस्तं जनं सर्व्वतो दिशं । सम्प्राप्य तु ततो राजा भीष्मस्य सदनं शुभं ।
अवतीर्य्य हयाच्चापि भीष्मं प्राप्य जनेश्वरः । अभिवाद्य ततो भीष्मं निषण्णः परमासने ।
काञ्चने सर्व्वतोभद्रे स्पर्द्ध्यास्तरणसंवृते । उवाच प्राञ्जलिर्भीष्मं वाष्पकण्ठोऽश्रुलोचनः ।
त्वां वयं हि समाश्रित्य संयुगे शत्रुसूदन । उत्सहेम रणे जेतुं सेन्द्रानपि सुरासुरान् । ४४४०
किमु पाण्डुसुतान् वीरान् ससुहृद्गणबान्धवान् । तस्मादर्हसि गाङ्गेय कृपां कर्त्तुं मयि प्रभो ।
जहि पाण्डुसुतान् वीरान् महेन्द्र इव दानवान् । अहं सर्व्वान् महाराज निहनिष्यामि सोमकान् ।
पाञ्चालान् केकयैः सार्द्धं करूषांश्चेति भारत । त्वद्वचः सत्यमेवास्तु जहि पार्थान् समागतान् ।
सोमकांश्च महेष्वासान् सत्यवाग्भव भारत । दयया यदि वा राजन् द्वेष्यभावान्मम प्रभो ।
मन्दभाग्यतया वाऽपि यदि रक्षसि पाण्डवान् । अनुजानीहि समरे कर्णमाहवशोभिनं । ४४४५
स जेष्यति रणे पार्थान् ससुहृद्गणबान्धवान् । स एवमुक्त्वा नृपतिः पुत्रो दुर्य्योधनस्तव ।
नोवाच वचनं किञ्चिद्भीष्मं भीमपराक्रमं ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीष्मदुर्य्योधनसंवादे अष्टनवतोऽध्यायः ॥ ९८ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ वाक्शल्यैस्तव पुत्रेण सोऽतिविद्धो महामनाः । श्वसमानो यथा नागः प्रणुन्नो वाक्शलाकया ।
दुःखेन महताविष्टो नोवाच प्रियमण्वपि । स ध्यात्वा सुचिरं कालं दुःखरोषसमन्वितः ।
उद्वृत्य चक्षुषी कोपान्निर्दहन्निव भारत । सदेवासुरगन्धर्व्वं लोकं लोकविदां वरः । ४४५०
अब्रवीत् तव पुत्रं तु सामपूर्व्वमिदं वचः । किं त्वं दुर्य्योधनैवं मां वाक्शल्यैरपकृन्तसि ।
घटमानं यथाशक्ति कुर्व्वाणञ्च तव प्रियं । जुह्वानं समरे प्राणांस्तवैव प्रियकाम्यया ।
यदा तु पाण्डवः शूरः खाण्डवेऽग्निमतर्पयत् । पराजित्य रणे शक्रं पर्य्याप्तं तन्निदर्शनं ।
यदा च त्वां महाबाहो गन्धर्व्वैर्हृतमोजसा । अमोचयत् पाण्डुसुतः पर्य्याप्तं तन्निदर्शनं ।
द्रवमाणेषु शूरेषु सोदर्य्येषु तव प्रभो । सूतपुत्रे च राधेये पर्य्याप्तं तन्निदर्शनं । ४४५५
यच्च नः सहितान् सर्व्वान् विराटनगरे तदा । एक एव समुद्यातः पर्य्याप्तं तन्निदर्शनं ।
द्रोणञ्च युधि संरब्धं मांच निर्ज्जित्य संयुगे । वासांसि च समादत्त पर्य्याप्तं तन्निदर्शनं ।
यथा द्रौणिं महेष्वासं शारद्वतमथापि च । गोग्रहे जितवान् पूर्व्वं पर्य्याप्तं तन्निदर्शनं ।
विजित्य च यथा कर्णं सदा पुरुषमानिनं । उत्तरायै ददौ वस्त्रं पर्य्याप्तं तन्निदर्शनं ।

निवातकवचान् युद्धे वासवेनापि दुर्ज्जयान्। जितवान् समरे पार्थः पर्य्याप्तं तन्निदर्शनं। ४४६०
को हि शक्तो रणे जेतुं पाण्डवं रभसं तदा। यस्य गोप्ता जगद्गोप्ता शङ्खचक्रगदाधरः।
वासुदेवोऽनन्तशक्तिः सृष्टिसंहारकारकः। सर्व्वेश्वरो देवदेवः परमात्मा सनातनः।
उक्तो हि बहुशो राजन् नारदाद्यैर्महर्षिभिः। त्वन्तु मोहान्न जानीषे वाच्यावाच्यं सुयोधन।
मुमूर्षुर्हि नरः सर्व्वान् वृक्षान् पश्यति काञ्चनान्। तथा त्वमपि गान्धारे विपरीतानि पश्यसि।
स्वयं वैरं महत्कृत्वा पाण्डवैः सह सृञ्जयैः। युध्यस्व तानद्य रणे पश्यामः पुरुषो भव। ४४६५
अहन्तु सोमकान् सर्व्वान् पाञ्चालांश्च समागतान्। निहनिष्ये नरव्याघ्र वर्ज्जयित्वा शिखण्डिनं।
तैरहं निहतः सङ्ख्ये गमिष्ये यमसादनं। तान् वा निहत्य समरे प्रीतिं दास्याम्यहं तव।
पूर्व्वं हि स्त्री समुत्पन्ना शिखण्डी राजवेश्मनि। वरदानात् पुमान् जातः सैषा वै स्त्री शिखण्डिनी।
तमहं न हनिष्यामि प्राणत्यागेऽपि भारत। याऽसौ प्राङ्निर्म्मिता धात्रा सैषा वै स्त्री शिखण्डिनी।
सुखं स्वपिहि गान्धारे श्वोऽस्मि कर्त्ता महारणं। यं जनाः कथयिष्यन्ति यावत् स्थास्यति मेदिनी। ४४७०
एवमुक्तस्तव सुतो निर्ज्जगाम नरेश्वर। अभिवाद्य गुरुं मूर्द्ध्ना प्रययौ स्वं निवेशनं।
आगत्य तु ततो राजा विसृज्य च महाजनं। प्रविवेश ततस्तूर्णं क्षयं शत्रुक्षयङ्करः।
प्रविष्टः स निशां ताञ्च गमयामास पार्थिवः। प्रभातायाञ्च शर्व्वर्य्यां प्रातरुत्थाय तान्नृपः।
राज्ञः समाज्ञापयत सेनां योजयतेति हि। अद्य भीष्मो रणे क्रुद्धो निहनिष्यति सोमकान्।
दुर्य्योधनस्य तच्छ्रुत्वा रात्रौ विलपितं बहु। मन्यमानः स तं राजन् प्रत्यादेशमिवात्मनः। ४४७५
निर्व्वेदं परमं गत्वा विनिन्द्य परवाच्यतां। दीर्घं दध्यौ शान्तनवो योद्धुकामोऽर्ज्जुनं रणे।
इङ्गितेन तु तज्ज्ञात्वा गाङ्गेयेन विचिन्तितं। दुर्य्योधनो महाराज दुःशासनमचोदयत्।
दुःशासन रथास्तूर्णं युज्यन्तां भीष्मरक्षिणः। द्वाविंशतिमनीकानि सर्व्वाण्येवाभिचोदय।
इदं हि समनुप्राप्तं वर्षपूगाभिचिन्तितं। पाण्डवानां ससैन्यानां वधो राज्यस्य चागमः।
तत्र कार्य्यतमं मन्ये भीष्मस्यैवाभिरक्षणं। स नो गुप्तः सहायः स्यात् हन्यात् पार्थांश्च संयुगे। ४४८०
अब्रवीद्धि विशुद्धात्मा नाहं हन्यां शिखण्डिनं। स्त्रीपूर्व्वको ह्यसौ राजन् तस्माद्वर्ज्ज्यो मया रणे।
लोकस्तद्वेद यदहं पितुः प्रियचिकीर्षया। राज्यं स्फीतं महाबाहो स्त्रियश्च त्यक्तवान् पुरा।
नैव चाहं स्त्रियं जातु न स्त्रीपूर्व्वं कथञ्चन। हन्यां युधि नरश्रेष्ठ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते।
अयं स्त्रीपूर्व्वको राजन् शिखण्डी यदि ते श्रुतः। उद्योगे कथितं यत्तत्तथा जाता शिखण्डिनी।
कन्या भूत्वा पुमान् जातः स च मां योधयिष्यति। तस्याहं प्रमुखे बाणान्न मुञ्चेयं कथञ्चन। ४४८५
युद्धे हि क्षत्रियांस्तात पाण्डवानां जयैषिणः। सर्व्वानन्यान् हनिष्यामि सम्प्राप्तान् रणमूर्द्धनि।
एवं मां भरतश्रेष्ठो गाङ्गेयः प्राह शास्त्रवित्। तत्र सर्व्वात्मना मन्ये गाङ्गेयस्यैव पालनं।
अरक्ष्यमाणं हि वृको हन्यात् सिंहं महावने। मा वृकेणेव गाङ्गेयं घातयेम शिखण्डिना।
मातुलः शकुनिः शल्यः कृपो द्रोणो विविंशतिः। यत्ता रक्षन्तु गाङ्गेयं तस्मिन् गुप्ते ध्रुवो जयः।

एतच्छ्रुत्वा तु ते सर्व्वे दुर्य्योधनवचस्तदा । सर्व्वतो रथवंशेन गाङ्गेयं पर्य्यवारयन् । ४४९०
पुत्त्राश्च तव गाङ्गेयं परिवार्य्य ययुस्तदा । कम्पयन्तो भुवं द्याञ्च क्षोभयन्तश्च पाण्डवान् ।
तैरथैः सुप्रसंयुक्तैर्द्दन्तिभिश्च महारथाः । परिवार्य्य रणे भीष्मं दंशिताः समवस्थिताः ।
यथा देवासुरे युद्धे त्रिदशा वज्रधारिणं । सर्व्वे ते स्म व्यतिष्ठन्त रक्षन्तस्तं महारथं ।
ततो दुर्य्योधनो राजा पुनर्भ्रातरमब्रवीत् । सव्यं चक्रं युधामन्युरुत्तमौजाश्च दक्षिणं ।
गोप्तारावर्ज्जुनस्यैतावर्ज्जुनोऽपि शिखण्डिनः । रक्ष्यमाणः स पार्थेन तथास्माभिर्व्विवर्जितः । ४४९५
यथा भीष्मं स नो हन्यात् दुःशासन तथा कुरु । भ्रातुस्तद्वचनं श्रुत्वा पुत्त्रो दुःशासनस्तव ।
भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा प्रययौ सह सेनया । भीष्मन्तु रथवंशेन दृष्ट्वा समभिसंवृतं ।
अर्ज्जुनो रथिनां श्रेष्ठो धृष्टद्युम्नमुवाच ह । शिखण्डिनं नरव्याघ्रं भीष्मस्य प्रमुखे नृप ।
स्थापयस्वाद्य पाञ्चाल्य तस्य गोप्ताहमित्युत ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि दुर्य्योधनदुःशासनसंवादे नवनवतोऽध्यायः ॥ ९९ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः शान्तनवो भीष्मो निर्ययौ सह सेनया । व्यूहञ्चाव्यूहत महत् सर्व्वतोभद्रमात्मना ४५००
कृपश्च कृतवर्म्मा च शैब्यश्चैव महारथः । शकुनिः सैन्धवश्चैव काम्बोजश्च सुदक्षिणः ।
भीष्मेण सहिताः सर्व्वे पुत्त्रैश्च तव भारत । अग्रतः सर्व्वसैन्यानां व्यूहस्य प्रमुखे स्थिताः ।
द्रोणो भूरिश्रवाः शल्यो भगदत्तश्च मारिष । दक्षिणं पक्षमाश्रित्य स्थिता व्यूहस्य दंशिताः ।
अश्वत्थामा सोमदत्तश्चावन्त्यौ च महारथौ । महत्या सेनया युक्ता वामं पक्षमपालयन् ।
दुर्य्योधनो महाराज त्रिगर्त्तैः सर्व्वतो वृतः । व्यूहमध्ये स्थितो राजन् पाण्डवान् प्रति भारत । ४५०५
अलम्बुषो रथिश्रेष्ठः श्रुतायुश्च महारथः । पृष्ठतः सर्व्वसैन्यानां स्थितौ व्यूहस्य दंशितौ ।
एवञ्च तं तदा व्यूहं कृत्वा भारत तावकाः । सन्नद्धाः समदृश्यन्त प्रतपन्त इवाग्नयः ।
ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पाण्डवः । नकुलः सहदेवश्च माद्रीपुत्त्रावुभावपि ।
अग्रतः सर्व्वसैन्यानां स्थिता व्यूहस्य दंशिताः । धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्च महारथः ।
स्थिताः सैन्येन महता परानीकविनाशनाः । शिखण्डी विजयश्चैव राक्षसश्च घटोत्कचः । ४५१०
चेकितानो महाबाहुः कुन्तिभोजश्च वीर्य्यवान् । स्थिता रणे महाराज महत्या सेनया वृताः ।
अभिमन्युर्म्महेष्वासो द्रुपदश्च महाबलः । कैकेया भ्रातरश्चैव स्थिता युद्धाय दंशिताः ।
एवं तेऽपि महाव्यूहं प्रतिव्यूह्य सुदुर्ज्जयं । पाण्डवाः समरे शूराः स्थिता युद्धाय दंशिताः ।
तावकास्तु रणे यत्ताः सहसेना नराधिपाः । अभ्युद्ययू रणे पार्थान् भीष्मं कृत्वाऽग्रतो नृप ।
तथैव पाण्डवा राजन् भीमसेनपुरोगमाः । भीष्मं योद्धुमभीप्सन्तः सङ्ग्रामे विजयैषिणः । ४५१५
क्ष्वेडाः किलकिलाशब्दाः क्रकचा गोविषाणिकाः । भेरीमृदङ्गपणवान् नादयन्तश्च कुञ्जरान् ।
पाण्डवा अभ्यवर्त्तन्त नदन्तो भैरवान् रवान् । भेरीमृदङ्गशङ्खानां दुन्दुभीनाञ्च निःस्वनैः ।
उत्कुष्टः सिंहनादैश्च वल्गितैश्च पृथग्विधैः । वयं प्रतिनदन्तस्तानगच्छाम त्वरान्विताः ।

सहसैवाभिसंक्रुद्धास्तदासीत्तुमुलं महत् । ततोऽन्योऽन्यं प्रधावन्तः सम्प्रहारं प्रचक्रिरे ।
ततः शब्देन महता प्रचकम्पे वसुन्धरा । पक्षिणश्च महाघोरं व्याहरन्तो विबभ्रमुः ।
सप्रभश्चोदितः सूर्य्यो निष्प्रभः समपद्यत । ववुश्च वातास्तुमुलाः शंसन्तः सुमहद्भयं ।
घोराश्च घोरनिर्ह्रादाः शिवास्तत्र ववाशिरे । वेदयन्त्यो महाराज महद्वैशसमागतं ।
दिशः प्रज्वलिता राजन् पांशुवर्षं पपात च । रुधिरेण समुन्मिश्रमस्थिवर्षं तथैव च ।
रुदतां वाहनानाञ्च नेत्रेभ्यः प्रापतज्जलं । सुस्रुवुश्च शकृन्मूत्रं प्रध्यायन्तो विशाम्पते ।
अन्तर्हिता महानादाः श्रूयन्ते भरतर्षभ । रक्षसां पुरुषादानां नदतां भैरवान् रवान् ।
सम्पतन्तश्च दृश्यन्ते गोमायुबलवायसाः । श्वानश्च विविधैर्नादैर्व्वाशन्तस्तत्र मारिष ।
ज्वलिताश्च महोल्का वै समाहत्य दिवाकरं । निपेतुः सहसा भूमौ वेदयन्त्यो महद्भयं ।
महान्त्यनीकानि महासमुच्छ्रये ततस्तयोः पाण्डवधार्त्तराष्ट्रयोः । चकम्पिरे शङ्खमृदङ्गनिःस्वनैः प्रकम्पितानीव वनानि वायुना ।
नरेन्द्रनागाश्वसमाकुलानामभ्यागतानामशिवे मुहूर्त्ते । बभूव घोषस्तुमुलश्चमूनां वातोद्धुतानामिव सागराणां ।

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि उत्पातदर्शने शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

॥ सञ्जय उवाच ॥ अभिमन्यू रथोदारः पिशङ्गैस्तुरगोत्तमैः । अभिदुद्राव तेजस्वी दुर्य्योधनबलं महत् ।
विकिरन् शरवर्षाणि वारिधारा इवाम्बुदः । न शेकुः समरे क्रुद्धं सौभद्रमरिसूदनं ।
शस्त्रौघिनं गाहमानं सेनासागरमक्षयं । निवारयितुमप्याजौ त्वदीयाः कुरुनन्दन ।
तेन मुक्ता रणे राजञ्छराः शत्रुनिबर्हणाः । क्षत्रियाननयञ्छूरान् प्रेतराजनिवेशनं ।
यमदण्डोपमान् घोरान् ज्वलिताशीविषोपमान् । सौभद्रः समरे क्रुद्धः प्रेषयामास सायकान् ।
सरथान् रथिनस्तूर्णं हयांश्चैव ससादिनः । गजारोहांश्च सगजान् दारयामास फाल्गुनिः ।
तस्य तत् कुर्व्वतः कर्म्म महत् सङ्ख्ये महीभृतः । पूजयाञ्चक्रिरे हृष्टाः प्रशशंसुश्च फाल्गुनिं ।
तान्यनीकानि सौभद्रो द्रावयामास भारत । तूलराशिमिवाकाशे मारुतः सर्व्वतो दिशं ।
तेन विद्राव्यमाणानि तव सैन्यानि भारत । त्रातारं नाध्यगच्छेरन् पङ्के मग्ना इव द्विपाः ।
विद्राव्य सर्व्वसैन्यानि तावकानि नरोत्तम । अभिमन्युः स्थितो राजन् विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ।
न चैनं तावका राजन् विषेहुररिघातिनं । प्रदीप्तं पावकं यद्वत् पतङ्गाः कालचोदिताः ।
प्रहरन् सर्व्वशत्रुभ्यः पाण्डवानां महारथः । अदृश्यत महेष्वासः सवज्र इव वासवः ।
हेमपृष्ठं धनुश्चास्य ददृशे विचरद्दिशः । तोयदेषु यथा राजन् राजमाना शतह्रदाः ।
शराश्च निशिताः पीता निश्चरन्ति स्म संयुगे । वनात् फुल्लद्रुमाद्राजन् भ्रमराणामिव व्रजाः
तथैव चरतस्तस्य सौभद्रस्य महात्मनः । रथेन काञ्चनाङ्गेन ददृशुर्नान्तरं जनाः ।
मोहयित्वा कृपं द्रोणं द्रौणिञ्च सुमहद्बलं । सैन्धवञ्च महेष्वासो विचरन् लघु सुष्ठु च ।
मण्डलीकृतमेवास्य धनुः पश्यामि भारत । सूर्य्यमण्डलसङ्काशं दहतस्तव वाहिनीं ।

तं दृष्ट्वा क्षत्रियाः शूराः प्रपतन्तं तरस्विनं। द्विफाल्गुनमिमं लोकं मेनिरे तस्य कर्म्मभिः।
तेनार्द्दिता महाराज भारती सा महाचमूः। बभ्रमस्तत्र तत्रैव योषिन्मदवशादिव।
द्रावयित्वा महासैन्यं कम्पयित्वा महारथान्। नन्दयामास सुहृदो मयं जित्वेव वासवः।
तेन विद्राव्यमाणानि तव सैन्यानि संयुगे। चक्रुरार्त्तस्वरं घोरं पर्जन्यनिनदोपमं। ४४४०
तं श्रुत्वा निनदं घोरं तव सैन्यस्य भारत। मारुतोद्धूतवेगस्य सागरस्येव पर्व्वणि।
दुर्य्योधनस्तदा राजन्नार्य्यशृङ्गिमभाषत। एषः कार्ष्णिर्महाबाहो द्वितीय इव फाल्गुनः।
चमूं द्रावयते क्रोधाद्वृत्रो देवचमूमिव। तस्य चान्यं न पश्यामि संयुगे भेषजं महत्।
ऋते त्वां राक्षसश्रेष्ठ सर्व्वविद्यासु पारगं। स गत्वा त्वरितं वीरं जहि सौभद्रमाहवे।
वयं पार्थं हनिष्यामो भीष्मद्रोणपुरोगमाः। स एवमुक्तो बलवान् राक्षसेन्द्रः प्रतापवान्। ४४४५
प्रययौ समरे तूर्णं तव पुत्रस्य शासनात्। नर्द्दमानो महानादं प्रावृषीव बलाहकः।
तस्य शब्देन महता पाण्डवानां बलं महत्। प्रचलत् सर्व्वतो राजन् वातोद्धूत इवार्णवः।
बहवश्च महाराज तस्य नादेन भीषिताः। प्रियान् प्राणान् परित्यज्य निपेतुर्द्धरणीतले।
कार्ष्णिश्चापि मुदा युक्तः प्रगृह्य सशरं धनुः। नृत्यन्निव रथोपस्थे तद्रक्षः समुपाद्रवत्।
ततः स राक्षसः क्रुद्धः संप्राप्यैवार्ज्जुनिं रणे। नातिदूरे स्थितां तस्य द्रावयामास वै चमूं। ४४५०
सा वध्यमानाश्च तथा पाण्डवानां महाचमूः। प्रत्युद्ययौ रणे रक्षो देवसेनां यथा बलः।
विमर्द्दः सुमहानासीत् तस्य सैन्यस्य मारिष। रक्षसा घोररूपेण बध्यमानस्य संयुगे।
ततः शरसहस्रैस्तां पाण्डवानां महाचमूं। व्यद्रावयद्रणे रक्षो दर्शयन् स्वपराक्रमं।
सा वध्यमाना च तथा पाण्डवानामनीकिनी। रक्षसा घोररूपेण प्रदुद्राव महद्भयात्।
प्रमृद्य च रणे सेनां पद्मिनीं वारणो यथा। ततोऽभिदुद्राव रणे द्रौपदेयान् महाबलः। ४४५५
तेन क्रुद्धा महेष्वासा द्रौपदेयाः प्रहारिणः। राक्षसं दुद्रुवुः संख्ये ग्रहाः पञ्च रविं यथा।
वीर्य्यवद्भिस्ततस्तैस्तु पीडितो राक्षसोत्तमः। यथा युगक्षये घोरे चन्द्रमाः पञ्चभिर्ग्रहैः।
प्रतिविन्ध्यस्ततो रक्षो बिभेद निशितैः शरैः। सर्व्वपारशवैस्तूर्णमकुण्ठाग्रैर्महाबलः।
स तैर्भिन्नतनुत्राणः शुशुभे राक्षसोत्तमः। मरीचिभिरिवार्कस्य संस्यूतो जलदो महान्।
विषक्तैः स शरैश्चापि तपनीयपरिच्छदैः। आर्य्यशृङ्गिर्बभौ राजन् दीप्तशृङ्ग इवाचलः। ४४६०
ततस्ते भ्रातरः पञ्च राक्षसेन्द्रं महाहवे। विव्यधुर्निशितैर्बाणैस्तपनीयविभूषितैः।
स निर्भिन्नः शरैर्घोरैर्भुजगैः कोपितैरिव। अलम्बुषो भृशं राजन् नागेन्द्र इव चुक्रुधे।
सोऽतिविद्धो महाराज मुहूर्त्तमिव मारिष। प्रविवेश तमो दीर्घं पीडितस्तैर्महारथैः।
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां क्रोधेन द्विगुणीकृतः। चिच्छेद सायकांस्तेषां ध्वजांश्चैव धनूंषि च।
एकैकं पञ्चभिर्ब्बाणैराजघान स्मयन्निव। अलम्बुषो रथोपस्थे नृत्यन्निव महारथः। ४४६५
त्वरमाणः सुसंरब्धो हयांस्तेषां महात्मनां। जघान राक्षसः क्रुद्धः सारथींश्च महाबलः।

विभेद च सुसंरब्धः पुनश्चैतान् सुसंशितैः। शरैर्व्वक्रविधाकारैः शतशोऽथ सहस्रशः।
विरथांश्च महेष्वासान् कृत्वा तत्र स राक्षसः। अभिदुद्राव वेगेन हन्तुकामो निशाचरः।
तानर्द्दितान् रणे तेन राक्षसेन दुरात्मना। दृष्ट्वाऽर्ज्जुनसुतः संख्ये राक्षसं समुपाद्रवत्।
तयोः समभवद्युद्धं वृत्रवासवयोरिव। ददृशुस्तावकाः सर्व्वे पाण्डवाश्च महारथाः। ४५८०
तौ समेतौ महायुद्धे क्रोधदीप्तौ परस्परं। महाबलौ महाराज क्रोधसंरक्तलोचनौ।
परस्परमवेक्षेतां कालानलसमौ युधि। तयोः समागमो घोरो बभूव कटुकोदयः।
यथा देवासुरे युद्धे शक्रशम्बरयोः पुरा।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि नवमदिवस युद्धारम्भे अलम्बुषाभिमन्युसमागमे एकाधिकशततमोऽध्यायः
॥ १०१ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ आर्ज्जुनिं समरे शूरं विनिघ्नन्तं महारथान्। अलम्बुषः कथं युद्धे प्रत्ययुध्यत भारत।
आर्श्यशृङ्गिं कथञ्चैव सौभद्रः परवीरहा। तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन यथावृत्तं स्म संयुगे। ४५८५
भीमो वा रथिनां श्रेष्ठो राक्षसो वा घटोत्कचः। नकुलः सहदेवो वा सात्यकिर्व्वा महारथः।
एतदाचक्ष्व मे सत्यं कुशलो ह्यसि सञ्जय। धनञ्जयश्च किं चक्रे मम सैन्यस्य संयुगे।
॥ सञ्जय उवाच ॥ हन्त तेऽहं प्रवक्ष्यामि सङ्ग्रामं लोमहर्षणं। यथाऽभूद्राक्षसेन्द्रस्य सौभद्रस्य च मारिष।
अर्ज्जुनश्च यथा सङ्ख्ये भीमसेनश्च पाण्डवः। नकुलः सहदेवश्च रणे चक्रुः पराक्रमं।
तथैव तावकाः सर्व्वे भीष्मद्रोणपुरःसराः। अद्भुतानि विचित्राणि चक्रुः कर्म्माण्यभीतवत्। ४५९०
अलम्बुषस्तु समरे अभिमन्युं महारथं। विनद्य सुमहानादं तर्ज्जयित्वा मुहुर्मुहुः।
अभिदुद्राव वेगेन तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत्। अभिमन्युश्च वेगेन सिंहवद्विनदन्मुहुः।
आर्श्यशृङ्गिं महेष्वासं पितुरत्यन्तवैरिणं। ततः समीयतुः सङ्ख्ये त्वरितौ नरराक्षसौ।
रथाभ्यां रथिनौ श्रेष्ठौ यथा वै देवदानवौ। मायावी राक्षसश्रेष्ठो दिव्यास्त्रज्ञश्च फाल्गुनिः।
ततः कार्ष्णिर्महाराज निशितैः सायकैस्त्रिभिः। आर्श्यशृङ्गिं रणे विद्ध्वा पुनर्व्विव्याध पञ्चभिः। ४५९५
अलम्बुषोऽपि संक्रुद्धः कार्ष्णिं नवभिराशुगैः। हृदि विव्याध वेगेन तोत्त्रैरिव महाद्विपं।
ततः शरसहस्रेण क्षिप्रकारी निशाचरः। अर्ज्जुनस्य सुतं संख्ये पीडयामास भारत।
अभिमन्युस्ततः क्रुद्धो नवभिर्न्नतपर्व्वभिः। बिभेद निशितैर्व्वाणैराक्षसेन्द्रं महोरसि।
ते तस्य विविशुस्तूर्णं कायं निर्भिद्य मर्म्मसु। स तैर्व्विभिन्नसर्व्वाङ्गः शुशुभे राक्षसोत्तमः।
पुष्पितैः किंशुकैराजन् संस्तीर्ण इव पर्व्वतः। सन्धारयाणश्च शरान् हेमपुङ्खान् महाबलः। ४६००
विबभौ राक्षसश्रेष्ठः सज्वाल इव पर्व्वतः। ततः क्रुद्धो महाराज आर्श्यशृङ्गिरमर्षणः।
महेन्द्रप्रतिमं कार्ष्णिं छादयामास पत्त्रिभिः। तेन ते विशिखा मुक्ता यमदण्डोपमाः शिताः।
अभिमन्युं विनिर्भिद्य प्राविशन्त धरातलं। तथैवार्ज्जुनिना मुक्ताः शराः कनकभूषणाः।
अलम्बुषं विनिर्भिद्य प्राविशन्त धरातलं। सौभद्रस्तु रणे रक्षः शरैः सन्नतपर्व्वभिः।

चक्रे विमुखमासाद्य मयं शक्र इवाहवे । विमुखस्य ततो रक्षो बध्यमानं रणेऽरिणा । ४५०५
प्रादुश्चक्रे महामायां तामसीं परतापन: । ततस्ते तमसा सर्व्वे हृतास्त्वासन् महीपते ।
नाभिमन्युमपश्यन्त नैव स्वान् न परान् रणे । अभिमन्युश्च तं दृष्ट्वा घोररूपं महत्तमं ।
प्रादुश्चक्रे सौरमस्त्रं भास्करं कुरुनन्दन: । तत: प्रकाशमभवज्जगत्सर्व्वं महीपते ।
तांश्चाभिजघ्निवान् मायां राक्षसस्य दुरात्मन: । संक्रुद्धश्च महावीर्य्यो राक्षसेन्द्रं नरोत्तम: ।
छादयामास समरे शरै: सन्नतपर्व्वभि: । बह्वीस्तथाऽन्या मायाश्च प्रयुक्तास्तेन रक्षसा । ४५१०
सर्व्वास्त्रविदमेयात्मा वारयामास फाल्गुनि: । हतमायस्ततो रक्षो बध्यमानश्च सायकै: ।
रथं तत्रैव सन्त्यज्य प्राद्रवत् महतो भयात् । तस्मिन् विनिर्ज्जिते तूर्णं कूटयोधिनि राक्षसे ।
आर्ज्जुनि: समरे सैन्यं तावकं स ममर्द्द ह । मदान्धो वन्यनागेन्द्र: सपद्मां पद्मिनीमिव ।
तत: शान्तनवो भीष्म: सैन्यं दृष्ट्वाऽभिविद्रुतं । महता शरवर्षेण सौभद्रं पर्य्यवारयत् ।
कोष्ठीकृत्य च तं वीरं धार्त्तराष्ट्रा महारथा: । एकं सुबहवो युद्धे ततक्षु: सायकैर्दृढं । ४५१५
स तेषां रथिनां वीर: पितुस्तुल्यपराक्रम: । सदृशो वासुदेवस्य विक्रमेण बलेन च ।
उभयो: सदृशं कर्म्म स पितुर्म्मातुलस्य च । रणे बहुविधं चक्रे सर्व्वशस्त्रभृतां वर: ।
ततो धनञ्जयो वीरो विनिघ्नंस्तव सैनिकान् । आससाद रणे पुत्रं पुत्रप्रेप्सुरमर्षण: ।
तथैव समरे राजन् पिता देवव्रतस्तव । आससाद रणे पार्थं स्वर्भानुरिव भास्करं ।
तत: सरथनागाश्वा: पुत्रास्तव जनेश्वर । परिवव्रू रणे भीष्मं जुगुपुश्च समन्तत: । ४५२०
तथैव पाण्डवा राजन् परिवार्य्य धनञ्जयं । रणाय महते युक्ता दंशिता भरतर्षभ ।
शारद्वतस्ततो राजन् भीष्मस्य प्रमुखे स्थितं । अर्ज्जुनं पञ्चविंशत्या सायकानां समाचिनोत् ।
प्रत्युद्गम्याथ विव्याध सात्यकिस्तं शितै: शरै: । पाण्डवप्रियकामार्थं शार्दूल इव कुञ्जरं ।
गौतमोऽपि त्वरायुक्तो माधवं नवभि: शरै: । हृदि विव्याध संक्रुद्ध: कङ्कपत्रपरिच्छदै: ।
शैनेयोऽपि तत: क्रुद्धश्चापमानम्य वै जवात् । गौतमान्तकरं तूर्णं समाधत्त शिलीमुखं । ४५२५
तमापतन्तं वेगेन शक्राशनिसमद्युतिं । द्विधा चिच्छेद संक्रुद्धो द्रौणि: परमकोपन: ।
समुत्सृज्याथ शैनेयो गौतमं रथिनां वर: । अभ्यद्रवद्रणे द्रौणिं राहु: खे शशिनं यथा ।
तस्य द्रोणसुतश्चापं द्विधा चिच्छेद भारत । अथैनं छिन्नधन्वानं ताडयामास सायकै: ।
सोऽन्यत् कार्म्मुकमादाय शत्रुघ्नं भारसाधनं । द्रौणिं षष्ट्या महाराज बाह्वोरुरसि चार्पयत् ।
स विद्धो व्यथितश्चैव मुहूर्त्तं कश्मलान्वित: । निषसाद रथोपस्थे ध्वजयष्टिं समाश्रित: । ४५३०
प्रतिलभ्य तत: संज्ञां द्रोणपुत्र: प्रतापवान् । वार्ष्णेयं समरे क्रुद्धो नाराचेन समर्दयत् ।
शैनेयं स तु निर्भिद्य प्राविशद्धरणीतले । वसन्तकाले बलवान् बिलं सर्पशिशुर्यथा ।
अथापरेण भल्लेन माधवस्य ध्वजोत्तमं । चिच्छेद समरे द्रौणि: सिंहनादं मुमोच ह ।
पुनश्चैनं शरैर्घोरैश्छादयामास भारत । निदाघान्ते महाराज यथा मेघो दिवाकरं ।

सात्यकोऽपि महाराज शरजालं निहत्य तत् । द्रौणिमभ्याकिरत्तूर्णं शरजालैरनेकधा । ४६३५
तापयामास च द्रौणिं शैनेयः परवीरहा । विमुक्तो मेघजालेन यथैव तपनस्तथा ।
शराणाञ्च सहस्रेण पुनरेव समुद्यतः । सात्यकिश्छादयामास ननाद च महाबलः ।
दृष्ट्वा पुत्रं तथा ग्रस्तं राहुणेव निशाकरं । अभ्यद्रवत शैनेयं भारद्वाजः प्रतापवान् ।
विव्याध च सुतीक्ष्णेन पृषत्केन महामृधे । परीप्सन् स्वसुतं राजन् वार्ष्णेयेनाभिपीडितं ।
सात्यकिस्तु रणे हित्वा गुरुपुत्रं महारथं । द्रोणं विव्याध विंशत्या सर्व्वपारसवैः शरैः । ४६४०
तदन्तरममेयात्मा कौन्तेयः शत्रुतापनः । अभ्यद्रवद्रणे क्रुद्धो द्रोणं प्रति महारथः ।
ततो द्रोणस्य पार्थस्य समेयातां महामृधे । यथा बुधस्य शुक्रस्य महाराज नभस्तले ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे द्रोणार्ज्जुनसमागमे द्व्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १०२ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ कथं द्रोणो महेष्वासः पाण्डवस्य धनञ्जयः । समीयतूरणे यत्तौ तावुभौ पुरुषर्षभौ ।
प्रियो हि पाण्डवो नित्यं भारद्वाजस्य धीमतः । आचार्य्यस्य रणे नित्यं प्रियः पार्थस्य सञ्जय ।
तावुभौ रथिनौ सङ्ख्ये दृप्तौ सिंहाविवोत्कटौ । कथं समीयतुर्यत्तौ भारद्वाजधनञ्जयौ । ४६४५
॥ सञ्जय उवाच ॥ न द्रोणः समरे पार्थं जानीते प्रियमात्मनः । क्षत्रधर्म्मं पुरस्कृत्य पार्थो वा गुरुमाहवे ।
न क्षत्रिया रणे राजन् वर्ज्जयन्ति परस्परं । निर्म्मर्य्यादं हि युध्यन्ते पितृभिर्भ्रातृभिः सह ।
रणे भारत पार्थेन द्रोणो विद्धस्त्रिभिः शरैः । नाचिन्तयच्च तान् बाणान् पार्थचापच्युतान् युधि ।
शरवृष्ट्या पुनः पार्थं छादयामास तं रणे । स प्रजज्वाल रोषेण गहनेऽग्निरिवोर्ज्जितः ।
ततोऽर्ज्जुनं रणे द्रोणः शरैः सन्नतपर्व्वभिः । छादयामास राजेन्द्र न चिरादेव भारत । ४६५०
ततो दुर्य्योधनो राजा सुशर्म्माणमचोदयत् । द्रोणस्य समरे राजन् पार्ष्णिग्रहणकारणात् ।
त्रिगर्त्तराडपि क्रुद्धो भृशमायम्य कार्म्मुकं । छादयामास राजेन्द्र पार्थं बाणैरयोमुखैः ।
ताभ्यां मुक्ताः शरा राजन्नन्तरिक्षे विरेजिरे । हंसा इव महाराज शरत्काले नभस्तले ।
ते शराः प्राप्य कौन्तेयं समन्ताद्विविशुः प्रभो । फलभारनतं यद्वत् स्वादुवृक्षं विहङ्गमाः ।
अर्ज्जुनस्तु रणे नादं विनद्य रथिनां वरः । त्रिगर्त्तराजं समरे सपुत्रं विव्यधे शरैः । ४६५५
ते विध्यमानाः पार्थेन कालेनेव युगक्षये । पार्थमेवाभ्यवर्त्तन्त मरणे कृतनिश्चयाः ।
मुमुचुः शरवृष्टिञ्च पाण्डवस्य रथं प्रति । शरवृष्टिं ततस्तान्तु शरवर्षैः समन्ततः ।
प्रतिजग्राह राजेन्द्र तोयवृष्टिमिवाचलः । तत्राद्भुतमपश्याम बीभत्सोर्हस्तलाघवं ।
विमुक्तां बहुभिर्योधैः शस्त्रवृष्टिं दुरासदां । यदेको वारयामास मारुतोऽभ्रगणानिव ।
कर्म्मणा तेन पार्थस्य तुतुषुर्देवदानवाः । अथ क्रुद्धो रणे पार्थस्त्रिगर्त्तान् प्रति भारत । ४६६०
मुमोचास्त्रं महाराज वायव्यं पृतनामुखे । प्रादुरासीत्ततो वायुः क्षोभयाणो नभस्तलं ।
पातयन् वै तरुगणान् विनिघ्नंश्चैव सैनिकान् । ततो द्रोणोऽभिवीक्ष्यैव वायव्यास्त्रं सुदारुणं ।
शैलमन्यन्महाराज घोरमस्त्रं मुमोच ह । द्रोणेन युधि निर्म्मुक्ते तस्मिन्नस्त्रे नराधिप ।

प्रशशाम ततो वायुः प्रसन्नाश्च दिशो दश । ततः पाण्डुसुतो वीरस्त्रिगर्त्तस्य रथव्रजान् ।
निहत्याहांस्ततश्चक्रे विमुखान् विपराक्रमान् । ततो दुर्य्योधनश्चैव कृपश्च रथिनां वरः ।
अश्वत्थामा तथा शल्यः काम्बोजश्च सुदक्षिणः । विन्दानुविन्दावावन्त्यौ वाह्लिकः सह वाह्लिकैः ।
महता रथवंशेन पार्थस्यावारयन् दिशः । तथैव भगदत्तस्य श्रुतायुश्च महाबलः ।
गजानीकेन भीमस्य ताववारयतां दिशः । भूरिश्रवाः शलश्चैव सौबलश्च विशाम्पते ।
शरौघैर्व्विमलैस्तीक्ष्णैर्माद्रीपुत्त्राववारयन् । भीष्मस्तु सहितः सङ्ख्ये धार्त्तराष्ट्रैः ससैनिकैः ।
युधिष्ठिरं समासाद्य सर्व्वतः पर्य्यवारयत् । आपतन्तं गजानीकं दृष्ट्वा पार्थो वृकोदरः ।
लेलिहन् सृक्कणी वीरो मृगराडिव कानने । भीमस्तु रथिनां श्रेष्ठो गदां गृह्य महाहवे ।
अवप्लुत्य रथात्तूर्णं तव सैन्यमभीषयत् । तमुद्वीक्ष्य गदाहस्तं ततस्ते गजसादिनः ।
परिवव्रू रणे यत्नात् भीमसेनं समन्ततः । गजमध्यमनुप्राप्तः पाण्डवः स व्यराजत ।
मेघजालस्य महतो यथा मध्यगतो रविः । व्यधमत् स गजानीकं गदया पाण्डवर्षभः ।
महाभ्रजालमतुलं मातरिश्वेव सन्ततं । ते वध्यमाना बलिना भीमसेनेन दन्तिनः ।
आर्त्तनादं रणे चक्रुर्गर्ज्जन्तो जलदा इव । बहुधा दारितश्चैव विषाणैस्तत्र दन्तिभिः ।
फुल्लाशोकनिभः पार्थः शुशुभे रणमूर्द्धनि । विषाणे दन्तिनं गृह्य निर्व्विषाणमथाकरोत् ।
विषाणेन च तेनैव कुम्भेऽभ्याहत्य दन्तिनं । पातयामास समरे दण्डहस्त इवान्तकः ।
शोणिताक्तां गदां बिभ्रत् मेदोमज्जाकृतच्छविः । कृताभ्यङ्गः शोणितेन रुद्रवत् प्रत्यदृश्यत ।
एवं ते वध्यमानास्तु हतशेषा महागजाः । प्राद्रवन्त दिशो राजन् विमृद्नन्तः स्वकं बलं ।
द्रवद्भिस्तैर्म्महानागैः समन्ताद्भरतर्षभ । दुर्य्योधनबलं सर्व्वं पुनरासीत् पराङ्मुखं ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीमपराक्रमे त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ मध्यन्दिने महाराज सङ्ग्रामः समपद्यत । लोकक्षयकरो रौद्रो भीष्मस्य सह सोमकैः ।
गाङ्गेयो रथिनां श्रेष्ठः पाण्डवानामनीकिनीं । व्यधमन्निशितैर्ब्बाणैः शतशोऽथ सहस्रशः ।
संममर्द्द च तत् सैन्यं पिता देवव्रतस्तव । धान्यानामिव लूनानां प्रकरं गोगणा इव ।
धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च विराटो द्रुपदस्तथा । भीष्ममासाद्य समरे शरैर्ज्जघ्नुर्म्महारथं ।
धृष्टद्युम्नं ततो विद्ध्वा विराटञ्च शरैस्त्रिभिः । द्रुपदस्य च नाराचं प्रेषयामास भारत ।
तेन विद्धा महेष्वासा भीष्मेणामित्रकर्षिणा । चुक्रुधुः समरे राजन् पादस्पृष्टा इवोरगाः ।
शिखण्डी तञ्च विव्याध भारतानां पितामहं । स्त्रीमयं मनसा ध्यात्वा नास्मै प्राहरदच्युतः ।
धृष्टद्युम्नस्तु समरे क्रोधेनाग्निरिव ज्वलन् । पितामहं त्रिभिर्ब्बाणैर्ब्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ।
द्रुपदः पञ्चविंशत्या विराटो दशभिः शरैः । शिखण्डी पञ्चविंशत्या भीष्मं विव्याध सायकैः ।
सोऽतिविद्धो महाराज शोणितौघपरिप्लुतः । वसन्ते पुष्पशबलो रक्ताशोक इवाबभौ ।
तान् प्रत्यविध्यत् गाङ्गेयस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः । द्रुपदस्य च भल्लेन धनुश्चिच्छेद मारिष ।

सोऽन्यत् कार्म्मुकमादाय भीष्मं विव्याध पञ्चभिः । सात्यकिश्च त्रिभिर्व्वाणैर्निशितैरग्रमूर्द्धनि ।
तथा भीमो महाराज द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः । कैकेया भ्रातरः पञ्च सात्यकिश्चैव सात्वतः ।
अभ्यद्रवन्त गाङ्गेयं युधिष्ठिरपुरोगमाः । रिरक्षिषन्तः पाञ्चाल्यं धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ।
तथैव तावकाः सर्व्वे भीष्मरक्षार्थमुद्यताः । प्रत्युद्ययुः पाण्डुसेनां सहसैन्या नराधिप ।
तत्रासीत् सुमहद्युद्धं तव तेषाञ्च सङ्कुलं । नराश्वरथनागानां यमराष्ट्रविवर्द्धनं ।
रथी रथिनमासाद्य प्राहिणोद्यमसादनं । तथेतरान् समासाद्य नरनागाश्वसादिनः ।
अनयन् परलोकाय शरैः सन्नतपर्व्वभिः । शरैश्च विविधैर्घोरैस्तत्र तत्र विशाम्पते ।
रथास्तु रथिभिर्हीना हतसारथयस्तदा । विप्रद्रुताश्च समरे दिशो जग्मुः समन्ततः ।
मृद्नमाना नरान् राजन् हयांश्च सुबहून् रणे । वातायमाना दृश्यन्ते गन्धर्व्वनगरोपमाः ।
रथिनश्च रथैर्हीना वर्म्मिणस्तेजसा युताः । कुण्डलोष्णीषिणः सर्व्वे निष्काङ्गदविभूषणाः ।
देवपुत्त्रसमाः सर्व्वे शौर्य्ये शक्रसमा युधि । ऋद्ध्या वैश्रवणञ्चाति नयेन च बृहस्पतिं ।
सर्व्वलोकेश्वराः शूरास्तत्र तत्र विशाम्पते । विप्रद्रुता व्यदृश्यन्त प्राकृता इव मानवाः ।
दन्तिनश्च नरश्रेष्ठ हीनाः परमसादिभिः । मृद्नन्तः स्वान्यनीकानि निपेतुः सर्व्वशब्दगाः ।
चर्म्मभिश्चामरैश्चित्रैः पताकाभिश्च मारिष । छत्रैः सितैर्हेमदण्डैश्चामरैश्च समन्ततः ।
विशीर्णैर्विप्रधावन्तो दृश्यन्ते स्म दिशो दश । नवमेघप्रतीकाशा जलदोपमनिस्वनाः ।
तथैव दन्तिभिर्हीना गजारोहा विशाम्पते । प्रधावन्तो व्यदृश्यन्त तव तेषाञ्च सङ्कुले ।
नानादेशसमुत्थांश्च तुरङ्गान् हेमभूषितान् । वातायमानानद्राक्षं शतशोऽथ सहस्रशः ।
अश्वारोहान् हतैरश्वैर्गृहीतासीन् समन्ततः । द्रवमाणानपश्याम द्राव्यमाणांश्च संयुगे ।
गजो गजं समासाद्य द्रवमाणं महाहवे । ययौ प्रमृद्य तरसा पदातान् वाजिनस्तथा ।
तथैव च रथान् राजन् प्रममर्द्द रणे गजः । रथांश्चैव समासाद्य पतितांस्तुरगान् भुवि ।
व्यमृद्नन् समरे राजंस्तुरङ्गांश्च नरा रणे । एवं ते बहुधा राजन् प्रत्यमृद्नन् परस्परं ।
तस्मिन् रौद्रे तथा युद्धे वर्त्तमाने महाभये । प्रावर्त्तत नदी घोरा शोणितान्त्रतरङ्गिणी ।
अस्थिसङ्घातसम्बाधा केशशैवलशाद्वला । रथह्रदा शरावर्त्ता हयमीना दुरासदा ।
शीर्षोपलसमाकीर्णा हस्तिग्राहसमाकुला । कवचोष्णीषफेनाढ्या धनुर्व्वेगाऽसिकच्छपा ।
पताकाध्वजवृक्षाढ्या मर्त्यकूलापहारिणी । क्रव्यादहंससङ्कीर्णा यमराष्ट्रविवर्द्धिनी ।
तां नदीं क्षत्त्रियाः शूरा रथनागहयप्लवैः । प्रतेरुर्बहवो राजन् भयं त्यक्त्वा महारथाः ।
अपोवाह रणे भीरून् कश्मलेनाभिसंवृतान् । यथा वैतरणी प्रेतान् प्रेतराजपुरं प्रति ।
प्राक्रोशन् क्षत्त्रियास्तत्र दृष्ट्वा तद्वैशसं महत् । दुर्य्योधनापराधेन गच्छन्ति क्षत्त्रियाः क्षयं ।
गुणवत्सु कथं द्वेषं धृतराष्ट्रो जनेश्वरः । कृतवान् पाण्डुपुत्त्रेषु पापात्मा लोभमोहितः ।
एवं बहुविधा वाचः श्रूयन्ते स्म परस्परं । पाण्डवस्तवसंयुक्ताः पुत्त्राणां ते सुदारुणाः ।

तां निशम्य ततो वाचः सर्व्वे योधेन्द्राहताः । आगच्छत् सर्व्वलोकस्य पुत्त्रो दुर्य्योधनस्तव ।
भीष्मं द्रोणं कृपञ्चैव शल्यञ्चोवाच भारत । युध्यध्वमनहङ्काराः किं चिरं कुरुथेति च ।
ततः प्रववृते युद्धं कुरूणां पाण्डवैः सह । अक्षद्यूतकृतं राजन् सुघोरं वैशसं महत् । ४७२५
यत्पुरा न निगृह्णासि वार्य्यमाणो महात्मभिः । वैचित्रवीर्य्य तस्येदं फलं पश्यसि दारुणं ।
न हि पाण्डुसुता राजन् ससैन्याः सपदानुगाः । रक्षन्ति समरे प्राणान् कौरवा वाऽपि संयुगे ।
एतस्मात् कारणात् घोरो वर्त्तते स्वजनक्षयः । दैवाद्वा पुरुषव्याघ्र तव चापनयान्नृप ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ अर्ज्जुनस्तान् नरव्याघ्रो सुशर्म्मानुचरान्नृपान् । अनयत् प्रेतराजस्य सदनं सायकैः शितैः ।
सुशर्म्माऽपि ततो वाणैः पार्थं विव्याध संयुगे । वासुदेवञ्च सप्तत्या पार्थञ्च नवभिः पुनः । ४७३०
तान्निवार्य्य शरौघेण शक्रसूनुर्म्महारथः । सुशर्म्मणो रणे योधान् प्राहिणोद्यमसादनं ।
ते वध्यमानाः पार्थेन कालेनेव युगक्षये । व्यद्रवन्त रणे राजन् भये जाते महारथाः ।
उत्सृज्य तुरगान् केचित् रथान् केचिच्च मारिष । गजानन्ये समुत्सृज्य प्राद्रवन्त दिशो दश ।
अपरे तु तदादाय वाजिनागरथान् रणे । त्वरया परया युक्ताः प्राद्रवन्त विशाम्पते ।
पदातयश्चापि शस्त्राणि समुत्सृज्य महारणे । निरपेक्षा व्यधावन्त तेन तेन स्म भारत । ४७३५
वार्य्यमाणाः सुबहुशस्त्रैगर्त्तेन सुशर्म्मणा । तथाऽन्यैः पार्थिवश्रेष्ठैर्न्न व्यतिष्ठन्त संयुगे ।
तद्बलं प्रद्रुतं दृष्ट्वा पुत्त्रो दुर्य्योधनस्तव । पुरस्कृत्य रणे भीष्मं सर्व्वसैन्यपुरस्कृतः ।
सर्व्वोद्योगेन महता धनञ्जयमुपाद्रवत् । त्रिगर्त्ताधिपतेरर्थे जीवितस्य विशाम्पते ।
स एकः समरे तस्थौ किरन् बहुविधान् शरान् । भ्रातृभिः सहितः सर्व्वैः शेषा हि प्रद्रुता नराः ।
तथैव पाण्डवा राजन् सर्व्वोद्योगेन दंशिताः । प्रययुः फाल्गुनार्थाय यत्र भीष्मो व्यतिष्ठत । ४७४०
ज्ञायमाना रणे वीर्य्यं घोरं गाण्डीवधन्वनः । हाहाकारकृतोत्साहा भीष्मं जग्मुः समन्ततः ।
ततस्तालध्वजः शूरः पाण्डवानां वरूथिनीं । छादयामास समरे शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
एकीभूतास्ततः सर्व्वे कुरवः सह पाण्डवैः । अयुध्यन्त महाराज मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ।
सात्यकिः कृतवर्म्माणं विद्ध्वा पञ्चभिराशुगैः । अतिष्ठदाहवे शूरः किरन् वाणान् सहस्रशः ।
तथैव द्रुपदो राजा द्रोणं विद्ध्वा शितैः शरैः । पुनर्व्विव्याध सप्तत्या सारथिञ्चास्य पञ्चभिः । ४७४५
भीमसेनस्तु राजानं वाह्लिकं प्रपितामहं । विद्ध्वानदन्महानादं शार्दूल इव कानने ।
आर्ज्जुनिश्चित्रसेनेन विद्धो बहुभिराशुगैः । चित्रसेनं त्रिभिर्व्वाणैर्व्विव्याध हृदये भृशं ।
समागतौ तौ तु रणे महामात्रौ व्यरोचतां । यथाकाशे महाराज शितौ बुधशनैश्चरौ ।
तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सूतञ्च नवभिः शरैः । ननाद बलवान्नादं सौभद्रः परवीरहा ।
हताश्वात्तु रथात्तूर्णं सोऽवप्लुत्य महारथः । आरुरोह रथं तूर्णं दुर्म्मुखस्य विशाम्पते । ४७५०
द्रोणश्च द्रुपदं भित्त्वा शरैः सन्नतपर्व्वभिः । सारथिञ्चास्य विव्याध त्वरमाणः पराक्रमी ।

पीड्यमानस्ततो राजन् द्रुपदो वाहिनीमुखे । अपायाज्जवनैरश्वैः पूर्व्ववैरमनुस्मरन् ।
भीमसेनस्तु राजानं मुहूर्त्तादिव बाह्लिकं । व्यष्टम्भयत संख्ये सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः ।
सहस्रमो महाराज संशयं परमं गतः । अवप्लुत्य ततो वाहाद्वाह्लिकः पुरुषोत्तमः ।
आरुरोह रथं तूर्णं लक्ष्मणस्य महाहवे । सात्यकिः कृतवर्म्माणं वारयित्वा महारणे । ४७५५
शरैर्ब्बहुविधैराजन्नाससाद पितामहं । स विद्ध्वा वाणषष्ट्या तु निशितैर्लोमवाहिभिः ।
नृत्यन्निव रथोपस्थे विधुन्वानो महद्धनुः । तस्यायसीं महाशक्तिं चिक्षेपाथ पितामहः ।
हेमचित्रां महावेगां नागकन्योपमां शुभां । तामापतन्तीं सहसा मृत्युकल्पां सुदुर्ज्जयां ।
ध्वंसयामास वार्ष्णेयो लाघवेन महायशाः । अनासाद्य तु वार्ष्णेयं शक्तिः परमदारुणा ।
न्यपतद्धरणीपृष्ठे महोल्केव महाप्रभा । वार्ष्णेयस्तु ततो राजन् स्वां शक्तिं कनकप्रभां । ४७६०
वेगवद्गृह्य चिक्षेप पितामहरथं प्रति । वार्ष्णेयभुजवेगेन प्रणुन्ना सा महाहवे ।
अभिदुद्राव वेगेन कालरात्रिर्यथा नरं । तामापतन्तीं सहसा द्विधा चिच्छेद भारत ।
क्षुरप्राभ्यां सुतीक्ष्णाभ्यां सा व्यशीर्य्यत मेदिनीं । छित्त्वा शक्तिन्तु गाङ्गेयः सात्यकिं नवभिः शरैः ।
आजघानोरसि क्रुद्धः प्रहसन् शत्रुकर्षणः । ततः सरथनागाश्वाः पाण्डवाः पाण्डुपूर्व्वज ।
परिवव्रू रणे भीष्मं माधवत्राणकारणात् । ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं । ४७६५
पाण्डवानां कुरूणाञ्च समरे विजयैषिणां ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीष्मवार्ष्णेययुद्धे पञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०५ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ दृष्ट्वा भीष्मं रणे क्रुद्धं पाण्डवैरभिसंवृतं । यथा मेघैर्म्महाराज तपान्ते दिवि भास्करं ।
दुर्य्योधनो महाराज दुःशासनमभाषत । एष शूरो महेष्वासो भीष्मः शूरनिसूदनः ।
छादितः पाण्डवैः शूरैः समन्ताद्भरतर्षभ । तस्य कार्य्यं त्वया वीर रक्षणं सुमहात्मनः ।
रक्ष्यमाणोऽपि समरे भीष्मोऽस्माकं पितामहः । निहन्यात् समरे सर्व्वान् पाञ्चालान् पाण्डवैः सह । ४७७०
तत्र कार्य्यतमं मन्ये भीष्मस्यैवाभिरक्षणं । गोप्ता ह्येष महेष्वासो भीष्मोऽस्माकं महाव्रतः ।
स भवान् सर्व्वसैन्येन परिवार्य्य पितामहं । समरे कर्म्म कुर्व्वाणं दुष्करं परिरक्षतु ।
स एवमुक्तः समरे पुत्त्रो दुःशासनस्तव । परिवार्य्य स्थितो भीष्मं सैन्येन महता वृतः ।
ततः शतसहस्राणां हयानां सुबलात्मजः । विमलप्रासहस्तानामृष्टितोमरधारिणां ।
दर्पितानां सुवेशानां बलस्थानां पताकिनां । शिक्षितैर्युद्धकुशलैरुपेतानां नरोत्तमैः । ४७७५
नकुलं सहदेवञ्च धर्म्मराजञ्च पाण्डवं । न्यवारयन्नरश्रेष्ठान् परिवार्य्य समन्ततः ।
ततो दुर्य्योधनो राजा शूराणां हयसादिनां । अयुतं प्रेषयामास पाण्डवानां निवारणे ।
तैः प्रविष्टैर्म्महावेगैर्गरुत्मद्भिरिवाहवे । खुराहता धरा राजंश्चकम्पे च ननाद च ।
खुरशब्दश्च सुमहान् वाजिनां शुश्रुवे तदा । महावंशवनस्येव दह्यमानस्य पर्व्वते ।
उत्पतद्भिश्च तैस्तत्र समुद्धूतं महद्रजः । दिवाकरपथं प्राप्य छादयामास भास्करं । ४७८०

वेगवद्भिर्हयैस्तैस्तु क्षोभिता पाण्डवी चमूः । निपतद्भिर्महावेगैर्हंसैरिव महार्णवः ।
क्रूयतां चैव शब्देन न प्राज्ञायत किञ्चन । ततो युधिष्ठिरो राजा माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
प्रत्यघ्नंस्तरसा वेगं समरे हयसादिनां । उद्धूतस्य महाराज प्रावृट्कालेऽतिपूर्य्यतः ।
पौर्णमास्यामम्बुवेगं यथा वेला महोदधेः । ततस्ते रथिनो राजन् शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
न्यकृन्तन्नुत्तमाङ्गानि शरेण हयसादिनां । ते निपेतुर्महाराज निहता दृढधन्वभिः ॥ ४७८५
नागैरिव महानागा यथावत् गिरिगह्वरे । तेऽपि प्रासैः सुनिशितैः शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
न्यकृन्तन्नुत्तमाङ्गानि विचरन्तो दिशो दश । अत्याहता हयारोहा ऋष्टिभिर्भरतर्षभ ।
अत्यजन्नुत्तमाङ्गानि फलानीव महाद्रुमाः । ससादिनो हया राजंस्तत्र तत्र निसूदिताः ।
पतिताः पात्यमानाश्च प्रत्यदृश्यन्त सर्व्वशः । वध्यमाना हयाश्चैव प्राद्रवन्त भयार्दिताः ।
यथा सिंहं समासाद्य मृगाः प्राणपरायणाः । पाण्डवाश्च महाराज जित्वा शत्रून्महाहवे । ४७९०
दध्मुः शङ्खांश्च भेरीश्च ताडयामासुराहवे । ततो दुर्य्योधनो दीनो दृष्ट्वा सैन्यं पराजितं ।
अब्रवीत् भरतश्रेष्ठ मद्रराजमिदं वचः । एष पाण्डुसुतो ज्येष्ठो यमाभ्यां सहितो रणे ।
पश्यतां वो महाबाहो सेनां द्रावयति प्रभो । तं वारय महाबाहो वेलेव मकरालयं ।
त्वं हि संश्रूयसेऽत्यर्थमसह्यबलविक्रमः । पुत्रस्य तव तद्वाक्यं श्रुत्वा शल्यः प्रतापवान् ।
स ययौ रथवंशेन यत्र राजा युधिष्ठिरः । तदापतद्वै सहसा शल्यस्य सुमहद्बलं । ४७९५
महौघवेगं समरे वारयामास पाण्डवः । मद्रराजञ्च समरे धर्म्मराजो महारथः ।
दशभिः सायकैस्तूर्णमाजघान स्तनान्तरे । नकुलः सहदेवश्च तं सप्तभिरजिह्मगैः ।
मद्रराजोऽपि तान् सर्व्वानाजघान त्रिभिस्त्रिभिः । युधिष्ठिरं पुनः षष्ट्या विव्याध निशितैः शरैः ।
माद्रीपुत्रौ च संभ्रान्तो द्वाभ्यां द्वाभ्यामताडयत् । ततो भीमो महाबाहुर्दृष्ट्वा राजानमाहवे ।
मद्रराजरथं प्राप्तं मृत्योरास्यगतं यथा । अभ्यपद्यत सङ्ग्रामे युधिष्ठिरममित्रजित् । ४८००
ततो युद्धं महाघोरं प्रावर्त्तत सुदारुणं । अपरां दिशमास्थाय पतमाने दिवाकरे ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि शल्यधर्म्मराजसमागमे षडधिकशतोऽध्यायः ॥ १०६ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततः पिता तव क्रुद्धो निशितैः सायकोत्तमैः । आजघान रणे पार्थान् सहसेनान् समन्ततः ।
भीमं द्वादशभिर्विद्ध्वा सात्यकिं नवभिः शरैः । नकुलन्तु त्रिभिर्विद्ध्वा सहदेवञ्च सप्तभिः ।
युधिष्ठिरं द्वादशभिर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् । धृष्टद्युम्नन्ततो विद्ध्वा ननाद सुमहाबलः ।
तं द्वादशार्धैर्नकुलो माधवश्च त्रिभिः शरैः । धृष्टद्युम्नश्च सप्तत्या भीमसेनश्च सप्तभिः । ४८०५
युधिष्ठिरो द्वादशभिः प्रत्यविध्यत् पितामहं । द्रोणस्तु सात्यकिं विद्ध्वा भीमसेनमविध्यत ।
एकैकं पञ्चभिर्बाणैर्यमदण्डोपमैः शितैः । तौ च तं प्रत्यविध्येतां त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ।
तोत्त्रैरिव महानागं द्रोणं ब्राह्मणपुङ्गवं । सौवीराः कितवाः प्राच्याः प्रतीच्योदीच्यमालवाः ।
अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वसातयः । संग्रामे नाजहुर्भीष्मं वध्यमानं शितैः शरैः ।

तथैवान्ये महीपाला नानादेशसमागताः । पाण्डवानभ्यवर्त्तन्त विविधायुधपाणयः । ४८१०
तथैव पाण्डवा राजन् परिवव्रुः पितामहं । स समन्तात् परिवृतो रथौघैरपराजितः ।
गहनेऽग्निरिवोत्सृष्टः प्रजज्वाल दहन् परान् । रथाग्न्यगारश्चापार्च्चिरसिशक्तिगदेन्धनः ।
शरस्फुलिङ्गो भीष्माग्निर्ददाह क्षत्रियर्षभान् । सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्गार्द्धपत्रैः सुतेजनैः ।
कर्णिनालीकनाराचैश्छादयामास तद्बलं । अपातयद्ध्वजांश्चैव रथिनश्च शितैः शरैः ।
मुण्डतालवनानीव चकार स रथव्रजान् । निर्मनुष्यान् रथान् राजन् गजानश्वांश्च संयुगे । ४८१५
अकरोत् स महाबाहुः सर्व्वशस्त्रभृतां वरः । तस्य ज्यातलनिर्घोषं विस्फूर्ज्जितमिवाशनेः ।
निशम्य सर्व्वभूतानि समकम्पन्त भारत । अमोघा ह्यभवन् बाणाः पितुस्ते भरतर्षभ ।
नासज्जन्त तनुत्रेषु भीष्मचापच्युताः शराः । हतवीरान् रथान् राजन् संयुक्तान् जवनैर्हयैः ।
अपश्याम महाराज ह्रियमाणान् रणाजिरे । चेदिकाशिकरूषाणां सहस्राणि चतुर्द्दश ।
महारथाः समाख्याताः कुलपुत्रास्तनुत्यजः । अपरावर्त्तिनः सर्व्वे सुवर्णविकृतध्वजाः । ४८२०
संग्रामे भीष्ममासाद्य व्यादितास्यमिवान्तकं । निमग्नाः परलोकाय सवाजिरथकुञ्जराः ।
भग्नाक्षोपस्करान् कांश्चिद्भग्नचक्रांश्च भारत । अपश्याम महाराज शतशोऽथ सहस्रशः ।
सवरूथैरथैर्भग्नैरथिभिश्च निपातितैः । शरैः सुकवचैश्छिन्नैः पट्टिशैश्च विशाम्पते ।
गदाभिर्भिन्दिपालैश्च निशितैश्च शिलीमुखैः । अनुकर्षैरुपासङ्गैश्चक्रैर्भग्नैश्च मारिष ।
बाहुभिः कार्म्मुकैः खड्गैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः । तलत्रैरङ्गुलित्रैश्च ध्वजैश्च विनिपातितैः । ४८२५
चापैश्च बहुधाच्छिन्नैः समास्तीर्य्यत मेदिनी । हतारोहा गजा राजन् हताश्च हयसादिनः ।
न्यपतन्त गतप्राणाः शतशोऽथ सहस्रशः । यतमानाश्च ते वीरा द्रवमाणान् महारथान् ।
नाशक्नुवन् वारयितुं भीष्मबाणप्रपीडितान् । महेन्द्रसमवीर्य्येण वध्यमाना महाचमूः ।
अभज्यत महाराज न च द्वौ सह धावतः । आविद्धरथनागाश्वं पतितध्वजसमाकुलं ।
अनीकं पाण्डुपुत्राणां हाहाभूतमचेतनं । जघानात्र पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा । ४८३०
प्रियं सखायञ्चाक्रन्दे सखा दैवबलात्कृतः । विमुच्य कवचानन्ये पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः ।
प्रकीर्य्य केशान् धावन्तः प्रत्यदृश्यन्त सर्व्वशः । तद्गोकुलमिवोद्भ्रान्तमुद्भ्रान्तरथकुञ्जरं ।
ददृशे पाण्डुपुत्रस्य सैन्यमार्त्तस्वरं तदा । प्रभज्यमानं सैन्यन्तु दृष्ट्वा यादवनन्दनः ।
उवाच पार्थं बीभत्सुं निगृह्य रथमुत्तमं । अयं स कालः सम्प्राप्तः पार्थ यः काङ्क्षितस्त्वया ।
प्रहरास्मिन्नरव्याघ्र न चेन्मोहाद्विमुह्यसि । यत् पुरा कथितं वीर राज्ञां तेषां समागमे । ४८३५
विराटनगरे पार्थ सञ्जयस्य समीपतः । भीष्मद्रोणमुखान् सर्व्वान् धार्त्तराष्ट्रस्य सैनिकान् ।
सानुबन्धान् हनिष्यामि ये मां योत्स्यन्ति संयुगे । इति तत् कुरु कौन्तेय सत्यं वाक्यमरिन्दम ।
क्षत्रधर्म्ममनुस्मृत्य युध्यस्व विगतज्वरः । इत्युक्तो वासुदेवेन तिर्य्यग्दृष्टिरधोमुखः ।
अकाम इव बीभत्सुरिदं वचनमब्रवीत् । अवध्यानां वधं कृत्वा राज्यं वा नरकोत्तरं ।

दुःखानि वनवासे वा किं नु मे स्यात् कृतं भवेत् । चोदयाश्वान् हृषीकेश करिष्ये वचनं तव । ४८४०
पातयिष्यामि दुर्द्धर्षं भीष्मं कुरुपितामहं । स चाश्वान् रजतप्रख्यान् चोदयामास माधवः ।
यतो भीष्मस्ततो राजन् दुष्प्रेक्ष्यो रश्मिवानिव । ततस्तत् पुनरावृत्तं युधिष्ठिरबलं महत् ।
दृष्ट्वा पार्थं महाबाहुं भीष्मायोद्यतमाहवे । ततो भीष्मः कुरुश्रेष्ठ सिंहवद्विनदन् मुहुः ।
धनञ्जयरथं शीघ्रं शरवर्षैरवाकिरत् । क्षणेन स रथस्तस्य सहयः सहसारथिः ।
शरवर्षेण महता न प्राज्ञायत किञ्चन । वासुदेवस्त्वसम्भ्रान्तो धैर्य्यमास्थाय सत्वरः । ४८४५
चोदयामास तानश्वान् वितुन्नान् भीष्मसायकैः । ततः पार्थो धनुर्गृह्य दिव्यं जलदनिस्वनं ।
पातयामास भीष्मस्य धनुश्छित्वा शितैः शरैः । स च्छिन्नधन्वा कौरव्यः पुनरन्यन्महद्धनुः ।
निमेषान्तरमात्रेण सज्जं चक्रे पिता तव । अथास्य तदपि क्रुद्धश्चिच्छेद धनुरर्ज्जुनः ।
तस्य तत् पूजयामास लाघवं शान्तनोः सुतः । साधु साधु महाबाहो साधु कुन्तीसुतेति च ।
समाभाष्यैनमपरं प्रगृह्य रुचिरं धनुः । मुमोच समरे भीष्मः शरान् पार्थरथं प्रति । ४८५०
अदर्शयद्वासुदेवो हययाने परं बलं । मोघान् कुर्व्वन् शरांस्तस्य मण्डलानि निदर्शयन् ।
शुशुभाते नरव्याघ्रौ तौ भीष्मशरविक्षतौ । गोवृषाविव संक्रुद्धौ विषाणोल्लिखिताङ्कितौ ।
वासुदेवस्तु सम्प्रेक्ष्य पार्थस्य मृदुयुद्धतां । भीष्मञ्च शरवर्षाणि सृजन्तमनिशं युधि ।
प्रतपन्तमिवादित्यं मध्यमासाद्य सेनयोः । वरान् वरान् विनिघ्नन्तं पाण्डुपुत्रस्य सैनिकान् ।
युगान्तमिव कुर्व्वाणं भीष्मं यौधिष्ठिरे बले । नामृष्यत महाबाहुर्माधवः परवीरहा । ४८५५
उत्सृज्य रजतप्रख्यान् हयान् पार्थस्य मारिष । क्रुद्धो नाम महायोगी प्रचस्कन्द महारथात् ।
अभिदुद्राव भीष्मं स भुजप्रहरणो बली । प्रतोदपाणिस्तेजस्वी सिंहवद्विनदन् मुहुः ।
दारयन्निव पद्भ्यां स जगतीं जगतीश्वरः । क्रोधताम्रेक्षणः कृष्णो जिघांसुरमितद्युतिः ।
ग्रसन्निव चेतांसि तावकानां महाहवे । दृष्ट्वा माधवमाक्रन्दे भीष्मायोद्यतमन्तिके ।
हतो भीष्मो हतो भीष्म इति तत्र वचो महत् । अश्रूयत महाराज वासुदेवभयात्तदा । ४८६०
पीतकौषेयसम्वीतो मणिश्यामो जनार्द्दनः । शुशुभे विद्रवन् भीष्मं विद्युन्मालीव तोयदः ।
स सिंह इव मातङ्गं यूथर्षभ इवर्षभं । अभिदुद्राव वेगेन विनदन् माधवर्षभः ।
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य पुण्डरीकाक्षमाहवे । असम्भ्रमं रणे भीष्मो विचकर्ष महद्धनुः ।
उवाच चैनं गोविन्दमसंभ्रान्तेन चेतसा । एह्येहि पुण्डरीकाक्ष देवदेव नमोऽस्तु ते ।
मामद्य सात्वतश्रेष्ठ पातयस्व महाहवे । त्वया हि देव संग्रामे हतस्यापि ममानघ । ४८६५
श्रेय एव परं कृष्ण लोके भवति सर्व्वतः । सम्भावितोऽस्मि गोविन्द त्रैलोक्ये चाद्य संयुगे ।
प्रहरस्व यथेष्टं वै दासोऽस्मि तव चानघ । अन्वगेव ततः पार्थः समभिद्रुत्य केशवं ।
निजग्राह महाबाहुर्बाहुभ्यां परिगृह्य वै । निगृह्यमाणः पार्थेन कृष्णो राजीवलोचनः ।
जगाम चैनमादाय वेगेन पुरुषोत्तमः । पार्थस्तु विष्टभ्य बली चरणौ परवीरहा ।

निजग्राह हृषीकेशं कथञ्चिद्दशमे पदे । तत एनमुवाचार्त्तः क्रोधपर्य्याकुलेक्षणं । ४८७०
निश्वसन्तं यथा नागमर्ज्जुनः प्रणयात्सखा । निवर्त्तस्व महाबाहो नानृतं कर्त्तुमर्हसि ।
यत्त्वया कथितं पूर्व्वं न योत्स्यामीति केशव । मिथ्यावादीति लोकास्त्वां कथयिष्यन्ति माधव ।
ममैष भारः सर्व्वो हि हनिष्यामि पितामहं । शपे केशव शस्त्रेण सत्येन सुकृतेन च ।
अन्तं यथा गमिष्यामि शत्रूणां शत्रुसूदन । अद्यैव पश्य दुर्द्धर्षं पात्यमानं महारथं ।
तारापतिमिवापूर्णमन्तकाले यदृच्छया । माधवस्तु वचः श्रुत्वा फाल्गुनस्य महात्मनः । ४८७५
अकिञ्चिदुक्त्वा सक्रोध आरुरोह रथं पुनः । तौ रथस्थौ नरव्याघ्रौ भीष्मः शान्तनवः पुनः ।
ववर्ष शरवर्षेण मेघो वृष्ट्या इवाचलं । प्राणानाधत्त योधानां पिता देवव्रतस्तव ।
गभस्तिभिरिवादित्यस्तेजांसि शिशिरात्यये । यथा कुरूणां सैन्यानि बभञ्जुर्युधि पाण्डवाः ।
तथा पाण्डवसैन्यानि बभञ्ज युधि ते पिता । हति विद्रुतसैन्यास्तु निरुत्साहा विचेतसः ।
मध्यं गतमिवादित्यं प्रतपन्तं स्वतेजसा । ते बध्यमाना भीष्मेण शतशोऽथ सहस्रशः । ४८८०
निरीक्षितुं न शेकुस्ते भीष्ममप्रतिमं रणे । कुर्व्वाणं समरे कर्म्माण्यतिमानुषविक्रमं ।
वीक्षाञ्चक्रुर्म्महाराज पाण्डवा भयपीडिताः । तथा पाण्डवसैन्यानि द्राव्यमाणानि भारत ।
त्रातारं नाध्यगच्छन्त गावः पङ्कगता इव । पिपीलिका इव क्षुण्णा दुर्व्वला बलिना रणे ।
महारथं भारत दुष्प्रकम्पं शरौघिणं प्रतपन्तं नरेन्द्रान् । भीष्मं न शेकुः प्रतिवीक्षितुं ते शरार्च्चिषं सूर्य्यमिवातपन्तं ।
विमृद्नतस्तस्य तु पाण्डुसेनामस्तं जगामाथ सहस्ररश्मिः । ततो बलानां श्रमकर्षितानां मनोऽवहारं प्रतिसम्बभूव । ४८८५
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि नवमदिवसयुद्धसमाप्तौ सप्ताधिकशततोऽध्यायः ॥ १०७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ युध्यतामेव तेषान्तु भास्करेऽस्तमुपागते । सन्ध्या समभवद्घोरा नापश्याम ततो रणं ।
ततो युधिष्ठिरो राजा सन्ध्यां सन्दृश्य भारत । बध्यमानञ्च भीष्मेण त्यक्तास्त्रं भयविह्वलं ।
स्वसैन्यञ्च परावृत्तं पलायनपरायणं । भीष्मञ्च युधि संरब्धं पीडयन्तं महारथं ।
सोमकांश्च जितान् दृष्ट्वा निरुत्साहान् महारथान् । चिन्तयित्वा ततो राजा त्ववहारमचोदयत् ।
ततोऽवहारं सैन्यानां चक्रे राजा युधिष्ठिरः । तथैव तव सैन्यानामवहारो ह्यभूत्तदा । ४८९०
ततोऽवहारं सैन्यानां कृत्वा तत्र महारथाः । न्यविशन्त कुरुश्रेष्ठ संग्रामे क्षतविक्षताः ।
भीष्मस्य समरे कर्म्म चिन्तयित्वा तु पाण्डवाः । नालभन्त ततः शान्तिं भीष्मबाणप्रपीडिताः ।
भीष्मोऽपि समरे जित्वा पाण्डवान् सहसृञ्जयान् । पूज्यमानस्तव सुतैर्वन्द्यमानश्च भारत ।
न्यविशत् कुरुभिः सार्द्धं हृष्टरूपैः समन्ततः । ततो रात्रिः समभवत् सर्व्वभूतप्रमोहिनी ।
तस्मिन् रात्रिमुखे घोरे पाण्डवा वृष्णिभिः सह । सृञ्जयाश्च दुराधर्षा मन्त्राय समुपाविशन् । ४८९५
आत्मनिःश्रेयसं सर्व्वे प्राप्तकालं महाबलाः । मन्त्रयामासुरव्यग्रा मन्त्रनिश्चयकोविदाः ।
ततो युधिष्ठिरो राजा मन्त्रयित्वा चिरं नृप । वासुदेवं समुद्वीक्ष्य वचनञ्चेदमाददे ।
कृष्ण पश्य महात्मानं भीष्ममुग्रपराक्रमं । गजं नलवनानीव विमृद्नन्तं बलं मम ।

न चैवैनं महात्मानमुत्सहामो निरीक्षितुं । लेलिह्यमानं सैन्येषु प्रवृद्धमिव पावकं ।
यथा घोरो महानागस्तक्षको वै विषोल्बणः । तथा भीष्मो रणे क्रुद्धस्तीक्ष्णशस्त्रः प्रतापवान् । ४९००
गृहीतचापः समरे प्रमुञ्चन्निशितान् शरान् । शक्यो जेतुं यमः क्रुद्धो वज्रपाणिश्च देवराट् ।
वरुणः पाशभृच्चापि सगदो वा धनेश्वरः । न तु भीष्मः सुसंक्रुद्धो जेतुं शक्यो महाहवे ।
सोऽहमेवं गते कृष्ण निमग्नः शोकसागरे । आत्मनो बुद्धिदौर्ब्बल्यात् भीष्ममासाद्य संयुगे ।
वनं यास्यामि दुर्द्धर्ष श्रेयो मे तत्र वै गतं । न युद्धं रोचये कृष्ण हन्ति भीष्मो हि नः सदा ।
यथा प्रज्वलितं वह्निं पतङ्गः समभिद्रवन् । एकतो मृत्युमभ्येति तथाऽहं भीष्ममीयिवान् । ४९०५
क्षयं नीतोऽस्मि वार्ष्णेय राज्यहेतोः पराक्रमी । भ्रातरश्चैव मे शूराः सायकैर्भृशपीडिताः ।
मत्कृते भ्रातृसौहार्द्दाद्राज्यभ्रष्टा वनं गताः । परिक्लिष्टा तथा कृष्णा मत्कृते मधुसूदन ।
जीवितं बहु मन्येऽहं जीवितं ह्यद्य दुर्लभं । जीवितस्याद्य शेषेण चरिष्ये धर्म्ममुत्तमं ।
यदि तेऽहमनुग्राह्यो भ्रातृभिः सह केशव । स्वधर्म्मस्याविरोधेन हितं व्याहर केशव ।
एतत् श्रुत्वा वचस्तस्य कारुण्याद्बहुविस्तरं । प्रत्युवाच ततः कृष्णः सान्त्वयानो युधिष्ठिरं । ४९१०
धर्म्मपुत्त्र विषादं त्वं मा कृथाः सत्यसङ्गर । यस्य ते भ्रातरः शूरा दुर्ज्जयाः शत्रुसूदनाः ।
अर्ज्जुनो भीमसेनश्च वाय्वग्निसमतेजसौ । माद्रीपुत्त्रौ च विक्रान्तौ त्रिदशानामिवेश्वरौ ।
मां वापि युङ्क्ष्व सौहार्द्दात् योत्स्ये भीष्मेण पाण्डव । त्वत्प्रयुक्तो महाराज किं न कुर्य्यां महाहवे ।
हनिष्यामि रणे भीष्ममाहूय पुरुषर्षभं । पश्यतां धार्त्तराष्ट्राणां यदि नेच्छति फाल्गुनः ।
यदि भीष्मे हते वीरे जयं पश्यसि पाण्डव । हन्तास्म्येकरथेनाद्य कुरुवृद्धं पितामहं । ४९१५
पश्य मे विक्रमं राजन् महेन्द्रस्येव संयुगे । विमुञ्चन्तं महास्त्राणि पातयिष्यामि तं रथात् ।
यः शत्रुः पाण्डुपुत्त्राणां मच्छत्रुः स न संशयः । मदर्था भवदीया ये ये मदीयास्तवैव ते ।
तव भ्राता मम सखा सम्बन्धी शिष्य एव च । मांसान्युत्कृत्य दास्यामि फाल्गुनार्थं महीपते ।
एष चापि नरव्याघ्रो मत्कृते जीवितं त्यजेत् । एष नः समयस्तात तारयेम परस्परं ।
स मां नियुङ्क्ष्व राजेन्द्र यथा योद्धा भवाम्यहं । प्रतिज्ञातमुपप्लव्ये यत्तत् पार्थेन पूर्व्वतः । ४९२०
घातयिष्यामि गाङ्गेयमिति लोकस्य सन्निधौ । परिरक्ष्यमिदं तावत् वचः पार्थस्य धीमतः ।
अनुज्ञातन्तु पार्थेन मया कार्य्यमसंशयः । अथ वा फाल्गुनस्यैष भारः परिमितो रणे ।
स हनिष्यति सङ्ग्रामे भीष्मं परपुरञ्जयं । अशक्यमपि कुर्य्याद्धि रणे पार्थः समुद्यतः ।
त्रिदशान् वा समुद्युक्तान् सहितान् दैत्यदानवैः । निहन्यादर्ज्जुनः सङ्ख्ये किमु भीष्मं नराधिप ।
विपरीतो महावीर्य्यो गतसत्त्वोऽल्पचेतनः । भीष्मः शान्तनवो नूनं कर्त्तव्यं नावबुध्यते । ४९२५
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि माधव । सर्व्वे ह्येते न पर्य्याप्तास्तव वेगविधारणे ।
नियतं समवाप्स्यामि सर्व्वमेतद्यथेप्सितं । यस्य मे पुरुषव्याघ्र भवान् पक्षे व्यवस्थितः ।
सेन्द्रानपि रणे देवान् जयेयं जयतां वर । त्वया नाथेन गोविन्द किमु भीष्मं महारथं ।

न तु त्वामनृतं कर्त्तुमुत्सहे स्वात्मगौरवात्। अयोध्यमानः साहाय्यं यथोक्तं कुरु माधव।
समयस्तु कृतः कश्चिन्मम भीष्मेण संयुगे। मन्त्रयिष्ये तवार्थाय न तु योत्स्ये कथञ्चन। ४८३०
दुर्य्योधनार्थे योत्स्यामि सत्यमेतदिति प्रभो। स हि राज्यस्य मे दाता मन्त्रस्यैव च माधव।
तस्माद्देवव्रतं भूयो वधोपायार्थमात्मनः। भवन्तः सहिताः सर्व्वे प्रयाम मधुसूदन।
ते वयं सहिता गत्वा भीष्ममाशु नरोत्तमं। न चिरात् सर्व्वे वार्ष्णेय मन्त्रं पृच्छाम कौरवं।
स वक्ष्यति हितं वाक्यं सत्यमस्मान् जनार्द्दन। यथा च वक्ष्यते कृष्ण तथा कर्त्तास्मि संयुगे।
स नो जयस्य दाता स्यान्मन्त्रस्य च दृढव्रतः। बालाः पित्रा विहीनाश्च तेन संवर्द्धिता वयं। ४८३५
तञ्चेत् पितामहं वृद्धं हन्तुमिच्छामि माधव। पितुः पितरमिष्टञ्च धिगस्तु क्षत्रजीविकां।
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततोऽब्रवीन्महाराज वार्ष्णेयः कुरुनन्दनं। रोचते मे महाप्राज्ञ राजेन्द्र तव भाषितं।
देवव्रतः कृती भीष्मः प्रेक्षितेनापि निर्द्दहेत्। गम्यतां स वधोपायः प्रष्टुं सागरगासुतं।
वक्तुमर्हति सत्यं स त्वया पृष्टो विशेषतः। ते वयं तत्र गच्छामः प्रष्टुं कुरुपितामहं।
गत्वा शान्तनवं वृद्धं मन्त्रं पृच्छाम भारत। स नो दास्यति मन्त्रं यं तेन योत्स्यामहे परान्। ४८४०
एवमामन्त्र्य ते वीरा पाण्डवाः पाण्डुपूर्व्वज। जग्मुस्ते सहिताः सर्व्वे वासुदेवश्च वीर्य्यवान्।
विमुक्तशस्त्रकवचा भीष्मस्य सदनं प्रति। प्रविश्य च तदा भीष्मं शिरोभिः प्रतिपेदिरे।
पूजयन्तो महाराज पाण्डवा भरतर्षभं। प्रणम्य शिरसा चैनं भीष्मं शरणमभ्ययुः।
तानुवाच महाबाहुर्भीष्मः कुरुपितामहः। स्वागतं तव वार्ष्णेय स्वागतन्ते धनञ्जय।
स्वागतं धर्म्मराजाय भीमाय यमयोस्तथा। किंवा कार्य्यं करोम्यद्य युष्माकं प्रीतिवर्द्धनं। ४८४५
सर्व्वात्मनाऽपि कर्त्तास्मि यद्यपि स्यात् सुदुष्करं। तथा ब्रुवाणं गाङ्गेयं प्रीतियुक्तं पुनःपुनः।
उवाच राजा दीनात्मा प्रीतियुक्तमिदं वचः। कथं जयेम सर्व्वज्ञ कथं राज्यं लभेमहि।
प्रजानां सङ्क्षयो न स्यात् कथं तन्मे वद प्रभो। भवान् हि नो वधोपायं ब्रवीतु स्वयमात्मनः।
भवन्तं समरे वीर विषहेम कथं वयं। न हि ते सूक्ष्ममप्यस्ति रन्ध्रं कुरुपितामह।
मण्डलेनैव धनुषा दृश्यसे संयुगे सदा। आददानं सन्दधानं विकर्षन्तं धनुर्न च। ४८५०
पश्यामस्त्वां महाबाहो रथे सूर्य्यमिवापरं। रथाश्वनरनागानां हन्तारं परवीरहन्।
कोऽस्य वोत्सहते जेतुं त्वां पुमान् भरतर्षभ। वर्षता शरवर्षाणि संयुगे वैशसं कृतं।
क्षयं नीता हि पृतना संयुगे महती मम। यथा युधि जयेम त्वां यथा राज्यं भवेन्मम।
मम सैन्यस्य च क्षेमं तन्मे ब्रूहि पितामह। ततोऽब्रवीच्छान्तनवः पाण्डवान् पाण्डुपूर्व्वज।
न कथञ्चन कौन्तेय मयि जीवति संयुगे। जयो भवति सर्व्वज्ञ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते। ४८५५
निर्जिते मयि युद्धेन रणे जेष्यथ पाण्डवाः। क्षिप्रं मयि प्रहरध्वं यदीच्छथ रणे जयं।
अनुजानामि वः पार्थाः प्रहरध्वं यथासुखं। एवं हि सुकृतं मन्ये भवतां विदितोऽस्म्यहं।
हते मयि हतं सर्व्वं तस्मादेवं विधीयतां।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ब्रूहि तस्मादुपायं नो यथा युद्धे जयेमहि । भवन्तं समरे क्रुद्धं दण्डहस्तमिवान्तकं ।
शक्यो वज्रधरो जेतुं वरुणोऽथ यमस्तथा । न भवान् समरे शक्यः सेन्द्रैरपि सुरासुरैः । ४९६०
॥ भीष्म उवाच ॥ सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि पाण्डव । नाहं जेतुं रणे शक्यः सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ।
आत्तशस्त्रो रणे यत्तो गृहीतवरकार्म्मुकः । ततो मां न्यस्तशस्त्रं तु एते हन्तुं महारथाः ।
निक्षिप्तशस्त्रे पतिते विमुक्तकवचध्वजे । द्रवमाणे च भीते च तवास्मीति च वादिनि ।
स्त्रियां स्त्रीनामधेये च विकले चैकपुत्रिणि । अप्रशस्ते नरे चैव न युद्धं रोचते मम ।
इदं मे शृणु राजेन्द्र सङ्कल्पं पूर्व्वचिन्तितं । अमङ्गल्यध्वजं दृष्ट्वा न युध्येयं कदाचन । ४९६५
य एष द्रुपदो राजंस्तव सैन्ये महारथः । शिखण्डी समरामर्षी शूरश्च समितिञ्जयः ।
यथाऽभवच्च स्त्रीपूर्व्वं पश्चात् पुंस्त्वं समागतः । जानन्ति च भवन्तोऽपि सर्व्वमेतद्यथातथं ।
अर्ज्जुनः समरे शूरः पुरस्कृत्य शिखण्डिनं । मामेव विशिखैस्तीक्ष्णैरभिद्रवतु दंशितः ।
अमङ्गल्यध्वजे तस्मिन् स्त्रीपूर्व्वे च विशेषतः । न प्रहर्त्तुमभीप्सामि गृहीतेषुः कथञ्चन ।
तदन्तरं समासाद्य पाण्डवो मां धनञ्जयः । शरैर्घातयतु क्षिप्रं समन्तात् भरतर्षभ । ४९७०
न तं पश्यामि लोकेषु मां हन्याद् यः समुद्यतं । ऋते कृष्णान्महाभागात् पाण्डवाद्वा धनञ्जयात् ।
एष तस्मात् पुरोधाय कञ्चिदन्यं ममाग्रतः । आत्तशस्त्रो रणे यत्तो गृहीतवरकार्म्मुकः ।
मां पातयतु बीभत्सुरेवं तव जयो ध्रुवः । एतत्कुरुष्व राजेन्द्र यथोक्तं मम सुव्रत ।
संग्रामे धार्त्तराष्ट्रांश्च हन्याः सर्व्वान् समागतान् ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ ते तु ज्ञात्वा ततः पार्था जग्मुः स्वशिबिरं प्रति । अभिवाद्य महात्मानं भीष्मं कुरुपितामहं । ४९७५
तथोक्तवति गाङ्गेये परलोकाय दीक्षिते । अर्ज्जुनो दुःखसन्तप्तः सव्रीडमिदमब्रवीत् ।
गुरुणा कुरुवृद्धेन कृतप्रज्ञेन धीमता । पितामहेन संग्रामे कथं योद्धाऽस्मि माधव ।
क्रीडता हि मया बाल्ये वासुदेव महामनाः । पांशुरूषितगात्रेण महात्मा कलुषीकृतः ।
यस्याहमधिरुह्याङ्कं बालः किल गदाग्रज । तातेत्यवोचं पितरं पितुः पाण्डोर्महात्मनः ।
नाहं तातस्तव पितुस्तातोऽस्मि तव भारत । इति मामब्रवीद्बाल्ये यः स वध्यः कथं मया । ४९८०
कामं वध्यतु सैन्यं मे नाहं योत्स्ये महात्मना । जयो वधो वा मे भूयात् कथं वा कृष्ण मन्यसे ।
॥ वासुदेव उवाच ॥ प्रतिज्ञाय वधं जिष्णो पुरा भीष्मस्य संयुगे । क्षत्रधर्म्मस्थितः पार्थः कथं नैनं हनिष्यसि ।
पातयैनं रथात् पार्थ क्षत्रियं युद्धदुर्म्मदं । नाहत्वा युधि गाङ्गेयं विजयस्ते भविष्यति ।
दृष्टमेतत् पुरा देवैर्गमिष्यति यमक्षयं । यद्दृष्टं हि पुरा पार्थ तत्तथा न तदन्यथा ।
न हि भीष्मं दुराधर्षं व्यात्ताननमिवान्तकं । त्वदन्यः शक्नुयात् योद्धुमपि वज्रधरः स्वयं । ४९८५
जहि भीष्मं स्थिरो भूत्वा शृणु चेदं वचो मम । यथोवाच पुरा शक्रं महाबुद्धिर्बृहस्पतिः ।
ज्यायांसमपि चेत् वृद्धं गुणैरपि समन्वितं । आततायिनमायान्तं हन्यात् घातकमात्मनः ।
शाश्वतोऽयं स्थितो धर्म्मः क्षत्रियाणां धनञ्जय । योद्धव्यं रक्षितव्यञ्च यष्टव्यञ्चानसूयिभिः ।

॥ अर्ज्जुन उवाच ॥ शिखण्डी निधनं कृष्ण भीष्मस्य भविता ध्रुवं । दृष्ट्वैव हि सदा भीष्मः पाञ्चाल्यं विनिवर्त्तते ।
ते वयं प्रमुखे तस्य पुरस्कृत्य शिखण्डिनं । गाङ्गेयं पातयिष्याम उपायेनेति मे मतिः ।
अहमन्यान्महेष्वासान् वारयिष्यामि सायकैः । शिखण्ड्यपि युधां श्रेष्ठं भीष्ममेवाभियोधयेत् ।
श्रुतं हि कुरुमुख्यस्य नाहं हन्यां शिखण्डिनं । कन्या ह्येषा पुरा भूत्वा पुरुषः समपद्यत ।
इत्येवं निश्चयं कृत्वा पाण्डवाः सहमाधवाः । अनुमान्य महात्मानं प्रययुर्हृष्टमानसाः ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि नवमदिवसावहारोत्तरमन्त्रे अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ कथं शिखण्डी गाङ्गेयमभ्यवर्त्तत संयुगे । पाण्डवाश्च कथं भीष्मं तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ ततस्ते पाण्डवाः सर्व्वे सूर्य्यस्योदयनं प्रति । ताड्यमानासु भेरीषु मृदङ्गेष्वानकेषु च ।
ध्मायत्सु दधिवर्णेषु जलजेषु समन्ततः । शिखण्डिनं पुरस्कृत्य निर्याताः पाण्डवा युधि ।
कृत्वा व्यूहं महाराज सर्व्वशत्रुनिवर्हणं । शिखण्डी सर्व्वसैन्यानामग्र आसीद्विशाम्पते ।
चक्ररक्षौ ततस्तस्य भीमसेनधनञ्जयौ । पृष्ठतो द्रौपदेयाश्च सौभद्रश्चैव वीर्य्यवान् ।
सात्यकिश्चेकितानश्च तेषां गोप्ता महारथः । धृष्टद्युम्नस्ततः पश्चात् पाञ्चालैरभिरक्षितः ।
ततो युधिष्ठिरो राजा यमाभ्यां सहितः प्रभुः । प्रययौ सिंहनादेन नादयन् भरतर्षभ ।
विराटस्तु ततः पश्चात् स्वेन सैन्येन संवृतः । द्रुपदश्च महाबाहो ततः पश्चादुपाद्रवत् ।
केकया भ्रातरः पञ्च धृष्टकेतुश्च वीर्य्यवान् । जघनं पालयामासुः पाण्डुसैन्यस्य भारत ।
एवं व्यूह्य महासैन्यं पाण्डवास्तव वाहिनीं । अभ्यद्रवन्त सङ्ग्रामे त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ।
तथैव कुरवो राजन् भीष्मं कृत्वा महारथं । अग्रतः सर्व्वसैन्यानां प्रययुः पाण्डवान् प्रति ।
पुत्त्रैस्तव दुराधर्षो रक्षितः सुमहाबलैः । ततो द्रोणो महेष्वासः पुत्त्रश्चास्य महाबलः ।
भगदत्तस्ततः पश्चाद्गजानीकेन संवृतः । कृपश्च कृतवर्म्मा च भगदत्तमनुव्रतौ ।
काम्बोजराजो बलवान् ततः पश्चात् सुदक्षिणः । मागधश्च जयत्सेनः सौबलश्च बृहद्बलः ।
तथैवान्ये महेष्वासाः सुशर्म्मप्रमुखा नृपाः । जघनं पालयामासुस्तव सैन्यस्य भारत ।
दिवसे दिवसे प्राप्ते भीष्मः शान्तनवो युधि । आसुरानकरोद्व्यूहान् पैशाचानथ राक्षसान् ।
ततः प्रववृते युद्धं तव तेषाञ्च भारत । अन्योऽन्यं निघ्नतां राजन् यमराष्ट्रविवर्द्धनं ।
अर्ज्जुनप्रमुखाः पार्थाः पुरस्कृत्य शिखण्डिनं । भीष्मं युद्धेऽभ्यवर्त्तन्त किरन्तो विविधान् शरान् ।
तत्र भारत भीमेन ताडितास्तावकाः शरैः । रुधिरौघपरिक्लिन्नाः परलोकं ययुस्तदा ।
नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः । तव सैन्यं समासाद्य पीडयामासुरोजसा ।
ते वध्यमानाः समरे तावका भरतर्षभ । नाशक्नुवन् वारयितुं पाण्डवानां महद्बलं ।
ततस्तत्तावकं सैन्यं वध्यमानं समन्ततः । सम्प्राद्रवद्दश दिशः काल्यमानं महारथैः ।
त्रातारं नाध्यगच्छन्त तावका भरतर्षभ । वध्यमानाः शितैर्बाणैः पाण्डवैः सह सृञ्जयैः ।
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ पीड्यमानं बलं दृष्ट्वा पार्थैर्भीष्मः पराक्रमी । यदकार्षीद्रणे क्रुद्धस्तन्ममाचक्ष्व सञ्जय ।

कथं वा पाण्डवान् युद्धे प्रत्युद्यातः परन्तपः । विनिघ्नन् सोमकान् वीरस्तदाचक्ष्व ममानघ ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ आचक्षे ते महाराज यदकार्षीत् पिता तव । पीडिते तव पुत्रस्य सैन्ये पाण्डवसृञ्जयैः ।
प्रहृष्टमनसः शूराः पाण्डवाः पाण्डुपूर्व्वज । अभ्यवर्त्तन्त निघ्नन्तस्तव पुत्रस्य वाहिनीं ।
तं विनाशं मनुष्येन्द्र नरवारणवाजिनां । नामृष्यत तदा भीष्मः सैन्यघातं रणे परैः ।
स पाण्डवान् महेष्वासः पाञ्चालांश्चैव सृञ्जयान् । नाराचैर्व्वत्सदन्तैश्च शितैरञ्जलिकैस्तथा ।
अभ्यवर्षत दुर्द्धर्षस्त्यक्त्वा जीवितमात्मनः । स पाण्डवानां प्रवरान् पञ्च राजन् महारथान् ।
आत्तशस्त्रो रणे यत्तान् वारयामास सायकैः । नानाशस्त्रास्त्रवर्षैस्तान् वीर्य्यामर्षप्रवेरितैः ।
निजघ्ने समरे क्रुद्धो हस्त्यश्वं चामितं बहु । रथिनो पातयद्राजन् रथेभ्यः पुरुषर्षभ ।
सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यः पदातींश्च समागतान् । गजारोहान् गजेभ्यश्च परेषां विदधद्भयं ।
तमेकं समरे भीष्मं त्वरमाणं महारथं । पाण्डवाः समवर्त्तन्त वज्रहस्तमिवासुराः ।
शक्राशनिसमस्पर्शान् विमुञ्चन्निशितान् शरान् । दिक्ष्वदृश्यत सर्व्वासु घोरं सन्धारयन्वपुः ।
मण्डलीभूतमेवास्य नित्यं धनुरदृश्यत । सङ्ग्रामे युध्यमानस्य शक्रचापोपमं महत् ।
तद्दृष्ट्वा समरे कर्म्म पुत्रास्तव विशाम्पते । विस्मयं परमं गत्वा पितामहमपूजयन् ।
पार्था विमनसो भूत्वा प्रैक्षन्त पितरं तव । युध्यमानं महाशूरं विप्रचित्तिमिवामराः ।
न चैनं वारयामासुर्व्यात्ताननमिवान्तकं । दशमेऽहनि सङ्ग्रामे रथानीकं शिखण्डिनः ।
अदहन्निशितैर्ब्बाणैः कृष्णवर्त्मेव काननं । तं शिखण्डी त्रिभिर्ब्बाणैरभ्यविध्यत् स्तनान्तरे ।
आशीविषमिव क्रुद्धं कालसृष्टमिवान्तकं । स तेनातिभृशं विद्धः प्रेक्ष्य भीष्मः शिखण्डिनं ।
अनिच्छन्निव संक्रुद्धः प्रहसन्निदमब्रवीत् । काममभ्यस वा मा वा न त्वां योत्स्ये कथञ्चन ।
यैव हि त्वं कृता धात्रा सैव हि त्वं शिखण्डिनी । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा शिखण्डी क्रोधमूर्च्छितः ।
उवाच भीष्मं समरे सृक्किणी परिसंलिहन् । जानामि त्वां महाबाहो क्षत्रियाणां क्षयङ्कर ।
मया श्रुतश्च ते युद्धं जामदग्न्येन चैव हि । दिव्यश्च ते प्रभावोऽयं मया च बहुशः श्रुतः ।
जानन्नपि प्रभावन्ते योत्स्येऽद्याहं त्वया सह । पाण्डवानां प्रियं कुर्व्वन्नात्मनश्च परन्तप ।
अद्य त्वां योधयिष्यामि रणे पुरुषसत्तम । ध्रुवञ्च त्वां हनिष्यामि शपे सत्येन तेऽग्रतः ।
एतच्छ्रुत्वा च मद्वाक्यं यत् कृत्यं तत् समाचर । काममभ्यस वा मा वा न मे जीवन् विमोक्ष्यसे ।
सुदृष्टः क्रियतां भीष्म लोकोऽयं समितिञ्जय ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवमुक्त्वा ततो भीष्मं पञ्चभिर्नतपर्व्वभिः । अविध्यत रणे भीष्मं प्रतुन्नं वाक्यसायकैः ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सव्यसाची महारथः । कालोऽयमिति सञ्चिन्त्य शिखण्डिनमचोदयत् ।
अहं त्वामनुयास्यामि परान् विद्रावयन् शरैः । अभिद्रव सुसंरब्धो भीष्मं भीमपराक्रमं ।
न हि ते संयुगे पीडां शक्तः कर्त्तुं महाबल । तस्मादद्य महाबाहो यत्तो भीष्ममभिद्रव ।
अहत्वा समरे भीष्मं यदि यास्यसि मारिष । अवहास्योऽस्य लोकस्य भविष्यसि मया सह ।

यावद्धाव्या वयं वीर भवेम परमाहवे। तथा कुरु रणे यत्नं साधयस्व पितामहं।
अहन्ते रक्षणं युद्धे करिष्यामि महाबल। वारयन् रथिनः सर्व्वान् साधयित्वा पितामहं।
द्रोणञ्च द्रोणपुत्रञ्च कृपञ्चाथ सुयोधनं। चित्रसेनं विकर्णञ्च सैन्धवञ्च जयद्रथं। ५०५०
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्बोजञ्च सुदक्षिणं। भगदत्तं तथा शूरं मागधञ्च महाबलं।
सौमदत्तिं तथा शूरमार्ष्यशृङ्गिञ्च राक्षसं। त्रिगर्त्तराजञ्च रणे सह सर्व्वैर्महारथैः।
अहमावारयिष्यामि वेलेव मकरालयं। कुरूंश्च सहितान् सर्व्वान् युध्यमानान् महाबलान्।
अहं निवारयिष्यामि साधयस्व पितामहं।

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि दशमदिवसयुद्धारम्भे भीष्मशिखण्डिप्रलापे नवाधिकशततमोऽध्यायः॥ १०९॥

॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ कथं शिखण्डी गाङ्गेयमभ्यधावत्पितामहं। पाञ्चाल्यः समरे क्रुद्धो धर्म्मात्मानं यतव्रतं। ५०५५
केऽरक्षन् पाण्डवानीके शिखण्डिनमुदायुधाः। त्वरमाणास्त्वराकाले जिगीषन्तो महारथाः।
कथं शान्तनवो भीष्मः स तस्मिन् दशमेऽहनि। अयुध्यत महावीर्य्यः पाण्डवैः सह सृञ्जयैः।
न मृष्यामि रणे भीष्मं प्रत्युद्यातं शिखण्डिनं। कच्चिन्न रथभङ्गोऽस्य धनुर्व्वाऽशीर्य्यतास्यतः।
॥ सञ्जय उवाच ॥ नाशीर्य्यत धनुस्तस्य रथभङ्गो न चाप्यभूत्। युध्यमानस्य सङ्ग्रामे भीष्मस्य भरतर्षभ।
निघ्नतः समरे शत्रून् शरैः सन्नतपर्व्वभिः। अनेकशतसाहस्रास्तावकानां महारथाः। ५०६०
तथा दन्तिगणा राजन् हयाश्चैव सुसज्जिताः। अभ्यवर्त्तन्त युद्धाय पुरस्कृत्य पितामहं।
यथाप्रतिज्ञं कौरव्य स चापि समितिञ्जयः। पार्थानामकरोद्भीष्मः सततं समितिक्षयं।
युध्यमानं महेष्वासं विनिघ्नन्तं परान् शरैः। पाञ्चालाः पाण्डवैः सार्द्धं सर्व्वे ते नाभ्यवारयन्।
दशमेऽहनि सम्प्राप्ते ततस्तां रिपुवाहिनीं। कीर्य्यमाणां शितैर्व्वाणैः शतशोऽथ सहस्रशः।
न हि भीष्मं महेष्वासं पाण्डवाः पाण्डुपूर्व्वजं। अशक्नुवन् रणे जेतुं पाशहस्तमिवान्तकं। ५०६५
अथोपायान्महाराज सव्यसाची धनञ्जयः। त्रासयन् रथिनः सर्व्वान् वीभत्सुरपराजितः।
सिंहवन्निनदन्नुच्चैर्धनुर्ज्यां विक्षिपन्मुहुः। शरौघान् विसृजन् पार्थो व्यचरत् कालवद्रणे।
तस्य शब्देन वित्रस्तास्तावका भरतर्षभ। सिंहस्येव मृगा राजन् व्यद्रवन्त महाभयात्।
जयन्तं पाण्डवं दृष्ट्वा तत् सैन्यञ्चाभिपीडितं। दुर्य्योधनस्ततो भीष्ममब्रवीत् भयपीडितः।
एष पाण्डुसुतस्तात श्वेताश्वः कृष्णसारथिः। दहते मामकान् सर्व्वान् कृष्णवर्त्मेव काननं। ५०७०
पश्य सैन्यानि गाङ्गेय द्रवमाणानि सर्व्वशः। पाण्डवेन युधां श्रेष्ठ काल्यमानानि संयुगे।
यथा पशुगणान् पालः सञ्चालयति कानने। तथेदं मामकं सैन्यं काल्यते शत्रुतापन।
धनञ्जयशरैर्भग्नं द्रवमाणञ्च सर्व्वतः। भीमोऽप्येष दुराधर्षो विद्रावयति मे बलं।
सात्यकिश्चेकितानश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ। अभिमन्युः सविक्रान्तो वाहिनीं द्रवते मम।
धृष्टद्युम्नस्तथा शूरो राक्षसश्च घटोत्कचः। व्यद्रावयेतां सहसा सैन्यं मम महारणे। ५०७५
वध्यमानस्य सैन्यस्य सर्व्वैरेतैर्महारथैः। नान्यां गतिम्प्रपश्यामि स्थाने युद्धे च भारत।

ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र देवतुल्यपराक्रमं। पर्य्याप्नोतु भवान् भीष्मं पीडितानां गतिर्भव।
एवमुक्तो महाराज पिता देवव्रतस्तव। चिन्तयित्वा मुहूर्त्तन्तु कृत्वा निश्चयमात्मनः।
तव सन्धारयन् पुत्रमब्रवीच्छान्तनोः सुतः। दुर्य्योधन विजानीहि स्थिरो भूत्वा विशाम्पते।
पूर्व्वकालं तव मया प्रतिज्ञातं महाबल। हत्वा दशसहस्राणि क्षत्रियाणां महात्मनां। ५०८०
सङ्ग्रामाद्व्यपयातव्यमेतत्कर्म्म ममाह्निकं। इति तत्कृतवांश्चाहं यथोक्तं भरतर्षभ।
अद्य चापि महत्कर्म्म प्रकरिष्ये महाबल। अहं वा निहतः शेष्ये हनिष्ये वाऽद्य पाण्डवान्।
अद्य ते पुरुषव्याघ्र प्रतिमोक्ष्ये ऋणन्तव। भर्त्तृपिण्डकृते राजन् निहतः पृतनामुखे।
इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठ क्षत्रियान् प्रवपञ्छरैः। आससाद दुराधर्षः पाण्डवानामनीकिनीं।
अनीकमध्ये तिष्ठन्तं गाङ्गेयं भरतर्षभ। आशीविषमिव क्रुद्धं पाण्डवाः प्रत्यवारयन्। ५०८५
दशमेऽहनि भीष्मस्तु दर्शयन् शक्तिमात्मनः। राजन् शतसहस्राणि सोऽवधीत्कुरुनन्दन।
पाञ्चालानाञ्च ये श्रेष्ठा राजपुत्रा महारथाः। तेषामादत्त तेजांसि जलं सूर्य्य इवांशुभिः।
हत्वा दशसहस्राणि कुञ्जराणां तरस्विनां। सारोहाणां महाराज हयानाञ्चायुतन्तथा।
पूर्णे शतसहस्रे च पदातीनां नरोत्तमः। प्रजज्वाल रणे भीष्मो विधूम इव पावकः।
न चैनं पाण्डवेयानां केचिच्छेकुर्निरीक्षितुं। उत्तरं मार्गमास्थाय तपन्तमिव भास्करं। ५०९०
ते पाण्डवेयाः समरे महेष्वासेन पीडिताः। वधायाभ्यद्रवन् भीष्मं सृञ्जयाश्च महारथाः।
संयुध्यमानो बहुभिर्भीष्मः शान्तनवस्तथा। अवकीर्णो महामेरुः शैलो मेघैरिवावृतः।
पुत्रस्तु तव गाङ्गेयं समन्तात्पर्य्यवारयत्। महत्या सेनया सार्द्धं ततो युद्धमवर्त्तत।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि दुर्य्योधनभीष्मसंवादे दशाधिकशततोऽध्यायः ॥ ११० ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ अर्ज्जुनस्तु रणे राजन् दृष्ट्वा भीष्मस्य विक्रमं। शिखण्डिनमथोवाच समभ्येहि पितामहं।
न चापि भीस्त्वया कार्य्या भीष्मादद्य कथञ्चन। अहमेनं शरैस्तीक्ष्णैः पातयिष्ये रथोत्तमात्। ५०९५
एवमुक्तस्तु पार्थेन शिखण्डी भरतर्षभ। अभ्यद्रवत गाङ्गेयं श्रुत्वा पार्थस्य भाषितं।
धृष्टद्युम्नस्तथा राजन् सौभद्रश्च महारथः। हृष्टावाद्रवतो भीष्मं श्रुत्वा पार्थस्य भाषितं।
विराटद्रुपदौ वृद्धौ कुन्तिभोजश्च दंशितः। अभ्यद्रवत गाङ्गेयं पुत्रस्य तव पश्यतः।
नकुलः सहदेवश्च धर्म्मराजश्च वीर्य्यवान्। तथेतराणि सैन्यानि सर्व्वाण्येव विशाम्पते।
प्रत्युद्ययुस्तावकाश्च समेतान् तान् महारथान्। यथाशक्ति यथोत्साहं तन्मे निगदतः शृणु। ५१००
चित्रसेनो महाराज चेकितानं समभ्ययात्। भीष्मप्रेप्सुं रणे यान्तं वृषं व्याघ्रशिशुर्यथा।
धृष्टद्युम्नं महाराज भीष्मान्तिकमुपागतं। त्वरमाणं रणे यत्तं कृतवर्म्मा न्यवारयत्।
भीमसेनं सुसंक्रुद्धं गाङ्गेयस्य वधैषिणं। त्वरमाणो महाराज सौमदत्तिर्न्यवारयत्।
तथैव नकुलं शूरं किरन्तं सायकान् बहून्। विकर्णो वारयामास इच्छन् भीष्मस्य जीवितं।
सहदेवं तथा राजन् यान्तं भीष्मरथं प्रति। वारयामास संक्रुद्धः कृपः शारद्वतो युधि। ५१०५

राक्षसं क्रूरकर्म्माणं भैमसेनिं महाबलं । भीष्मस्य निधनं प्रेप्सुर्दुर्मुखोऽभ्यद्रवद्बली ।
सात्यकिं समरे यान्तं तव पुत्रो न्यवारयत् । अभिमन्युं महाराज यान्तं भीष्मरथं प्रति ।
सुदक्षिणो महाराज काम्बोजः प्रत्यवारयत् । विराटद्रुपदौ वृद्धौ समेतावरिमर्द्दनौ ।
अश्वत्थामा ततः क्रुद्धो वारयामास भारत । तथा पाण्डुसुतं ज्येष्ठं भीष्मस्य वधकाङ्क्षिणं ।
भारद्वाजो रणे यत्तो धर्म्मपुत्रमवारयत् । अर्ज्जुनं रभसं युद्धे पुरस्कृत्य शिखण्डिनं । ५११०
भीष्मप्रेप्सुं महाराज आसयन्तं दिशो दश । दुःशासनो महेष्वासो वारयामास संयुगे ।
अन्ये च तावका योधाः पाण्डवानां महारथान् । भीष्मस्याभिमुखं यातान् वारयामासुराहवे ।
धृष्टद्युम्नस्तु सैन्यानि प्राक्रोशंस्तु पुनःपुनः । अभ्यद्रवत संरब्धो भीष्ममेकं महारथः ।
एषोऽर्ज्जुनो रणे भीष्मं प्रयाति कुरुनन्दन । अभ्यद्रवत माभैष्ट भीष्मो हि प्राप्स्यते न वः ।
अर्ज्जुनं समरे योद्धुं नोत्सहेतापि वासवः । किमु भीष्मो रणे वीरो गतसत्त्वोऽल्पजीवितः । ५११५
इति सेनापतेः श्रुत्वा पाण्डवानां महारथाः । अभ्यद्रवन्त संहृष्टा गाङ्गेयस्य रथम्प्रति ।
आगच्छमानान् समरे वार्य्यौघान् प्रबलानिव । अवारयन्त संहृष्टास्तावकाः पुरुषर्षभाः ।
दुःशासनो महाराज भयं त्यक्त्वा महारथः । भीष्मस्य जीविताकाङ्क्षी धनञ्जयमुपाद्रवत् ।
तथैव पाण्डवाः शूरा गाङ्गेयस्य रथम्प्रति । अभ्यद्रवन्त संग्रामे तव पुत्रान् महारथान् ।
तत्राद्भुतमपश्याम चित्ररूपं विशाम्पते । दुःशासनरथं प्राप्य यत्पार्थो नाभ्यवर्त्तत । ५१२०
यथा वारयते वेला क्षुब्धतोयं महार्णवं । तथैव पाण्डवं क्रुद्धं तव पुत्रो न्यवारयत् ।
उभौ तौ रथिनां श्रेष्ठावुभौ भारत दुर्ज्जयौ । उभौ चन्द्रार्कसदृशौ कान्त्या दीप्त्या च भारत ।
तथा तौ जातसंरम्भावन्योऽन्यवधकाङ्क्षिणौ । समीयतुर्महासङ्ख्ये मयशक्रौ यथा पुरा ।
दुःशासनो महाराज पाण्डवं विशिखैस्त्रिभिः । वासुदेवञ्च विंशत्या ताडयामास संयुगे ।
ततोऽर्ज्जुनो जातमन्युर्वार्ष्णेयं वीक्ष्य पीडितं । दुःशासनं शतेनाजौ नाराचानां समर्पयत् । ५१२५
ते तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे । दुःशासनस्ततः क्रुद्धः पार्थं विव्याध पञ्चभिः ।
ललाटे भरतश्रेष्ठ शरैः सुनिशितैस्त्रिभिः । ललाटस्थैस्तु तैर्बाणैः शुशुभे पाण्डवो रणे ।
यथा मेरुर्म्महाराज शृङ्गैरत्यर्थमुच्छ्रितैः । सोऽतिविद्धो महेष्वासः पुत्रेण तव धन्विना ।
व्यराजत रणे पार्थः किंशुकः पुष्पवानिव । दुःशासनन्ततः क्रुद्धः पीडयामास पाण्डवः ।
पर्व्वणीव सुसंक्रुद्धो राहुः पूर्णं निशाकरं । पीड्यमानो बलवता पुत्रस्तव विशाम्पते । ५१३०
विव्याध समरे पार्थं कङ्कपत्रैः शिलाशितैः । तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा रथञ्चास्य त्रिभिः शरैः ।
आचिक्षेप शितैर्बाणैः पुत्रस्तव भुजं महत् । अप्राप्तानेव तान् बाणान् चिच्छेद तनयस्तव ।
यतमानस्य पार्थस्य तदद्भुतमिवाभवत् । पार्थं सुनिशितैर्बाणैरविध्यत्तनयस्तव ।
ततः क्रुद्धो रणे पार्थः शरान् सन्धाय कार्म्मुके । प्रेषयामास समरे स्वर्णपुङ्खान् शिलाशितान् ।
न्यमज्जंस्ते महाराज तस्य काये महात्मनः । यथा हंसा महाराज तडागं प्राप्य भारत । ५१३५

पीडितस्यैव पुत्रस्ते पाण्डवेन महात्मना । हित्वा पार्थं रणे तूर्णं भीष्मस्य रथमाव्रजत् ।
अगाधे मज्जतस्तस्य द्वीपो भीष्मोऽभवत्तदा । प्रतिलभ्य ततः संज्ञां पुत्रस्तव विशाम्पते ।
अवारयत्ततः शूरो भूय एव पराक्रमी । शरैः सुनिशितैः पार्थं यथा वृत्रं पुरन्दरः ।
निर्ब्बिभेद महाकायो विव्यथे नैव चार्ज्जुनः ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि अर्ज्जुनदुःशासनसमागमे एकादशाधिकशततोऽध्यायः ॥ १११ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ सात्यकिं दंशितं युद्धे भीष्मायाभ्युद्यतं रणे । आर्ष्यशृङ्गिर्महेष्वासो वारयामास संयुगे ।
माधवस्तु सुसंक्रुद्धो राक्षसं नवभिः शरैः । आजघान रणे राजन् प्रहसन्निव भारत ।
तथैव राक्षसो राजन् माधवं नवभिः शरैः । अर्द्दयामास राजेन्द्र संक्रुद्धः शिनिपुङ्गवं ।
शैनेयः शरसङ्घन्तु प्रेषयामास संयुगे । राक्षसाय सुसंक्रुद्धो माधवः परवीरहा ।
ततो रक्षो महाबाहुः सात्यकिं सत्यविक्रमं । विव्याध विशिखैस्तीक्ष्णैः सिंहनादं ननाद च ।
माधवस्तु रणे विद्धो राक्षसेन भृशं तदा । धैर्य्यमालम्ब्य तेजस्वी जहास च ननाद च ।
भगदत्तस्ततः क्रुद्धो माधवं निशितैः शरैः । ताडयामास समरे तोत्रैरिव महागजं ।
विहाय राक्षसं युद्धे शैनेयो रथिनाम्वरः । प्राग्ज्योतिषाय चिक्षेप शरान् सन्नतपर्व्वणः ।
ततः प्राग्ज्योतिषो राजा माधवस्य महद्धनुः । चिच्छेद शितधारेण भल्लेन कृतहस्तवत् ।
अथान्यद्धनुरादाय वेगवत् परवीरहा । भगदत्तं रणे क्रुद्धं विव्याध निशितैः शरैः ।
सोऽतिविद्धो महेष्वासः सृक्कणी परिसंलिहन् । शक्तिं कनकवैदूर्य्यभूषितामायसीं दृढां ।
यमदण्डोपमां घोरां चिक्षेप परमाहवे । तामापतन्तीं सहसा तस्य बाहुबलेरितां ।
सात्यकिः समरे राजन् द्विधा चिच्छेद सायकैः । ततः पपात सहसा महोल्केव हतप्रभा ।
शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा पुत्रस्तव विशाम्पते । महता रथवंशेन वारयामास माधवं ।
तथा परिवृतं दृष्ट्वा वार्ष्णेयानां महारथं । दुर्य्योधनो भृशं क्रुद्धो भ्रातॄन् सर्व्वानुवाच ह ।
तथा कुरुत कौरव्या यथा वः सात्यको युधि । न जीवन् प्रति निर्य्याति महतोऽस्मात् रथव्रजात् ।
तस्मिन् हते हतं मन्ये पाण्डवानां महद्बलं । तथेति च वचस्तस्य परिगृह्य महारथाः ।
शैनेयं योधयामासुर्भीष्मस्य प्रमुखे तदा । अभिमन्युं तदायान्तं भीष्मस्याभ्युद्यतं रणे ।
काम्बोजराजो बलवान् वारयामास संयुगे । आर्ज्जुनिर्नृपतिं विद्ध्वा शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
पुनरेव चतुःषष्ट्या राजन् विव्याध तं नृपं । सुदक्षिणस्तु समरे पुनर्व्विव्याध पञ्चभिः ।
सारथिञ्चास्य नवभिरिच्छन् भीष्मस्य जीवितं । तद्युद्धमासीत् सुमहत्तयोस्तत्र समागमे ।
यदभ्यधावद्गाङ्गेयं शिखण्डी शत्रुकर्षणः । विराटद्रुपदौ वृद्धौ वारयन्तौ महाचमूं ।
भीष्मञ्च युधि संरब्धावाद्रवन्तौ महारथौ । अश्वत्थामा रणे क्रुद्धः समियाद्रथसत्तमः ।
ततः प्रववृते युद्धं तयोस्तस्य च भारत । विराटो दशभिर्भल्लैराजघान परन्तप ।
पतमानं महेष्वासं द्रौणिमाहवशोभिनं । द्रुपदश्च त्रिभिर्ब्बाणैर्विव्याध निशितैस्तदा ।

गुरुपुत्त्रं समासाद्य प्रहरन्तौ महाबलौ । अश्वत्थामा ततस्तौ तु विव्याध बहुभिः शरैः । ५१६५
विराटद्रुपदौ वीरौ भीष्मं प्रति समुद्यतौ । तत्राद्भुतमपश्याम द्रुह्वयोश्चरितं महत् ।
यद्द्रौणिसायकान् घोरान् प्रत्यवारयतां युधि । सहदेवं तथायान्तं कृपः शारद्वतोऽभ्ययात् ।
यथा नागो वने नागं मत्तो मत्तमुपाद्रवत् । कृपश्च समरे शूरो माद्रीपुत्त्रं महारथं ।
आजघान शरैस्तूर्णं सप्तत्या रुक्मभूषणैः । तस्य माद्रीसुतश्चापं द्विधा चिच्छेद सायकैः ।
अथैनं छिन्नधन्वानं विव्याध नवभिः शरैः । सोऽन्यत्कार्मुकमादाय समरे भारसाधनं । ५१७०
माद्रीपुत्त्रं सुसंहृष्टो दशभिर्निशितैः शरैः । आजघानोरसि क्रुद्ध इच्छन् भीष्मस्य जीवितं ।
तथैव पाण्डवो राजन् शारद्वतममर्षणं । आजघानोरसि क्रुद्धो भीष्मस्य वधकाङ्क्षया ।
ततो युद्धं समभवत् घोररूपं भयावहं । नकुलन्तु रणे क्रुद्धो विकर्णः शत्रुतापनः ।
विव्याध सायकैः षष्ट्या रक्षन् भीष्मं पितामहं । नकुलोऽपि भृशं विद्धस्तव पुत्त्रेण धीमता ।
विकर्णं सप्तसप्तत्या निर्ब्बिभेद शिलीमुखैः । तत्र तौ नरशार्दूलौ भीष्महेतोः परन्तपौ । ५१७५
अन्योऽन्यं जघ्नतुर्वीरौ गोष्ठे गोवृषभाविव । घटोत्कचं रणेयान्तं निघ्नन्तं तव वाहिनीं ।
दुर्म्मुखः समरे प्रायात् भीष्महेतोः पराक्रमी । हैडिम्बस्तु रणे राजन् दुर्म्मुखं शत्रुतापनं ।
आजघानोरसि क्रुद्धः शरेणानतपर्व्वणा । भीमसेनसुतश्चापि दुर्म्मुखः सुमुखैः शरैः ।
षष्ट्या वीरो नदन् हृष्टो विव्याध रणमूर्द्धनि । धृष्टद्युम्नं तथायान्तं भीष्मस्य वधकाङ्क्षिणं ।
हार्द्दिक्यो वारयामास रथश्रेष्ठं महारथः । हार्द्दिक्यं पार्षतश्चापि विद्ध्वा पञ्चभिरायसैः । ५१८०
पुनः पञ्चाशता तूर्णमाजघान स्तनान्तरे । तथैव पार्षतो राजन् हार्द्दिक्यं नवभिः शरैः ।
विव्याध निशितैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रपरिच्छदैः । तयोः समभवद्युद्धं भीष्महेतोर्महारणे ।
अन्योऽन्यातिशयैर्युक्तं यथा वृत्रमहेन्द्रयोः । भीमसेनमथायान्तं भीष्मं प्रति महाबलं ।
भूरिश्रवास्त्वयात्तूर्णं तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् । सौमदत्तिरथो भीममाजघान स्तनान्तरे ।
नाराचेन सुतीक्ष्णेन रुक्मपुङ्खेन संयुगे । उरःस्थेन बभौ तेन भीमसेनः प्रतापवान् । ५१८५
स्कन्दशक्त्या यथा क्रौञ्चः पुरा नृपतिसत्तम । तौ शरान् सूर्य्यसङ्काशान् कर्म्मारपरिमार्ज्जितान् ।
अन्योऽन्यस्य रणे क्रुद्धौ विचिक्षिपाते नरर्षभौ । भीमो भीष्मवधाकाङ्क्षी सौमदत्तिं महारथं ।
तथा भीष्मजये गृध्नुः सौमदत्तिश्च पाण्डवं । कृतप्रतिकृते यत्तौ योधयामासतू रणे ।
युधिष्ठिरन्तु कौन्तेयं महत्या सेनया वृतं । भीष्माभिमुखमायान्तं भारद्वाजो न्यवारयत् ।
द्रोणस्य रथनिर्घोषं पर्ज्जन्यनिनदोपमं । श्रुत्वा प्रभद्रका राजन् समकम्पन्त मारिष । ५१९०
सा सेना महती राजन् पाण्डुपुत्त्रस्य संयुगे । द्रोणेन द्राविता यत्ता न चचाल पदात् पदं ।
चेकितानं रणे यत्तं भीष्मं प्रति जनेश्वर । चित्रसेनस्तव सुतः क्रुद्धरूपमवारयत् ।
भीष्महेतोः पराक्रान्तश्चित्रसेनो महारथः । चेकितानं परं शक्त्या योधयामास भारत ।
तथैव चेकितानोऽपि चित्रसेनमयोधयत् । तद्युद्धमासीत् सुमहत् तत्रापि च समागमे ।

अर्ज्जुनो वार्य्यमाणस्तु बहुशस्तत्र भारत । विमुखीकृत्य पुत्रं ते सेनां तव ममर्द्द ह । ५२९५
दुःशासनोऽपि परया शक्त्या पार्थमवारयत् । कथं भीष्मं न नो हन्यादिति निश्चित्य भारत ।
सा वध्यमाना समरे पुत्रस्य तव वाहिनी । लोड्यते रथिभिः श्रेष्ठैस्तत्र तत्रैव भारत ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि द्वन्द्वसमागमे द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ अथ वीरो महेष्वासो मत्तवारणविक्रमः । समादाय महच्चापं मत्तवारणवारणं ।
विधुन्वानो नरश्रेष्ठो द्रावयाणो वरूथिनीं । पृतनां पाण्डवेयानां गाहमानो महाबलः ।
निमित्तानि निमित्तज्ञः सर्व्वतो वीक्ष्य वीर्य्यवान् । प्रतपन्तमनीकानि द्रोणः पुत्रमभाषत । ५३००
अयं स दिवसस्तात यत्र पार्थो महाबलः । जिघांसुः समरे भीष्मं परं यत्नं करिष्यति ।
उत्पतन्ति हि मे वाणा धनुः प्रस्फुरतीव च । योगमस्त्राणि न गच्छन्ति क्रूरं मे वर्त्तते मतिः ।
दिक्ष्वशान्तानि घोराणि व्याहरन्ति मृगद्विजाः । नीचैर्गृध्राणि लीयन्ते भारतानां चमूं प्रति ।
नष्टप्रभ इवादित्यः सर्व्वतो लोहिता दिशः । रसते व्यथते भूमिः कम्पतीव च सर्व्वशः ।
कङ्कगृध्रा बलाकाश्च व्याहरन्ति मुहुर्म्मुहुः । शिवाश्चैवाशिवा घोरा वेदयन्त्यो महद्भयं । ५३०५
पपात महती चोल्का मध्येनादित्यमण्डलात् । सकबन्धश्च परिघो भानुमावृत्य तिष्ठति ।
परिवेशस्तथा घोरश्चन्द्रभास्करयोरभूत् । वेदयानो भयं घोरं राज्ञां देहावकर्त्तनं ।
देवतायतनस्थाश्च कौरवेन्द्रस्य देवताः । कम्पन्ते च हसन्ते च नृत्यन्ति च रुदन्ति च ।
अपसव्यं ग्रहाश्चक्रुरलक्ष्मं दिवाकरं । अवाक्शिराश्च भगवानुपातिष्ठत चन्द्रमाः ।
वपूंषि च नरेन्द्राणां विगताभानि लक्षये । धार्त्तराष्ट्रस्य सैन्येषु न च भ्राजन्ति दंशिताः । ५३१०
सेनयोरुभयोश्चैव समन्तात् श्रूयते महान् । पाञ्चजन्यस्य निर्घोषो गाण्डीवस्य च निःस्वनः ।
ध्रुवमास्थाय बीभत्सुरुत्तमास्त्राणि संयुगे । अपास्यान्यान् रणे योधानभ्येष्यति पितामहं ।
हृष्यन्ति रोमकूपाणि सीदतीव च मे मनः । चिन्तयित्वा महाबाहो भीष्मार्ज्जुनसमागमं ।
तञ्चेह निकृतिप्रज्ञं पाञ्चाल्यं पापचेतसं । पुरस्कृत्य रणे पार्थो भीष्मस्यायोधनं गतः ।
अब्रवीच्च पुरा भीष्मो नाहं हन्यां शिखण्डिनं । स्त्री ह्येषा विहिता धात्रा दैवाच्च स पुनः पुमान् । ५३१५
अमङ्गल्यध्वजश्चैव याज्ञसेनिर्महाबलः । न चामाङ्गलिके तस्मिन् प्रहरेदापगासुतः ।
एतद्विचिन्तयानस्य मनः सीदति मे भृशं । अभ्युद्यातो रणे क्रुद्धः कुरुवृद्धमुपाद्रवत् ।
युधिष्ठिरस्य च क्रोधो भीष्मस्यार्ज्जुनसङ्गतः । मम चाप समारम्भः प्रजानामशिवं ध्रुवं ।
मनस्वी बलवाञ्छूरः कृतास्त्रो लघुविक्रमः । दूरपाती दृढेषुश्च निमित्तज्ञश्च पाण्डवः ।
अजेयः समरे चापि देवैरपि सवासवैः । बलवान् बुद्धिमांश्चैव जितक्लेशो युधां वरः । ५३२०
विजयी च रणे नित्यं भैरवास्त्रश्च पाण्डवः । तस्य मार्गं परिहरन् द्रुतं गच्छ यतव्रत ।
पश्याद्यैतन्महाघोरे संयुगे वैशसं महत् । हेमचित्राणि शूराणां महान्ति च शुभानि च ।
कवचानि विदीर्य्यन्ते शरैः सन्नतपर्व्वभिः । छिद्यन्ते च ध्वजाग्राणि तोमराश्च धनूंषि च ।

प्रासाश्च विमलास्तीक्ष्णाः शक्यश्च कनकोज्ज्वलाः । वैजयन्त्यश्च नागानां संक्रुद्धेन किरीटिना ।
नायं संरक्षितुं कालः प्राणान्युक्तोपजीविभिः । याहि स्वर्गं पुरस्कृत्य यशसे विजयाय च । ५२२५
रथनागहयावर्त्तां महाघोरां सुदुर्गमां । रथेन सङ्ग्रामनदीं तरत्येष कपिध्वजः ।
ब्रह्मण्यता दमो दानं तपश्च चरितं महत् । इहैव दृश्यते राजन् भ्राता यस्य धनञ्जयः ।
भीमसेनश्च बलवान् माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । वासुदेवश्च वार्ष्णेयो यस्य नाथो व्यवस्थितः ।
तस्यैष मन्युप्रभवो धार्त्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः । तपोदग्धशरीरस्य कोपो दहति भारतीं ।
एष संदृश्यते पार्थो वासुदेवव्यपाश्रयः । वारयन् सर्व्वसैन्यानि धार्त्तराष्ट्राणि सर्व्वशः । ५२३०
एतदालोक्यते सैन्यं क्षोभ्यमाणं किरीटिना । महोर्म्मिनद्धं सुमहत्तिमिनक्रषमाकुलं ।
हाहाकिलकिलाशब्दाः श्रूयन्ते च चमूमुखे । याहि पाञ्चालदायादमहं यास्ये युधिष्ठिरं ।
दुर्गमं ह्यन्तरं राज्ञो व्यूहस्यामिततेजसः । समुद्रकुक्षिप्रतिमं सर्व्वतोऽतिरथैः स्थितैः ।
सात्यकिश्चाभिमन्युश्च धृष्टद्युम्नवृकोदरौ । पर्य्यरक्षन्त राजानं यमौ च मनुजेश्वरं ।
उपेन्द्रसदृशः श्यामो महाशाल इवोद्गतः । एष गच्छत्यनीकाग्रे द्वितीय इव फाल्गुनः । ५२३५
उत्तमास्त्राणि चाधत्स्व गृहीत्वा च महद्धनुः । पार्षतं याहि राजानं युध्यस्व च वृकोदरं ।
को हि नेच्छेत् प्रियं पुत्रं जीवन्तं शाश्वतीः समाः । क्षत्रधर्म्मन्तु संप्रेक्ष्य ततस्त्वां नियुनज्म्यहं ।
एष चाति रणे भीष्मो दहते वै महाचमूं । युद्धेषु सदृशस्तात यमस्य वरुणस्य च ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि द्रोणाश्वत्थामसंवादे त्रयोदशाधिकशततोऽध्यायः ॥ ११३ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ एतत् श्रुत्वा वचस्तस्य द्रोणस्य च महात्मनः । भगदत्तः कृपः शल्यः कृतवर्म्मा तथैव च ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ सैन्धवश्च जयद्रथः । चित्रसेनो विकर्णश्च तथा दुर्म्मर्षणादयः । ५२४०
दशैते तावका योधा भीमसेनमयोधयन् । महत्या सेनया युक्ता नानादेशसमुत्थया ।
भीष्मस्य समरे राजन् प्रार्थयाना महद्यशः । शल्यस्तु नवभिर्व्वाणैर्भीमसेनमताडयत् ।
कृतवर्म्मा त्रिभिर्व्वाणैः कृपश्च नवभिः शरैः । चित्रसेनो विकर्णश्च भगदत्तश्च मारिष ।
दशभिर्दशभिर्व्वाणैर्भीमसेनमताडयत । सैन्धवश्च त्रिभिर्व्वाणैर्भीमसेनमताडयत् ।
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः । दुर्म्मर्षणश्च विंशत्या पाण्डवं निशितैः शरैः । ५२४५
स तान् सर्व्वान् महाराज राजमानान् पृथक् पृथक् । प्रवरान् सर्व्वलोकस्य धार्त्तराष्ट्रान् महारथान् ।
जघान समरे वीरः पाण्डवः परवीरहा । सप्तभिः शल्यमाविध्यत् कृतवर्म्माणमष्टभिः ।
कृपस्य सशरं चापं मध्ये चिच्छेद भारत । अथैनं छिन्नधन्वानं पुनर्व्विव्याध सप्तभिः ।
विन्दानुविन्दौ च तथा त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् । दुर्म्मर्षणञ्च विंशत्या चित्रसेनञ्च पञ्चभिः ।
विकर्णं दशभिर्व्वाणैः पञ्चभिश्च जयद्रथं । विद्ध्वा भीमोऽनदद्धृष्टः सैन्धवञ्च पुनस्त्रिभिः । ५२५०
अथान्यद्धनुरादाय गौतमो रथिनां वरः । भीमं विव्याध संरब्धो दशभिर्न्निशितैः शरैः ।
स विद्धो दशभिर्व्वाणैस्तोत्रैरिव महाद्विपः । ततः क्रुद्धो महाराज भीमसेनः प्रतापवान् ।

गौतमं ताडयामास शरैर्बहुभिराशुगैः । सैन्धवञ्च तथाऽष्टाभिः शारद्वतं त्रिभिः शरैः ।
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय कालान्तकयमद्युतिः । हताश्वास्तु रथास्तूर्णमवप्लुत्य महारथः ।
शरांश्चिक्षेप निशितान् भीमसेनस्य संयुगे । तस्य भीमो धनुर्मध्ये द्वाभ्यां चिच्छेद मारिष । ५२५५
भल्लाभ्यां भरतश्रेष्ठ सैन्धवस्य महात्मनः । स च्छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
चित्रसेनरथं राजन्नारुरोह त्वरान्वितः । अत्यद्भुतं रणे कर्म्म कृतवांस्तत्र पाण्डवः ।
महारथान् शरैर्विद्ध्वा वारयित्वा च मारिष । विरथं सैन्धवं चक्रे सर्व्वलोकस्य पश्यतः ।
तदा न मम्षे शल्यो भीमसेनस्य विक्रमं । स सन्धाय शरांस्तीक्ष्णान् कर्म्मारपरिमार्ज्जितान् ।
भीमं विव्याध समरे तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् । कृपश्च कृतवर्म्मा च भगदत्तश्च वीर्य्यवान् । ५२६०
विन्दानुविन्दावावन्त्यौ चित्रसेनश्च संयुगे । दुर्म्मर्षणो विकर्णश्च सिन्धुराजश्च वीर्य्यवान् ।
भीमं ते विव्यधुस्तूर्णं शल्यहेतोररिन्दमाः । स च तान् प्रतिविव्याध पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।
शल्यं विव्याध सप्तत्या पुनश्च दशभिः शरैः । तं शल्यो नवभिर्भित्त्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ।
सारथिञ्चास्य भल्लेन गाढं विव्याध मर्म्मणि । विशोकं प्रेक्ष्य निर्भिन्नं भीमसेनः प्रतापवान् ।
मद्रराजं त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् । तथेतरान् महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः । ५२६५
ताडयामास समरे सिंहवद्विननाद च । ते हि यत्ता महेष्वासाः पाण्डवं युद्धकोविदं ।
त्रिभिस्त्रिभिरकुण्ठाग्रैर्भृशं मर्म्मस्वताडयन् । सोऽतिविद्धो महेष्वासो भीमसेनो न विव्यथे ।
पर्व्वतो वारिधाराभिर्वर्षमाणैरिवाम्बुदैः । स तु क्रोधसमाविष्टः पाण्डवानां महारथः ।
मद्रेश्वरं त्रिभिर्बाणैर्भृशं विद्ध्वा महायशाः । प्राग्ज्योतिषं शतेनाजौ राजन् विव्याध सायकैः ।
कृपञ्च बहुभिर्बाणैर्भृशं विद्ध्वा महायशाः । ततस्तु सशरं चापं सात्वतस्य महात्मनः । ५२७०
क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन चिच्छेद कृतहस्तवत् । तथाऽन्यद्धनुरादाय कृतवर्म्मा वृकोदरं ।
आजघान भ्रुवोर्म्मध्ये नाराचेन परन्तपः । भीमस्तु समरे विद्ध्वा शल्यं नवभिरायसैः ।
भगदत्तं त्रिभिश्चैव कृतवर्म्माणमष्टभिः । द्वाभ्यां द्वाभ्याञ्च विव्याध गौतमप्रभृतीन् रथान् ।
तेऽपि तं समरे राजन् विव्यधुर्निशितैः शरैः । स तथा पीड्यमानोऽपि सर्व्वशस्त्रैर्महारथैः ।
मत्वा तृणेन तान् तुल्यान् विचचार गतव्यथः । ते चापि रथिनां श्रेष्ठा भीमाय निशितान् शरान् । ५२७५
प्रेषयामासुरव्यग्राः शतशोऽथ सहस्रशः । तस्य शक्तिं महावेगां भगदत्तो महाबलः ।
चिक्षेप समरे वीरः स्वर्णदण्डां महात्मने । तोमरं सैन्धवो राजा पट्टिशञ्च महाभुजः ।
शतघ्नीञ्च कृपो राजन् शरं शल्यश्च संयुगे । अथेतरे महेष्वासाः पञ्च पञ्च शिलीमुखान् ।
भीमसेनं समुद्दिश्य प्रेषयामासुरोजसा । तोमरञ्च द्विधा चक्रे क्षुरप्रेणानिलात्मजः ।
पट्टिशञ्च त्रिभिर्बाणैश्चिच्छेद तिलकाण्डवत् । स बिभेद शतघ्नीञ्च नवभिः कङ्कपत्रिभिः । ५२८०
भीमसेनो रणश्लाघी त्रिधैकैकं समाच्छिनत् । तांश्च सर्व्वान् महेष्वासान् त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ।
ततो धनञ्जयस्तत्र वर्त्तमाने महारणे । आजगाम रथेनाजौ भीमं दृष्ट्वा महारथं ।

निघ्नन्तं समरे शत्रून् योधमानश्च सायकैः । तौ तु तत्र महात्मानौ समेतौ वीक्ष्य पाण्डवौ ।
न शशंसुर्जयं तत्र तावकाः पुरुषर्षभाः । अथार्ज्जुनो रणे भीष्मं योधयन्तं महारथम् ।
भीष्मस्य निधनाकाङ्क्षी पुरस्कृत्य शिखण्डिनं । आससाद रणे वीरांस्तावकान् दश भारत । ५२८५
ये स्म भीष्मं रणे राजन् योधयन्तो व्यवस्थिताः । बीभत्सुस्तानथाऽविध्यत् भीष्मस्य प्रियकाम्यया ।
ततो दुर्य्योधनो राजा सुशर्म्माणमचोदयत् । अर्ज्जुनस्य वधार्थाय भीमसेनस्य चोभयोः ।
सुशर्म्मन् गच्छ शीघ्रं त्वं बलौघैः परिवारितः । जहि पाण्डुसुतावेतौ धनञ्जयवृकोदरौ ।
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य त्रैगर्त्तः प्रस्थलाधिपः । अभिद्रुत्य रणे भीममर्ज्जुनञ्चैव धन्विनौ ।
रथैरनेकसाहस्रैः समन्तात् पर्य्यवारयत् । ततः प्रववृते युद्धमर्ज्जुनस्य परैः सह । ५२९०
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीमसेनपराक्रमे चतुर्दशाधिकशततोऽध्यायः ॥ ११४ ॥॰
॥ सञ्जय उवाच ॥ अर्ज्जुनस्तु रणे शल्यं यतमानं महारथं । छादयामास समरे शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
सुशर्म्माणं कृपञ्चैव त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत । प्राग्ज्योतिषञ्च समरे सैन्धवञ्च जयद्रथं ।
चित्रसेनं विकर्णञ्च कृतवर्म्माणमेव च । दुर्म्मर्षणञ्च राजेन्द्र आवन्त्यौ च महारथौ ।
एकैकं त्रिभिरानर्च्छत् कङ्कबर्हिणवाजितैः । शरैरतिरथो युद्धे पीडयन् वाहिनीं तव ।
जयद्रथो रणे पार्थं विद्ध्वा भारत सायकैः । भीमं विव्याध तरसा चित्रसेनरथे स्थितः । ५२९५
शल्यश्च समरे जिष्णुं कृपश्च रथिनां वरः । विव्यधाते महाराज बहुधा मर्म्मभेदिभिः ।
चित्रसेनादयश्चैव पुत्रास्तव विशाम्पते । पञ्चभिः पञ्चभिस्तूर्णं संयुगे निशितैः शरैः ।
आजघ्नुरर्ज्जुनं सङ्ख्ये भीमसेनञ्च मारिष । तौ तत्र रथिनां श्रेष्ठौ कौन्तेयौ भरतर्षभौ ।
अपीडयेतां समरे त्रिगर्त्तानां महाबलं । सुशर्म्माऽपि रणे पार्थं शरैर्नवभिराशुगैः ।
ननाद बलवन्नादं त्रासयानो महद्बलं । अन्ये च रथिनः शूरा भीमसेनधनञ्जयौ । ५३००
विव्यधुर्निशितैर्ब्बाणै रुक्मपुङ्खैरजिह्मगैः । तेषान्तु रथिनां मध्ये कौन्तेयौ भरतर्षभौ ।
क्रीडमानौ रथोदारौ चित्ररूपौ व्यदृश्यतां । आमिषेप्सू गवां मध्ये सिंहाविव मदोत्कटौ ।
छित्त्वा धनूंषि शूराणां शरांश्च बहुधा रणे । पातयामासतुर्व्वीरौ शिरांसि शतशो नृणां ।
हताश्च बहवो भग्ना हयाश्च शतशो हताः । गजाश्च सगजारोहाः पेतुरुर्व्व्यां महाहवे ।
रथिनः सादिनश्चैव तत्र तत्र निषूदिताः । दृश्यन्ते बहवो राजन् वेपमानाः समन्ततः । ५३०५
हतैर्गजैः पदात्योघैर्व्वाजिभिश्च निषूदितैः । रथैश्च बहुधा भग्नैः समास्तीर्य्यत मेदिनी ।
तत्राद्भुतमपश्याम रणे पार्थस्य विक्रमं । शरैः संवार्य्य तान् वीरान् स जघान महाबलः ।
पुत्रस्तु तव तं दृष्ट्वा भीमार्ज्जुनपराक्रमं । गाङ्गेयस्य रथाभ्याशमुपजग्मे महाबलः ।
कृपश्च कृतवर्म्मा च सैन्धवश्च जयद्रथः । विन्दानुविन्दावावन्त्यौ नाजहुः संयुगं तदा ।
ततो भीमो महेष्वासः फाल्गुनश्च महारथः । कौरवाणां चमूं घोरां भृशं दुद्रुवतू रणे । ५३१०
ततो बर्हिणवाजानामयुतान्यर्ब्बुदानि च । धनञ्जयरथे तूर्णं पातयन्ति स्म भूमिपाः ।

ततस्तान् शरजालेन सन्निवार्य्य महारथान् । पार्थः समन्तात् समरे प्रेषयामास मृत्यवे ।
शल्यस्तु समरे जिष्णुं क्रीडन्निव महारथः । आजघानोरसि क्रुद्धो भल्लैः सन्नतपर्व्वभिः ।
तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा हस्तावापञ्च पञ्चभिः । अथैनं सायकैस्तीक्ष्णैर्भृशं विव्याध मर्म्मणि ।
अथान्यद्धनुरादाय समरे भारसाधनं । मद्रेश्वरो रणे जिष्णुं ताडयामास रोषितः । ५११५
त्रिभिः शरैर्महाराज वासुदेवञ्च पञ्चभिः । भीमसेनञ्च नवभिर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ।
ततो द्रोणो महाराज मागधश्च महारथः । दुर्य्योधनसमादिष्टौ तं देशमुपजग्मतुः ।
यत्र पार्थो महाराज भीमसेनश्च पाण्डवः । कौरव्यस्य महासेनां जघ्नतुः सुमहारथौ ।
जयत्सेनस्तु समरे भीमं भीमायुधं युधि । विव्याध निशितैर्बाणैरष्टभिर्भरतर्षभ ।
तं भीमो दशभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः । सारथिञ्चास्य भल्लेन रथनीडादपातयत् । ५१२०
उद्भ्रान्तैस्तुरगैः सोऽथ द्रवमाणैः समन्ततः । मागधोऽपहृतो राजा सर्व्वसैन्यस्य पश्यतः ।
द्रोणस्तु विवरं दृष्ट्वा भीमसेनं शिलीमुखैः । विव्याध बाणैर्निशितैरष्टभिर्भरतर्षभ ।
तं भीमः समरश्लाघी गुरुं पितृसमं रणे । विव्याध पञ्चभिर्भल्लैस्तथा षष्ट्या च भारत ।
अर्ज्जुनस्तु सुशर्म्माणं विद्ध्वा बहुभिरायसैः । व्यधमत्तस्य तत्सैन्यं महाभ्राणि यथाऽनिलः ।
ततो भीष्मश्च राजा च कौशल्यश्च बृहद्बलः । समवर्त्तन्त संक्रुद्धा भीमसेनधनञ्जयौ । ५१२५
तथैव पाण्डवाः शूरा धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । अभ्यद्रवन् रणे भीष्मं व्यादितास्यमिवान्तकं ।
शिखण्डी तु समासाद्य भारतानां पितामहं । अभ्यद्रवत संहृष्टो भयं त्यक्त्वा महारथात् ।
युधिष्ठिरमुखाः पार्थाः पुरस्कृत्य शिखण्डिनं । अयोधयन् रणे भीष्मं सहिताः सर्व्वसृञ्जयैः ।
तथैव तावकाः सर्व्वे पुरस्कृत्य यतव्रतं । शिखण्डिप्रमुखान् पार्थान् योधयन्ति स्म संयुगे ।
ततः प्रवर्त्तते युद्धं कौरवाणां भयावहं । तत्र पाण्डुसुतैः सार्द्धं भीष्मस्य विजयं प्रति । ५१३०
तावकानां जये भीष्मो ग्लह आसीद्विशाम्पते । तत्र हि द्यूतमासक्तं विजयायेतराय च ।
धृष्टद्युम्नस्तु राजेन्द्र सर्व्वसैन्यान्यचोदयत् । अभिद्रवत गाङ्गेयं माभैष्ट रथसत्तमाः ।
सेनापतिवचः श्रुत्वा पाण्डवानां वरूथिनी । भीष्मं समभ्ययात्तूर्णं प्राणांस्त्यक्त्वा महाहवे ।
भीष्मोऽपि रथिनां श्रेष्ठः प्रतिजग्राह तां चमूं । आपतन्तीं महाराज वेलामिव महोदधिः ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीमार्जुनपराक्रमे पञ्चदशाधिकशततोऽध्यायः ॥ ११५ ॥
॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ कथं शान्तनवो भीष्मो दशमेऽहनि सञ्जय । अयुध्यत महावीर्य्यः पाण्डवैः सह सृञ्जयैः । ५१३५
कुरवश्च कथं युद्धे पाण्डवान् प्रत्यवारयन् । आचक्ष्व मे महायुद्धं भीष्मस्याहवशोभिनः ।
॥ सञ्जय उवाच ॥ कुरवः पाण्डवैः सार्द्धं यदयुध्यन्त भारत । यथा च तदभूद्युद्धं तत्ते वक्ष्यामि साम्प्रतं ।
गमिताः परलोकाय परमास्त्रैः किरीटिना । अहन्यहनि संक्रुद्धास्तावकानां महारथाः ।
यथाप्रतिज्ञं कौरव्यः स चापि समितिञ्जयः । पार्थानामकरोद्भीष्मः सततं समितिक्षयं ।
कुरुभिः सहितं भीष्मं युध्यमानं परन्तप । अर्ज्जुनञ्च सपाञ्चाल्यं संशयो विजयेऽभवत् । ५१४०

दशमेऽहनि तस्मिंस्तु भीष्मार्ज्जुनसमागमे । प्रावर्त्तत महारौद्रः सततं समितिक्षयः ।
तस्मिन्नयुतशो राजन् भूयश्च परन्तप । भीष्मः शान्तनवो योधान् जघान परमास्त्रवित् ।
येषामज्ञातकल्पानि नामगोत्राणि भारत । ते हतास्तत्र भीष्मेण शूराः सर्व्वेऽनिवर्त्तिनः ।
दशाहानि ततस्तप्त्वा भीष्मः पाण्डववाहिनीं । निरविद्यत धर्म्मात्मा जीवितेन परन्तप ।
स क्षिप्रं बधमन्विच्छन्नात्मनोऽभिमुखो रणे । न हन्यां मानवश्रेष्ठान् सङ्ग्रामे सुबहूनपि । ५२४५
चिन्तयित्वा महाबाहुः पिता देवव्रतस्तव । अभ्याशस्थं महाराज पाण्डवं वाक्यमब्रवीत् ।
युधिष्ठिर महाप्राज्ञ सर्व्वशास्त्रविशारद । शृणुष्व वचनं तात धर्म्म्यं स्वर्ग्यञ्च जल्पतः ।
निर्व्विण्णोऽस्मि भृशं तात देहेनानेन भारत । घ्नतश्च मे गतः कालः सुबहून् प्राणिनो रणे ।
तस्मात् पार्थं पुरोधाय पाञ्चालान् सृञ्जयांस्तथा । मद्बधे क्रियतां यत्नो मम चेदिच्छसि प्रियं ।
तस्य तन्मतमाज्ञाय पाण्डवः सत्यदर्शनः । भीष्मं प्रति ययौ राजा सङ्ग्रामे सह सृञ्जयैः । ५२५०
धृष्टद्युम्नस्ततो राजन् पाण्डवश्च युधिष्ठिरः । श्रुत्वा भीष्मस्य तां वाचं चोदयामासतुर्ब्बलं ।
अभिद्रवध्वं युध्यध्वं भीष्मं जयत संयुगे । रक्षिताः सत्यसन्धेन जिष्णुना रिपुजिष्णुना ।
अयञ्चापि महेष्वासः पार्षतो वाहिनीपतिः । भीमसेनश्च समरे पालयिष्यति वो ध्रुवं ।
मा वो भीष्माद्भयं किञ्चिदस्त्वद्य युधि सृञ्जयाः । ध्रुवं भीष्मं विजेष्याम पुरस्कृत्य शिखण्डिनं ।
ते तथा समयं कृत्वा दशमेऽहनि पाण्डवाः । ब्रह्मलोकपरा भूत्वा सञ्जग्मुः क्रोधमूर्च्छिताः । ५२५५
शिखण्डिनं पुरस्कृत्य पाण्डवञ्च धनञ्जयं । भीष्मस्य पातने यत्नं परमं ते समास्थिताः ।
ततस्तव सुतादिष्टा नानाजनपदेश्वराः । द्रोणेन सह पुत्रेण सहसेना महाबलाः ।
दुःशासनश्च बलवान् सह सर्व्वैः सहोदरैः । भीष्मं समरमध्यस्थं पालयाञ्चक्रिरे तदा ।
ततस्तु तावकाः शूराः पुरस्कृत्य महाव्रतं । शिखण्डिप्रमुखान् पार्थान् योधयन्ति स्म संयुगे ।
चेदिभिस्तु सपाञ्चालैः सहितो वानरध्वजः । ययौ शान्तनवं भीष्मं पुरस्कृत्य शिखण्डिनं । ५२६०
द्रोणपुत्रं शिनेर्नप्ता धृष्टकेतुस्तु पौरवं । युधामन्युः सहामात्यं दुर्य्योधनमयोधयत् ।
विराटस्तु सहानीकः सहसेनं जयद्रथं । वृद्धक्षत्रस्य दायादमाससाद परन्तप ।
मद्रराजं महेष्वासं सहसैन्यं युधिष्ठिरः । भीमसेनोऽभिगुप्तस्तु नागानीकमुपाद्रवत् ।
अप्रधृष्यमनाधृष्यं सर्व्वशस्त्रभृतां वरं । द्रौणिं प्रति ययौ यत्तः पाञ्चाल्यः सह सोदरैः ।
कर्णिकारध्वजश्चैव सिंहकेतुमरिन्दमः । प्रत्युज्जगाम सौभद्रं राजपुत्रो बृहद्बलः । ५२६५
शिखण्डिनञ्च पुत्रास्ते पाण्डवञ्च धनञ्जयं । राजभिः समरे पार्थमभिपेतुर्जिघांसवः ।
तस्मिन्नतिमहाभीमे सेनयोर्व्वै पराक्रमे । सम्प्रधावत्स्वनीकेषु मेदिनी समकम्पत ।
तान्यनीकान्यनीकेषु समसज्जन्त भारत । तावकानां परेषाञ्च दृष्ट्वा शान्तनवं रणे ।
ततस्तेषां प्रयततामन्योन्यमभिधावतां । प्रादुरासीन्महाशब्दो दिक्षु सर्व्वासु भारत ।
शङ्खदुन्दुभिघोषैश्च वारणानाञ्च बृंहितैः । सिंहनादैश्च सैन्यानां दारुणः समपद्यत । ५२७०

सा च सर्व्वनरेन्द्राणां चन्द्रार्कसदृशी प्रभा। वीराङ्गदकिरीटेषु निष्प्रभा समपद्यत।
रजो मेघाश्च संजग्मुः शस्त्रविद्युद्भिरावृताः। धनुषाञ्चापि निर्घोषो दारुणः समपद्यत।
बाणशङ्खप्रणादाश्च भेरीणाञ्च महास्वनाः। रथघोषश्च संजज्ञे सेनयोरुभयोरपि।
प्रासशक्त्यृष्टिसङ्घैश्च बाणौघैश्च समाकुलं। निःप्रकाशमिवाकाशं सेनयोः समपद्यत।
अन्योऽन्यं रथिनः पेतुर्व्वाजिनश्च महाहवे। कुञ्जरान् कुञ्जरा जघ्नुः पदातांश्च पदातयः। ५२७५
तत्रासीत् सुमहद्युद्धं कुरूणां पाण्डवैः सह। भीष्महेतोर्नरव्याघ्र श्येनयोरामिषे यथा।
तेषां समागमो घोरो बभूव युधि सङ्गतः। अन्योऽन्यस्य बधार्थाय जिगीषूणां महाहवे।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मबधपर्व्वणि भीष्मोपदेशे षोडशाधिकशततोऽध्यायः॥ ११६॥
॥ सञ्जय उवाच॥ अभिमन्युर्महाराज तव पुत्त्रमयोधयत्। महत्या सेनया युक्तो भीष्महेतोः पराक्रमी।
ततो दुर्य्योधनो कार्ष्णिं नवभिर्नतपर्व्वभिः। आजघानोरसि क्रुद्धः पुनश्चैव त्रिभिः शरैः।
तस्य शक्तिं रणे कार्ष्णिर्मृत्योर्घोरामिव स्वसां। प्रेषयामास संक्रुद्धो दुर्य्योधनरथं प्रति। ५२८०
तामापतन्तीं सहसा घोररूपां विशाम्पते। द्विधा चिच्छेद ते पुत्त्रः क्षुरप्रेण महारथः।
तद्युद्धमभवद्घोरं चित्ररूपञ्च भारत। इन्द्रियप्रीतिजननं सर्व्वपार्थिवपूजितं।
भीष्मस्य निधनार्थाय पार्थस्य विजयाय च। युयुधाते रणे वीरौ सौभद्रकुरुपुङ्गवौ।
सात्यकिं रभसं युद्धे द्रौणिर्ब्राह्मणपुङ्गवः। आजघानोरसि क्रुद्धो नाराचेन परन्तपः।
शैनेयोऽपि गुरोः पुत्त्रं सर्व्वमर्म्मसु भारत। अताडयदमेयात्मा नवभिः कङ्कवाजितैः। ५२८५
अश्वत्थामा तु समरे सात्यकिं नवभिः शरैः। त्रिंशता च पुनस्तूर्णं बाह्वोरुरसि चार्पयत्।
सोऽतिविद्धो महेष्वासो द्रोणपुत्त्रेण सात्वतः। द्रोणपुत्त्रं त्रिभिर्बाणैराजघान महायशाः।
पौरवो धृष्टकेतुञ्च शरैराच्छाद्य संयुगे। बहुधा दारयाञ्चक्रे महेष्वासं महारथः।
तथैव पौरवं युद्धे धृष्टकेतुर्महारथः। त्रिंशता निशितैर्बाणैर्व्विव्याधाशु महाबलः।
पौरवस्तु धनुश्छित्त्वा धृष्टकेतोर्महारथः। ननाद बलवान्नादं विव्याध च शितैः शरैः। ५२९०
सोऽन्यत् कार्म्मुकमादाय पौरवं निशितैः शरैः। आजघान महाराज त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः।
तौ तु तत्र महेष्वासौ महामात्रौ महारथौ। महता शरवर्षेण परस्परमविध्यतां।
अन्योऽन्यस्य धनुश्छित्त्वा हयान् हत्वा च भारत। विरथावसियुद्धाय समीयतुरमर्षणौ।
आर्षभे चर्म्मणी चित्रे शतचन्द्रपरिष्कृते। तारकाशतचित्रे च निस्त्रिंशौ सुमहाप्रभौ।
प्रगृह्य विमलौ राजंस्तावन्योऽन्यमभिद्रुतौ। वासिताशङ्गमे यत्तौ सिंहाविव महावने। ५२९५
मण्डलानि विचित्राणि गतप्रत्यागतानि च। चेरतुर्द्दर्शयन्तौ च प्रार्थयन्तौ परस्परं।
पौरवो धृष्टकेतुन्तु शङ्खदेशे महासिना। ताडयामास संक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत्।
चेदिराजोऽपि समरे पौरवं पुरुषर्षभं। आजघान शिताग्रेण जत्रुदेशे महासिना।
तावन्योन्यं महाराज समासाद्य महाहवे। अन्योऽन्यवेगाभिहतौ निपेततुररिन्दमौ।

ततः स्वरथमारोप्य पौरवं तनयस्तव । जयत्सेनो रथेनाजावपोवाह रणाजिरात् । ४४०१
धृष्टकेतुन्तु समरे माद्रीपुत्त्रः प्रतापवान् । अपोवाह रणे शूरः सहदेवः पराक्रमी ।
चित्रसेनः सुशर्म्माणं विद्धा बहुभिराशुगैः । पुनर्व्विव्याध तं षष्ट्या पुनश्च नवभिः शरैः ।
सुशर्म्मा तु रणे क्रुद्धस्तव पुत्त्रं विशाम्पते । दशभिर्द्दशभिश्चैव विव्याध निशितैः शरैः ।
चित्रसेनश्च तं राजंस्त्रिंशतानतपर्व्वभिः । आजघान रणे क्रुद्धः स च तं प्रत्यविध्यत ।
भीष्मस्य समरे राजन् यशो मानञ्च वर्द्धयन् । सौभद्रो राजपुत्त्रन्तु वृहद्बलमयोधयत् । ४४०५
पार्थहेतोः पराक्रान्तो भीष्मस्यायोधनं प्रति । आर्ज्जुनिं कोशलेन्द्रस्तु विद्धा पञ्चभिरायसैः ।
पुनर्व्विव्याध विंशत्या शरैः सन्नतपर्व्वभिः । सौभद्रः कोशलेन्द्रन्तु विव्याधाष्टभिरायसैः ।
नाकम्पयत सङ्ग्रामे विव्याध च पुनः शरैः । कौशल्यस्य धनुश्चापि पुनश्चिच्छेद फाल्गुनिः ।
आजघान शरैश्चापि त्रिंशता कङ्कपत्रिभिः । सोऽन्यत् कार्म्मुकमादाय राजपुत्त्रो वृहद्बलः ।
फाल्गुनिं समरे क्रुद्धो विव्याध बहुभिः शरैः । तयोर्युद्धं समभवत् भीष्महेतोः परन्तप । ४४१०
संरब्धयोर्म्महाराज समरे चित्रयोधिनोः । यथा देवासुरे युद्धे बलिवासवयोरभूत् ।
भीमसेनो रथानीकं योधयन् बह्वशोभत । यथा शक्रो वज्रपाणिर्द्दारयन् पर्व्वतोत्तमान् ।
ते वध्यमानाः समरे मातङ्गा गिरिसन्निभाः । निपेतुरुर्व्व्यां सहिता नादयन्तो वसुन्धरां ।
गिरिमात्रा हि ते नागा भिन्नाञ्जनचयोपमाः । विरेजुर्व्वसुधां प्राप्ता विकीर्णा इव पर्व्वताः ।
युधिष्ठिरो महेष्वासो मद्रराजानमाहवे । महत्या सेनया गुप्तः पीडयामास सङ्गतं । ४४१५
मद्रेश्वरोऽथ समरे धर्म्मपुत्त्रं महारथं । पीडयामास समरे भीष्महेतोः पराक्रमी ।
विराटं सैन्धवो राजा विद्धा सन्नतपर्व्वभिः । नवभिः सायकैस्तीक्ष्णैस्त्रिंशता पुनरर्पयत् ।
विराटश्च महाराज सैन्धवं वाहिनीपतिः । त्रिंशद्भिर्निशितैर्ब्बाणैराजघान स्तनान्तरे ।
चित्रकार्म्मुकनिस्त्रिंशौ चित्रवर्म्मायुधध्वजौ । रेजतुश्चित्ररूपौ तौ सङ्ग्रामे मत्स्यसैन्धवौ ।
द्रोणः पाञ्चालपुत्त्रेण समागम्य महारणे । महासमुदयं चक्रे शरैः सन्नतपर्व्वभिः । ४४२०
ततो द्रोणो महाराज पार्षतस्य महद्धनुः । छित्त्वा पञ्चाशतेषूणां पार्षतं समविध्यत ।
सोऽन्यत् कार्म्मुकमादाय पार्षतः परवीरहा । द्रोणाय चिक्षेप गदां यमदण्डोपमां रणे ।
तामापतन्तीं सहसा हेमपट्टविभूषितां । शरैः पञ्चाशता द्रोणो वारयामास संयुगे ।
सा छिन्ना बहुधा राजन् द्रोणचापच्युतैः शरैः । चूर्णीकृता विशीर्य्यन्ती पपात वसुधातले ।
गदां विनिहतां दृष्ट्वा पार्षतः शत्रुतापनः । द्रोणाय शक्तिं चिक्षेप सर्व्वपारशवीं शुभां । ४४२५
तां द्रोणो नवभिर्ब्बाणैश्चिच्छेद युधि भारत । पार्षतञ्च महेष्वासं पीडयामास संयुगे ।
एवमेतन्महद्युद्धं द्रोणपार्षतयोरभूत् । भीष्मं प्रति महाराज घोररूपं भयानकं ।
अर्ज्जुनः प्राप्य गाङ्गेयं पीडयन्निशितैः शरैः । अभ्यद्रवत संयत्तो वने मत्तमिव द्विपं ।
प्रत्युद्ययौ च तं राजा भगदत्तः प्रतापवान् । अर्ज्जुनं शरवर्षेण वारयामास संयुगे ।

अर्ज्जुनस्तु ततो नागमायान्तं रजतोपमैः । विमलैरायसैस्तीक्ष्णैरविध्यत महारणे ।
शिखण्डिनञ्च कौन्तेयो याहि याहीत्यचोदयत् । भीष्मं प्रति महाराज जह्येनमिति चाब्रवीत् ।
प्राग्ज्योतिषस्ततो हित्वा पाण्डवं पाण्डुपूर्व्वज । प्रययौ त्वरितो राजन् द्रुपदस्य रथं प्रति ।
ततोऽर्ज्जुनो महाराज भीष्ममभ्यद्रवद्द्रुतं । शिखण्डिनं पुरस्कृत्य ततो युद्धमवर्त्तत ।
ततस्ते तावकाः शूराः पाण्डवं रभसं युधि । समभ्यधावन् क्रोशन्तस्तदद्भुतमिवाभवत् ।
नानाविधान्यनीकानि पुत्त्राणान्ते जनाधिप । अर्ज्जुनो व्यधमत्काले दिवीवाभ्राणि मारुतः ।
शिखण्डी तु समासाद्य भारतानां पितामहं । इषुभिस्तूर्णमव्यग्रो बहुभिः समवाकिरत् ।
रथाग्न्यगारश्चापार्च्चिरसिशक्तिगदेन्धनः । शरसङ्घमहाज्वालः क्षत्त्रियान् समरेऽदहत् ।
यथाऽग्निः सुमहानिद्धः कक्षे चरति सानिलः । तथा जज्वाल भीष्मोऽपि दिव्यान्यस्त्राण्युदीरयन् ।
सोमकांश्च रणे भीष्मो जघ्ने पार्थपदानुगान् । न्यवारयत तत्सैन्यं पाण्डवस्य महारथः ।
सुवर्णपुङ्खैरिषुभिः शितैः सन्नतपर्व्वभिः । नादयन् स दिशो भीष्मः प्रदिशश्च महाहवे ।
पातयन् रथिनो राजन् हयांश्च हयसादिभिः । मुण्डतालवनानीव स चकार रथव्रजान् ।
निर्म्मनुष्यान् रथान् राजन् गजानश्वांश्च संयुगे । चकार समरे भीष्मः सर्व्वशस्त्रभृताम्वरः ।
तस्य ज्यातलनिर्घोषं विस्फूर्ज्जितमिवाशनेः । निशम्य सर्व्वतो राजन् समकम्पन्त सैनिकाः ।
अमोघा न्यपतन् वाणाः पेतुस्ते मनुजेश्वर । नासज्जन्त शरीरेषु भीष्मचापच्युताः शराः ।
निर्म्मनुष्यान् रथान् राजन् संयुक्तान् जवनैर्हयैः । वातायमानानद्राक्षं ह्रियमाणान् विशाम्पते ।
चेदिकाशिकरूषाणां सहस्राणि चतुर्द्दश । महारथाः समाख्याताः कुलपुत्त्रास्तनुत्यजः ।
अपरावर्त्तिनः शूराः सुवर्णविकृतध्वजाः । सङ्ग्रामे भीष्ममासाद्य सवाजिरथकुञ्जराः ।
जग्मुस्ते परलोकाय व्यादितास्यमिवान्तकं । न तत्रासीद्रणे राजन् सोमकानां महारथः ।
यः सम्प्राप्य रणे भीष्मं जीविताशः समाव्रजेत् । तांश्च सर्व्वान् रणे योधान् प्रेतराजपुरं प्रति ।
नीतानमन्यन्त जना दृष्ट्वा भीष्मपराक्रमं । न कश्चिदेनं समरे प्रत्युद्याति महारथः ।
ऋते पाण्डुसुतं वीरं श्वेताश्वं कृष्णसारथिं । शिखण्डिनञ्च समरे पाञ्चाल्यममितौजसं ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे सप्तदशाधिकशततोऽध्यायः ॥ ११७ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ शिखण्डी तु रणे भीष्ममासाद्य पुरुषर्षभ । दशभिर्निशितैर्भल्लैराजघान स्तनान्तरे ।
शिखण्डिनन्तु गाङ्गेयः क्रोधदीप्तेन चक्षुषा । सम्प्रैक्षत कटाक्षेण निर्द्दहन्निव भारत ।
स्त्रीत्वं तस्य स्मरन् राजन् सर्व्वलोकस्य पश्यतः । नाजघान रणे भीष्मः स च तन्नावबुद्धवान् ।
अर्ज्जुनस्तु महाराज शिखण्डिनमभाषत । अभिद्रवस्व त्वरितं जहि चैनं पितामहं ।
किन्ते विवक्षया वीर जहि भीष्मं महारथं । न ह्यन्यमनुपश्यामि कञ्चिद्यौधिष्ठिरे बले ।
यः शक्तः समरे भीष्मं प्रतियोद्धुं महाहवे । ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
एवमुक्तस्तु पार्थेन शिखण्डी भरतर्षभ । शरैर्नानाविधैस्तूर्णं पितामहमवाकिरत् ।

अचिन्तयित्वा तान् बाणान् पिता देवव्रतस्तव । अर्ज्जुनं समरे क्रुद्धं वारयामास सायकैः ।
तथैव च चमूं सर्व्वां पाण्डवानां महारथः । अप्रैषीत् स शरैस्तीक्ष्णैः परलोकाय मारिष । ५४६०
तथैव पाण्डवा राजन् सैन्येन महता वृताः । भीष्मं प्रच्छादयामासुर्मेघा इव दिवाकरं ।
स समन्तात् परिवृतो भारतो भरतर्षभ । निर्ददाह रणे शूरान् वने वह्निरिव ज्वलन् ।
तत्राद्भुतमपश्याम तव पुत्त्रस्य पौरुषं । अयोधयच्च यत् पार्थं जुगोप च पितामहं ।
कर्म्मणा तेन समरे तव पुत्त्रस्य धन्विनः । दुःशासनस्य तुतुषुः सर्व्वे लोका महात्मनः ।
यदेकः समरे पार्थान् सार्ज्जुनान् समयोधयत् । न चैनं पाण्डवा युद्धे वारयामासुरुल्वणं । ५४६५
दुःशासनेन समरे रथिनो विरथीकृताः । सादिनश्च महेष्वासा हस्तिनश्च महाबलाः ।
विनिर्भिन्नाः शरैस्तीक्ष्णैर्निपेतुर्वसुधातले । शरातुरास्तथैवान्ये दन्तिनो विद्रुता दिशः ।
यथाऽग्निरिन्धनं प्राप्य ज्वलेद्दीप्तार्च्चिरुल्वणं । तथा जज्वाल पुत्त्रस्ते पाण्डुसेनां विनिर्दहन् ।
तं भारत महामात्रं पाण्डवानां महारथः । जेतुं नोत्सहते कश्चिन्नाप्युद्यातुं कथञ्चन ।
ऋते महेन्द्रतनयात् श्वेताश्वात् कृष्णसारथेः । स हि तं समरे राजन् निर्ज्जित्य विजयोऽर्ज्जुनः । ५४७०
भीष्ममेवाभिदुद्राव सर्व्वलोकस्य पश्यतः । विजितस्तव पुत्त्रस्तु भीष्मबाहुव्यपाश्रयः ।
पुनः पुनः समाश्वस्य प्रायुध्यत मदोत्कटः । अर्ज्जुनस्तु रणे राजन् योधयन् संव्यराजत ।
शिखण्डी तु रणे राजन् विव्याधैव पितामहं । शरैरशनिसंस्पर्शैस्तथा सर्पविषोपमैः ।
न च स्म ते रुजं चक्रुः पितुस्तव जनेश्वर । स्मयमानस्तु गाङ्गेयस्तान् बाणान् जगृहे तदा ।
उष्णार्त्तो हि नरो यद्वत् जलधाराः प्रतीच्छति । तथा जग्राह गाङ्गेयः शरधाराः शिखण्डिनः । ५४७५
तं क्षत्त्रिया महाराज ददृशुर्घोरमाहवे । भीष्मं दहन्तं सैन्यानि पाण्डवानां महात्मनां ।
ततोऽब्रवीत्तव सुतः सर्व्वसैन्यानि मारिष । अभिद्रवत संग्रामे फाल्गुनं सर्व्वतो रणे ।
भीष्मो वः समरे सर्व्वान् पालयिष्यति धर्म्मवित् । ते भयं सुमहत् त्यक्त्वा पाण्डवान् प्रत्ययुध्यत ।
हेमतालेन महता भीष्मस्तिष्ठति पालयन् । सर्व्वेषां धार्त्तराष्ट्राणां समरे शर्म्म वर्म्म च ।
त्रिदशापि समुद्युक्ता नालं भीष्मं समासितुं । किमु पार्था महात्मानं मर्त्त्यभूता महाबलं । ५४८०
तस्माद्द्रवन्त मा योधा फाल्गुनं प्राप्य संयुगे । अहमद्य रणे यत्तो योधयिष्यामि पाण्डवं ।
सहितः सर्व्वतो यत्तैर्भवद्भिर्वसुधाधिपैः । तच्छ्रुत्वा तु वचो राजन् तव पुत्त्रस्य धन्विनः ।
सर्व्वे योधाः सुसंरब्धा बलवन्तो महाबलाः । ते विदेहाः कलिङ्गाश्च दासेरकगणाश्च ह ।
अभिपेतुर्निषादाश्च सौवीराश्च महारणे । वाह्लीका दरदाश्चैव प्रतीच्योदीच्यमालवाः ।
अभिषाहाः शूरसेनाः शिबयोऽथ वसातयः । शाल्वाः शकास्त्रिगर्त्ताश्च अम्बष्ठाः केकयैः सह । ५४८५
अभिपेतू रणे पार्थं पतङ्गा इव पावकं । स तान् सर्व्वान् सहानीकान् महाराज महारथान् ।
दिव्यान्यस्त्राणि सञ्चिन्त्य प्रसन्धाय धनञ्जयः । स तैरस्त्रैर्महावेगैर्ददाहाशु महाबलः ।
शरप्रतापैर्बीभत्सुः पतङ्गानिव पावकः । तस्य बाणसहस्राणि सृजतो दृढधन्विनः ।

दीप्यमानमिवाकाशे गाण्डीवं समदृश्यत । ते शरार्त्ता महाराज विप्रकीर्णमहाध्वजाः ।
नाभ्यवर्त्तन्त राजानः सहिता वानरध्वजं । सध्वजा रथिनः पेतुर्हयारोहा हयैः सह । ५४९०
सगजाश्च गजारोहाः किरीटिशरताडिताः । ततोऽर्ज्जुनभुजोत्सृष्टैरावृतासीद्वसुन्धरा ।
विद्रवद्भिश्च बहुधा बलै राज्ञां समन्ततः । अथ पार्थो महाराज द्रावयित्वा वरूथिनीं ।
दुःशासनाय वै बहून् प्रेषयामास सायकान् । ते तु भित्त्वा तव सुतं दुःशासनमधोमुखाः ।
धरणीं विविशुः सर्व्वे वल्मीकमिव पन्नगाः । हयांश्चास्य ततो जघ्ने सारथिञ्च न्यपातयत् ।
विविंशतिञ्च विंशत्या विरथं कृतवान् प्रभुः । आजघान भृशञ्चैव पञ्चभिर्न्नतपर्व्वभिः । ५४९५
कृपं विकर्णं शल्यञ्च विद्धा बहुभिरायसैः । चकार विरथांश्चैव कौन्तेयः श्वेतवाहनः ।
एवन्ते विरथाः सर्व्वे कृपः शल्यश्च मारिष । दुःशासनो विकर्णश्च तथैव च विविंशतिः ।
सम्प्राद्रवन्त समरे निर्ज्जिताः सव्यसाचिना । पूर्व्वाह्णे भरतश्रेष्ठ पराजित्य महारथान् ।
प्रजज्वाल रणे पार्थो विधूम इव पावकः । तथैव शरवर्षेण भास्करो रश्मिवानिव ।
अन्यानपि महाराज पातयामास पार्थिवान् । पराङ्मुखीकृत्य तथा शरवर्षैर्म्महारथान् । ५५००
प्रावर्त्तयत सङ्ग्रामे शोणितोदां महानदीं । मध्येन कुरुसैन्यानां पाण्डवानाञ्च भारत ।
गजाश्वरथसङ्घाश्च बहुधा रथिभिर्हताः । रथाश्च निहता नागैर्हयाश्चैव पदातिभिः ।
अन्तराच्छिद्यमानानि शरीराणि शिरांसि च । निपेतुर्दिक्षु सर्व्वासु गजाश्वरथयोधिनां ।
छन्नमायोधनं राजन् कुण्डलाङ्गदधारिभिः । पतितैः पात्यमानैश्च राजपुत्रैर्म्महारथैः ।
रथनेमिनिकृत्तैश्च गजैश्चैवावपोथितैः । पदातयश्चाप्यधावन्त साश्वाः सहययोधिनः । ५५०५
गजाश्च रथयोधाश्च परिपेतुः समन्ततः । विकीर्णाश्च रथा भूमौ भग्नचक्रयुगध्वजाः ।
तद्गजाश्वरथौघानां रुधिरेण समुक्षितं । छन्नमायोधनं रेजे रक्ताभ्रमिव शारदं ।
श्वानः काकाश्च गृध्राश्च वृका गोमायुभिः सह । प्रणेदुर्भक्ष्यमासाद्य विकृताश्च मृगद्विजाः ।
ववुर्बहुविधाश्चैव दिक्षु सर्व्वासु मारुताः । दृश्यमानेषु रक्षःसु भूतेषु च नदत्सु च ।
काञ्चनानि च दामानि पताकाश्च महाधनाः । धूयमाना व्यदृश्यन्त सहसा मारुतेरिताः । ५५१०
श्वेतच्छत्रसहस्राणि सध्वजाश्च महारथाः । विकीर्णाः समदृश्यन्त पतिता धरणीतले ।
ततो भीष्मो महाराज दिव्यमस्त्रमुदीरयन् । अभ्यधावत कौन्तेयं मिषतां सर्व्वधन्विनां ।
तं शिखण्डी रणे यान्तमभ्यद्रवत दंशितः । ततः समाहरत् भीष्मस्तदस्त्रं पावकोपमं ।
एतस्मिन्नेव काले तु कौन्तेयः श्वेतवाहनः । निजघ्ने तावकं सैन्यं मोहयित्वा पितामहं ।
इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि सङ्कुलयुद्धे अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥
॥ सञ्जय उवाच ॥ एवं व्यूढेष्वनीकेषु भूयिष्ठेष्वनिवर्त्तिषु । ब्रह्मलोकपराः सर्व्वे समपद्यन्त भारत । ५५१५
न ह्यनीकमनीकेन समसज्जन्त सङ्कुले । रथिनो रथिभिः सार्द्धं पदाताश्च पदातिभिः ।
अश्वाश्चाश्वैरयुध्यन्त गजाश्च गजयोधिभिः । उन्मत्तवन्महाराज युध्यन्ते तव भारत ।

महान् व्यतिकरो रौद्रः सेनयोः समपद्यत । नरनागगणेष्वेवं व्यवकीर्णेषु सर्व्वशः ।
क्षये तस्मिन्महारौद्रे निर्व्विशेषमजायत । ततः शल्यः कृपश्चैव चित्रसेनश्च भारत ।
दुःशासनो विकर्णश्च रथानास्थाय भास्वरान् । पाण्डवानां रणे शूरा ध्वजिनीं समकम्पयन् ।
सा वध्यमाना समरे पाण्डुसेना महात्मभिः । भ्राम्यते बहुधा राजन् मारुतेनेव नौर्ज्जले ।
यथा हि शैशिरः कालो गवां मर्म्माणि कृन्तति । तथा पाण्डुसुतानां वै भीष्मो मर्म्माणि कृन्तति ।
अतीव तव सैन्यस्य पार्थेन च महात्मना । नवमेघप्रतीकाशाः पातिता बहुधा गजाः ।
मृद्यमानाश्च दृश्यन्ते पार्थेन नरयूथपाः । इषुभिस्ताड्यमानाश्च नाराचैश्च सहस्रशः ।
पेतुरार्त्तस्वरं घोरं कृत्वा तत्र महागजाः । आबद्धाभरणैः कायैर्निहतानां महात्मनां ।
छन्नमायोधनं रेजे शिरोभिश्च सकुण्डलैः । तस्मिन्नेवं महाराज महावीरवरक्षये ।
भीष्मे च युधि विक्रान्ते पाण्डवे च धनञ्जये । ते पराक्रान्तमालोक्य राजन् युधि पितामहं ।
अभ्यवर्त्तन्त ते पुत्राः सर्व्वसैन्यपुरस्कृताः । इच्छन्तो निधनं युद्धे स्वर्गं कृत्वा परायणं ।
पाण्डवानभ्यवर्त्तन्त तस्मिन् वीरवरक्षये । पाण्डवाश्च महाराज स्मरन्तो विविधान् बहून् ।
क्लेशान् कृतान् सपुत्रेण त्वया पूर्व्वं नराधिप । भयं त्यक्त्वा रणे शूरा ब्रह्मलोकाय तत्पराः ।
तावकांस्तव पुत्रांश्च योधयन्ति प्रहृष्टवत् । सेनापतिस्तु समरे प्राह सेनां महारथः ।
अभिद्रवत गाङ्गेयं सोमकाः सृञ्जयैः सह । सेनापतिवचः श्रुत्वा सोमकाः सृञ्जयाश्च ते ।
अभ्यद्रवन्त गाङ्गेयं शरवृष्ट्या समाहताः । वध्यमानस्ततो राजन् पिता शान्तनवस्तव ।
अमर्षवशमापन्नो योधयामास सृञ्जयान् । तस्य कीर्त्तिमतस्तात पुरा रामेण धीमता ।
सम्प्रदत्ताऽस्त्रशिक्षा वै परानीकविनाशिनी । स तां शिक्षामधिष्ठाय कुर्व्वन् परबलक्षयं ।
अहन्यहनि पार्थानां वृद्धः कुरुपितामहः । भीष्मो दशसहस्राणि जघान परवीरहा ।
तस्मिंस्तु दिवसे प्राप्ते दशमे भरतर्षभ । भीष्मेणैकेन मत्स्येषु पाञ्चालेषु च संयुगे ।
गजानामयुतं हत्वा हताः सप्त महारथाः । हत्वा पञ्चसहस्राणि रथानां प्रपितामहः ।
नराणाञ्च महायुद्धे सहस्राणि चतुर्द्दश । दन्तिनाञ्च सहस्राणि हयानामयुतं पुनः ।
शिक्षाबलेन निहतं पित्रा तव विशाम्पते । ततः सर्व्वमहीपानां क्षोभयित्वा वरूथिनीं ।
विराटस्य प्रियो भ्राता शतानीको निपातितः । शतानीकञ्च समरे हत्वा भीष्मः प्रतापवान् ।
सहस्राणि महाराज राज्ञां भल्लैरपातयत् । ये च केचन पार्थानामभियाता धनञ्जयं ।
राजानो भीष्ममासाद्य गतास्ते यमसादनं । एवं दशदिशो भीष्मः शरजालैः समन्ततः ।
आवृत्य सेनां पार्थानामवतस्थे समन्ततः । स कृत्वा सुमहत् कर्म्म तस्मिन् वै दशमेऽहनि ।
सेनयोरन्तरे तिष्ठन् प्रगृहीतशरासनः । न चैनं पार्थिवाः केचिच्छक्ता राजन्निरीक्षितुं ।
मध्यं प्राप्तं यथा ग्रीष्मे तपन्तं भास्करं दिवि । यथा दैत्यचमूं शक्रस्तापयामास संयुगे ।
तथा भीष्मः पाण्डवेयांस्तापयामास भारत । तथा चैनं पराक्रान्तमालोक्य मधुसूदनः ।

उवाच देवकीपुत्त्रः पीड्यमानो धनञ्जयं । एष शान्तनवो भीष्मः सेनयोरन्तरे स्थितः ।
अनिहत्य बलादेनं विजयस्ते भविष्यति । बलात् संस्तम्भयस्वैनं यत्रैषा भिद्यते चमूः ।
न हि भीष्मशरानन्यः सोढुमुत्सहते विभो । ततस्तस्मिन् क्षणे राजंश्चोदितो वानरध्वजः । ५५५०
सध्वजं सरथं साश्वं भीष्ममन्तर्दधे शरैः । स चापि कुरुमुख्यानामृषभः पाण्डवेरितान् ।
शरव्रातैः शरव्रातान् बहुधा विददार तान् । ततः पाञ्चालराजश्च धृष्टकेतुश्च वीर्य्यवान् ।
पाण्डवो भीमसेनश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । यमौ च चेकितानश्च केकयाः पञ्च चैव हि ।
सात्यकिश्च महाबाहुः सौभद्रोऽथ घटोत्कचः । द्रौपदेयाः शिखण्डी च कुन्तिभोजश्च वीर्य्यवान् ।
सुशर्म्मा च विराटश्च पाण्डवेया महाबलाः । एते चान्ये च बहवः पीडिता भीष्मसायकैः । ५५५५
समुद्धृताः फाल्गुनेन निमग्नाः शोकसागरे । ततः शिखण्डी वेगेन प्रगृह्य परमायुधं ।
भीष्ममेवाभिदुद्राव रक्ष्यमाणः किरीटिना । ततोऽस्यानुचरान् हत्वा सर्व्वान् रणविभागवित् ।
भीष्ममेवाभिदुद्राव बीभत्सुरपराजितः । सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
विराटो द्रुपदश्चैव माद्रीपुत्त्रौ च पाण्डवौ । दुद्रुवुर्भीष्ममेवाजौ रक्षिता दृढधन्विना ।
अभिमन्युश्च समरे द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः । दुद्रुवुः समरे भीष्मं समुद्यतमहायुधाः । ५५६०
ते सर्व्वे दृढधन्वानः संयुगेष्वपलायिनः । बहुधा भीष्ममानर्च्छुर्म्मार्गणैः क्षतमार्गणैः ।
विधूय तान् बाणगणान् ये मुक्ताः पार्थिवोत्तमैः । पाण्डवानामदीनात्मा व्यगाहत वरूथिनीं ।
चक्रे शरविघातञ्च क्रीडन्निव पितामहः । नाभिसन्धत्त पाञ्चाल्ये स्मयमानो मुहुर्मुहुः ।
स्त्रीत्वं तस्य तु संस्मृत्य भीष्मो बाणान् शिखण्डिने । जघान द्रुपदानीके रथान् सप्त महारथः ।
ततः किलकिलाशब्दः क्षणेन समभूत्तदा । मत्स्यपाञ्चालचेदीनां तमेकमभिधावतां । ५५६५
ते नराश्वरथव्रातैर्म्मार्गणैश्च परन्तप । तमेकं छादयामासुर्म्मेघा इव दिवाकरं ।
भीष्मं भागीरथीपुत्त्रं प्रतपन्तं रणे रिपून् । ततस्तस्य च तेषाञ्च युद्धे देवासुरोपमे ।
किरीटी भीष्ममानर्च्छत् पुरस्कृत्य शिखण्डिनं ।

इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व्वणि भीष्मवधपर्व्वणि भीष्मपराक्रमे एकोनविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

॥ सञ्जय उवाच । एवन्ते पाण्डवाः सर्व्वे पुरस्कृत्य शिखण्डिनं । विव्यधुः समरे भीष्मं परिवार्य्य समन्ततः ।
शतघ्नीभिः सुघोराभिः परिघैश्च परश्वधैः । मुद्गरैर्म्मुषलैः प्रासैः क्षेपणीभिश्च सर्व्वशः । ५५७०
शरैः कनकपुङ्खैश्च शक्तितोमरकम्पनैः । नाराचैर्वत्सदन्तैश्च भुशुण्डीभिश्च सर्व्वशः ।
अताडयन् रणे भीष्मं सहिताः सर्व्वसृञ्जयाः । स विशीर्णतनुत्राणः पीडितो बहुभिस्तदा ।
न विव्यथे तदा भीष्मो भिद्यमानेषु मर्म्मसु । सन्दीप्तशरचापार्च्चिरस्त्रप्रसृतमारुतः ।
नेमिनिर्ह्रादसन्नादो महास्त्रोदयपावकः । चित्रचापमहाज्वालो वीरक्षयमहेन्धनः ।
युगान्ताग्निसमो भीष्मः परेषां समपद्यत । निपत्य रथसङ्घानामन्तरेण विनिःसृतः । ५५७५
दृश्यते स्म नरेन्द्राणां पुनर्म्मध्यगतश्चरन् । ततः पाञ्चालराजञ्च धृष्टकेतुमतीत्य च ।

पाण्डवानीकिनीमध्यमवगाद् विशाम्पते । ततः सात्यकिभीमौ च पाण्डवश्च धनञ्जयः ।
द्रुपदश्च विराटश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । भीमघोषैर्महावेगैर्वर्मावरणभेदिभिः ।
सर्वेतान्निशितैर्भीष्मः प्रविव्याधाजिह्मगैः शरैः । तस्य ते निशितान् बाणान् सन्निवार्य्य महारथाः ।
दशभिर्दशभिर्भीष्ममर्दयामासुरोजसा । शिखण्डी तु महाबाणान् यान्मुमोच महारथः ।
ते भीष्मं विविशुस्तूर्णं स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः । ततः किरीटी संरब्धो भीष्ममेवाभ्यधावत ।
शिखण्डिनं पुरस्कृत्य धनुश्चैव समाच्छिनत् । ते भीष्मधनुषश्छेदं नामृष्यन्त महारथाः ।
द्रोणश्च कृतवर्म्मा च सैन्धवश्च जयद्रथः । भूरिश्रवाः शलः शल्यो भगदत्तस्तथैव च ।
सप्तैते परमक्रुद्धाः किरीटिनमभिद्रुताः । तत्र शस्त्राणि दिव्यानि दर्शयन्तो महारथाः ।
अभिपेतुर्भृशं क्रुद्धाश्छादयन्तश्च पाण्डवं । तेषामापततां शब्दः फाल्गुनस्य रथं प्रति ।
तं शब्दं तुमुलं श्रुत्वा पाण्डवानां महारथाः । अभिधावन् परीप्सन्तः फाल्गुनं भरतर्षभं ।
सात्यकिर्भीमसेनश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । विराटद्रुपदौ चोभौ राक्षसश्च घटोत्कचः ।
अभिमन्युश्च संक्रुद्धः सप्तैते क्रोधमूर्च्छिताः । समभ्यधावंस्त्वरिताश्चित्रकार्म्मुकधारिणः ।
तेषां समभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं । संग्रामे भरतश्रेष्ठ देवानां दानवैरिव ।
शिखण्डी तु रणे श्रेष्ठो रक्ष्यमाणः किरीटिना । अविध्यद्दशभिर्भीष्मं छिन्नधन्वानमाहवे ।
सारथिं दशभिश्चास्य ध्वजञ्चैकेन चिच्छिदे । सोऽन्यत् कार्म्मुकमादाय गाङ्गेयो वेगवत्तरं ।
तदप्यस्य शितैर्बाणैस्त्रिभिश्चिच्छेद फाल्गुनः । एवं स पाण्डवः क्रुद्ध आत्तमात्तं पुनः पुनः ।
धनुश्चिच्छेद भीष्मस्य सव्यसाची परन्तपः । स छिन्नधन्वा संक्रुद्धः सृक्किणी परिसंलिहन् ।
शक्तिं जग्राह तरसा गिरीणामपि दारणीं । ताञ्च चिक्षेप संक्रुद्धः फाल्गुनस्य रथं प्रति ।
तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य ज्वलन्तीमशनीमिव । समादत्त शितान् भल्लान् पञ्च पाण्डवनन्दनः ।
तस्य चिच्छेद तां शक्तिं पञ्चधा पञ्चभिः शरैः । संक्रुद्धो भरतश्रेष्ठ भीष्मबाहुप्रवेरितां ।
सा पपात रथाच्छिन्ना संक्रुद्धेन किरीटिना । मेघवृन्दपरिभ्रष्टा विच्छिन्नेव शतह्रदा ।
छिन्नां तां शक्तिमालोक्य भीष्मः क्रोधसमन्वितः । अचिन्तयद्रणे वीरो बुद्ध्या परपुरञ्जयः ।
शक्तोऽहं धनुषैकेन निहन्तुं सर्व्वपाण्डवान् । यद्येषां न भवेद्गोप्ता विष्वक्सेनो महाबलः ।
कारणद्वयमास्थाय नाहं योत्स्यामि पाण्डवान् । अवध्यत्वाच्च पाण्डूनां स्त्रीभावाच्च शिखण्डिनः ।
पित्रा तुष्टेन मे पूर्व्वं यदा कालीविवाहिता । स्वच्छन्दमरणं दत्तमवध्यत्वं रणे तथा ।
तस्मान्मृत्युमहं मन्ये प्राप्तकालमिवात्मनः । एवं ज्ञात्वा व्यवसितं भीष्मस्यामिततेजसः ।
ऋषयो वसवश्चैव वियत्स्था भीष्ममब्रुवन् । यत्ते व्यवसितं तात तदस्माकमपि प्रियं ।
तत्कुरुष्व महाराज युद्धे बुद्धिं निवर्त्तय । अस्य वाक्यस्य निधने प्रादुरासीच्छिवोऽनिलः ।
अनुलोमः सुगन्धी च पृषतैश्च समन्वितः । देवदुन्दुभयश्चैव सम्प्रणेदुर्महास्वनाः ।
पपात पुष्पवृष्टिश्च भीष्मस्योपरि मारिष । न च तत् शुश्रुवे कश्चित्तेषां संवदतां नृप ।

घ्नते भीष्मं महाबाहुं मास्मापि सुनिलेभवा । संभ्रमश्च महानासीत् त्रिदशानां विशाम्पते ।
पतिष्यति रथाद्भीष्मे सर्व्वलोकप्रिये तदा । इति देवगणानाञ्च वाक्यं श्रुत्वा महातपाः ।
ततः शान्तनवो भीष्मो बीभत्सुं नाभ्यवर्त्तत । भिद्यमानः शितैर्ब्बाणैः सर्व्वावरणभेदिभिः ।
शिखण्डी तु महाराज भरतानां पितामहं । आजघानोरसि क्रुद्धो नवभिर्निशितैः शरैः । ५६१०
स तेनाभिहतः संख्ये भीष्मः कुरुपितामहः । नाकम्पत महाराज क्षितिकम्पे यथाऽचलः ।
ततः प्रहस्य बीभत्सुर्व्याक्षिपन् गाण्डिवं धनुः । गाङ्गेयं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समर्पयत् ।
पुनः शरशतैरेनं त्वरमाणो धनञ्जयः । सर्व्वगात्रेषु संक्रुद्धः सर्व्वमर्म्मस्वताडयत् ।
एवमन्यैरपि भृशं विध्यमानः सहस्रशः । तानप्याशु शरैर्भीष्मः प्रविव्याध महारथः ।
तैश्च मुक्ताञ्छरान् भीष्मो युधि सत्यपराक्रमः । निवारयामास शरैः समं सन्नतपर्व्वभिः । ५६१५
शिखण्डी तु रणे बाणान् यान् मुमोच महारथः । न चक्रुस्ते रुजं तस्य रुक्मपुङ्खाः शिलाशिताः ।
ततः किरीटी संक्रुद्धो भीष्ममेवाभ्यवर्त्तत । शिखण्डिनं पुरस्कृत्य धनुश्चास्य समाच्छिनत् ।
तथैनं दशभिर्भित्त्वा ध्वजमेकेन चिच्छिदे । सारथिं विशिखैश्चास्य दशभिः समकम्पयत् ।
सोऽन्यत् कार्म्मुकमादाय गाङ्गेयो बलवत्तरं । तदप्यस्य शितैर्भल्लैस्त्रिधा त्रिभिरपानुदत् ।
निमेषान्तरमात्रेण आत्तमात्तं महारणे । एवमस्य धनूंष्याजौ चिच्छेद सकलान्यपि । ५६२०
ततः शान्तनवो भीष्मो बीभत्सुं नाभ्यवर्त्तत । अथैनं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समर्पयत् ।
सोऽतिविद्धो महेष्वासो दुःशासनमभाषत । एष पार्थो रणे क्रुद्धः पाण्डवानां महारथः ।
शरैरनेकसाहस्रैर्म्मामेवाभ्यसते रणे । न चैष समरे शक्यो जेतुं वज्रभृता अपि ।
न चापि सहिता वीरा देवदानवराक्षसाः । माञ्चापि शक्ता निर्ज्जेतुं किमु मर्त्त्या महारथाः ।
एवं तयोः संवदतोः फाल्गुनो निशितैः शरैः । शिखण्डिनं पुरस्कृत्य भीष्मं विव्याध संयुगे । ५६२५
ततो दुःशासनं भूयः स्मयमान इवाब्रवीत् । अतिविद्धः शितैर्ब्बाणैर्भृशं गाण्डीवधन्वना ।
वज्राशनिसमस्पर्शा अर्ज्जुनेन शरा युधि । मुक्ताः सर्व्वेऽव्यवच्छिन्ना नेमे बाणाः शिखण्डिनः ।
निकृन्तमाना मर्म्माणि दृढावरणभेदिनः । मुषला इव मे घ्नन्ति नेमे बाणाः शिखण्डिनः ।
ब्रह्मदण्डसमस्पर्शा वज्रवेगदुरासदाः । मम प्राणानारुजन्ति नेमे बाणाः शिखण्डिनः ।
नाशयन्तीव मे प्राणान् यमदूता इवाहिताः । गदापरिघसंस्पर्शा नेमे बाणाः शिखण्डिनः । ५६३०
भुजगा इव संक्रुद्धा लेलिहाना विषोल्बणाः । समाविशन्ति मर्म्माणि नेमे बाणाः शिखण्डिनः ।
अर्ज्जुनस्य इमे बाणा नेमे बाणाः शिखण्डिनः । कृन्तन्ति मम गात्राणि माघमासे गवा इव ।
सर्व्वे ह्यपि न मे दुःखं कुर्य्युरन्ये नराधिपाः । वीरं गाण्डीवधन्वानमृते जिष्णुं कपिध्वजं ।
इति ब्रुवन् शान्तनवो दिधक्षुरिव पाण्डवान् । शक्तिं चिक्षेप पार्थाय ततो भीष्मः प्रतापवान् ।
तामस्य विशिखैश्छित्त्वा त्रिधा त्रिभिरपातयत् । पश्यतां कुरुवीराणां सर्व्वेषां तव भारत । ५६३५
चर्म्माथादत्त गाङ्गेयो जातरूपपरिष्कृतं । खड्गं चान्यतरं प्रेप्सुर्मृत्योरग्रे जयाय वा ।

तस्य तच्छतधा चर्म्म व्यधमत् पार्थसायका । रथादनवरूढस्य तदद्भुतमिवाभवत् ।
ततो युधिष्ठिरो राजा स्वान्यनीकान्यचोदयत् । अभिद्रवत गाङ्गेयं मा वोऽस्तु भयमण्वपि ।
अथ ते तोमरैः प्रासैर्ब्बाणैश्चैव समन्ततः । पट्टिशैश्च सुनिस्त्रिंशैर्नाराचैश्च तथा शितैः ।
वत्सदन्तैश्च भल्लैश्च तमेकमभिदुद्रुवुः । सिंहनादस्ततो घोरः पाण्डवानामभूत्तदा । ५६४०
तथैव तव पुत्राश्च राजन् भीष्मजयैषिणः । तमेकमभ्यवर्त्तन्त सिंहनादांश्च नेदिरे ।
तत्रासीत्तुमुलं युद्धं तावकानां परैः सह । दशमेऽहनि राजेन्द्र भीष्मार्ज्जुनसमागमे ।
आसीत् गाङ्ग इवावर्त्तो मुहूर्त्तमुदधेरिव । सैन्यानां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरं ।
असौम्यरूपा पृथिवी शोणिताक्ताऽभवत्तदा । समञ्च विषमञ्चैव न प्राज्ञायत किञ्चन ।
योधानामयुतं हत्वा तस्मिन् स दशमेऽहनि । अतिष्ठदाहवे भीष्मो भिद्यमानेषु मर्म्मसु । ५६४५
ततः सेनामुखे तस्मिन् स्थितः पार्थो धनुर्द्धरः । मध्येन कुरुसैन्यानां द्रावयामास वाहिनीं ।
वयं श्वेतहयाद्भीताः कुन्तीपुत्राद्धनञ्जयात् । पीड्यमानाः शितैः शस्त्रैः प्राद्रवाम रणे तदा ।
सौवीराः कितवाः प्राच्याः प्रतीच्योदीच्यमालवाः । अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वसातयः ।
शाल्वाः शयास्त्रिगर्त्ताश्च अम्बष्ठाः कैकयैः सह । सर्व्व एते महात्मानः शरार्त्ता व्रणपीडिताः ।
सङ्ग्रामे नाजहुर्भीष्मं युध्यमानं किरीटिना । ततस्तमेकं बहवः परिवार्य्य समन्ततः । ५६५०
परिभूय कुरून् सर्व्वान् शरवर्षैरवाकिरन् । निपातयत गृह्णीत युध्यध्वं विनिकृन्तत ।
इत्यासीत् तुमुलः शब्दो राजन् भीष्मरथं प्रति । निहत्य समरे राजन् शतशोऽथ सहस्रशः ।
न तस्यासीदनिर्भिन्नं गात्रे द्व्यङ्गुलमन्तरं । एवम्भूतस्तव पिता शरैर्विशकलीकृतः ।
शिताग्रैः फाल्गुनेनाजौ प्राक्शिराः प्रापतद्रथात् । किञ्चिच्छेषे दिनकरे पुत्राणां तव पश्यतां ।
हाहेति दिवि देवानां पार्थिवानाञ्च भारत । पतमाने रथाद्भीष्मे बभूव सुमहास्वनः । ५६५५
सम्पतन्तमभिप्रेक्ष्य महात्मानं पितामहं । सह भीष्मेण सर्व्वेषां प्रापतन् हृदयानि नः ।
स पपात महाबाहुर्व्वसुधां समकम्पयन् । इन्द्रध्वज इवोत्सृष्टः केतुः सर्व्वधनुष्मतां ।
धरणीं न स पस्पर्श शरसङ्घैः समावृतः । शरतल्पे महेष्वासं शयानं पुरुषर्षभं ।
रथात् प्रपतितं चैनं दिव्यो भावः समाविशत् । अभ्यवर्षच्च पर्ज्जन्यः प्राकम्पत च मेदिनी ।
पतन् स ददृशे चापि दक्षिणेन दिवाकरं । संज्ञां चोपालभद्वीरः कालं सञ्चिन्त्य भारत । ५६६०
अन्तरीक्षे च शुश्राव दिव्या वाचः समन्ततः । कथं महात्मा गाङ्गेयः सर्व्वशस्त्रभृतां वरः ।
कालं कर्त्ता नरव्याघ्रः संप्राप्ते दक्षिणायने । स्थितोऽस्मीति च गाङ्गेयस्तच्छ्रुत्वा वाक्यमब्रवीत् ।
धारयामास च प्राणान् पतितोऽपि महीतले । उत्तरायणमन्विच्छन् भीष्मः कुरुपितामहः ।
तस्य तन्मतमाज्ञाय गङ्गा हिमवतः सुता । महर्षीन् हंसरूपेण प्रेषयामास तत्र वै ।
ततः सम्पातिनो हंसास्त्वरिता मानसौकसः । आजग्मुः सहिता द्रष्टुं भीष्मं कुरुपितामहं । ५६६५
यत्र शेते नरश्रेष्ठः शरतल्पे पितामहः । ते तु भीष्मं समासाद्य ऋषयो हंसरूपिणः ।